

Founder: Cherkasy State Technological University

Certificate on state registration of the print media KB no. 24121-13961P from 14.08.2019

EDITORIAL BOARD

O. E. Pchelintseva	<i>Ukraine</i> , Cherkasy State Technological University – Editor-in-Chief
A. A. Barentsen	<i>Netherlands</i> , University of Amsterdam, UVA
D. Weiss	<i>Switzerland</i> , University of Zurich
B. Wiemer	<i>Germany</i> , Mainz University
D. P. Vojvodić	<i>Serbia</i> , University of Novi Sad
O. I. Vovk	<i>Ukraine</i> , Bohdan Khmelnytsky Cherkasy National University
A. Gattnar	<i>Germany</i> , University of Tübingen
S. Dickey	<i>USA</i> , Kansas, Kansas State University
V. Dubichynskyi	<i>Poland</i> , University of Warsaw
L. M. Koval	<i>Ukraine</i> , Vasyl' Stus Donetsk National University
M. Lazinski	<i>Poland</i> , University of Warsaw
O. Leszczak	<i>Poland</i> , Jan Kochanowski University
H. R. Mehlig	<i>Germany</i> , Kiel University
Y. M. Pletenetska	<i>Ukraine</i> , National Aviation University, Kyiv
V. M. Trub	<i>Ukraine</i> , National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Ukrainian language
V. I. Yarmak	<i>Ukraine</i> , National Academy of Sciences of Ukraine, Potebnia Institute of Linguistics

Responsible for issue:

Elena Pchelintseva (Editor-in-Chief), Liudmyla Bereza (executive secretary)

Recommended for publishing by a Scientific Council of Cherkasy State Technological University (Transaction no. 13 from 22 June 2021)

Address of the editorial office: blvr. Shevchenka, 460, building 2, off. 210,
Cherkasy, 18006, Ukraine. E-mail: movacom@chdtu.edu.ua

Official website: movacom.chdtu.edu.ua

The journal is presented in the following databases of scientific information, catalogues and search systems: *Crossref*, *CiteFactor*.

The journal is submitted to the Google Scholar; Index Copernicus Journals Master List; Journal Stories by Relawan Jurnal Indonesia.

Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC)

© Cherkasy State

Technological University, 2021

© The authors, 2021

© Hrebenuk Alona, cover design, 2019

Міжнародний
науковий
журнал**LANGUAGE:****Codification • Competence • Communication****1(4)/2021**Заснований у серпні 2019 року
Виходить 1 раз на шість місяців**Засновник:** Черкаський державний технологічний університетСвідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 24121-13961Р від 14.08.2019**РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ**

О. Е. Пчелінцева	<i>Україна, Черкаський державний технологічний ун-т (головний редактор)</i>
А. А. Барентсен	<i>Нідерланди, Амстердамський ун-т</i>
Д. Вайс	<i>Швейцарія, Цюрихський ун-т</i>
Б. Вімер	<i>Німеччина, Ун-т Майнца</i>
Д. П. Войводіч	<i>Сербія, Новосадський ун-т</i>
О. І. Вовк	<i>Україна, Черкаський національний ун-т ім. Б. Хмельницького</i>
А. Гаттнар	<i>Німеччина, Ун-т Тюбінгена</i>
С. Дікі	<i>США, Ун-т Канзасу</i>
В. Дубічинський	<i>Польща, Варшавський ун-т</i>
Л. М. Коваль	<i>Україна, Донецький національний ун-т ім. В. Стуса</i>
М. Лазинські	<i>Польща, Варшавський ун-т</i>
О. В. Лещак	<i>Польща, ун-т ім. Яна Кохановського</i>
Х. Р. Меліг	<i>Німеччина, Кільський ун-т ім. Крістіана Альбрехта</i>
Ю. М. Плетенецька	<i>Україна, Національний авіаційний ун-т</i>
В. М. Труб	<i>Україна, НАН України, Інститут української мови</i>
В. І. Ярмач	<i>Україна, НАН України, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні</i>

Відповідальні за випуск:

Олена Пчелінцева (головний редактор), Людмила Береза (відповідальний секретар)

Рекомендовано до друку Вченою радою Черкаського державного технологічного університету (протокол № 13 від 22.06.2021 р.)

Адреса редакції: бульв. Шевченка, 460, корп. II, каб. 210, м. Черкаси, 18006, Україна
E-mail: movacom@chdtu.edu.ua**Офіційний веб-сайт:** movacom.chdtu.edu.ua.**Видання представлено:** Crossref, CiteFactor.**Видання подано до** Google Scholar; Index Copernicus Journals Master List; Journal Stories by Relawan Jurnal Indonesia.

Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC)

© Черкаський державний технологічний університет, 2021

© Автори статей, 2021

© Гребенюк А. Ю., дизайн обкладинки, 2019

ЗМІСТ

Сторінка головного редактора	<i>Олена Пчелінцева</i>	5
ДИСКУСІЙНА ПЛАТФОРМА	<i>Михайло Гінзбург</i> Пропозиції щодо запровадження в українське мовознавство концепції мішаних частин мови	7
ДИСКУРСИВНІ ДОСЛІДЖЕННЯ	<i>Ольга Сахарова</i> Дискурсивна репрезентація дійових осіб у драматургічному тексті	30
МОВНА КОМПЕТЕНЦІЯ ТА КОМУНІКАЦІЯ	<i>Леся Гречуха, Владислава Кузєбна</i> Невербальні засоби переконання в оформленні упаковки фармацевтичної продукції	47
	<i>Юлія Грон</i> Проблеми перекладу реалій як одиниць безеквівалентної лексики в детективному жанрі	56
ІСТОРІЯ МОВИ	<i>Лариса Корновєнко, Наталія Іванова, Ольга Рыжченко</i> Номинации налоговой терминологии в истории русского языка	66
РЕЦЕНЗІЇ	Елла Кравченко. Словник власних імен поетичних текстів Василя Стуса. Т. 1. (<i>Ганна Ситар</i>)	83
ІЗ МОВОЗНАВЧОЇ СПАДЩИНИ	Проф. Леонід Булаховський. До поняття про речення. (Передмова та підготовка до друку – <i>Микола Зубков</i>)	86
ET CETERA (есеї, роздуми, враження)	<i>Mariia Shchedrina</i> Education in Singapore	99

THE CONTENTS

From the Editor	<i>Olena Pchelintseva</i>	5
A PLATFORM FOR DISCUSSION	<i>Mykhailo Ginzburg</i> Proposals on implementation of the conception of mixed parts of speech in Ukrainian linguistics	7
DISCURSIVE STUDIES	<i>Olga Sakharova</i> Discursive representation of characters in dramatic texts	30
LANGUAGE COMPETENCE AND COMMUNICATION	<i>Lesia Hrechukha, Vladyslava Kuzebna</i> Nonverbal means of persuasion in the design of pharmaceutical packaging	47
	<i>Yulia Hron</i> Problems of translating realias as units of non-equivalent vocabulary in the detective genre	56
HISTORY OF LANGUAGE	<i>Larisa Kornovenko, Natalia Ivanova, Olga Ryzhchenko</i> Nominations of tax terminology in the history of Russian language	66
REVIEWS	Ella Kravchenko. Dictionary of the Names of Poetic Texts by Vasyl Stus. T. 1. (<i>Hanna Sytar</i>)	83
LINGUISTIC HERITAGE	Prof. Leonid Bulakhovsky. On the concept of sentences (foreword and preparation of the text for printing – <i>Mykola Zubkov</i>)	86
ET CETERA (essays, reflections, impressions)	<i>Mariia Shchedrina</i> Education in Singapore	99

FROM THE EDITOR

I was confused.

Confused, because the publishing house was already waiting for the new issue; everything was ready, except for the foreword by the editor-in-chief. This preface was never born: the articles that came to our new issue turned out to be so

**O. E. Pchelintseva,
Editor-in-Chief**

thematically and methodologically different that I could not manage to combine them, find a common idea or an internal connection between them... And suddenly — a lunch break, a nervous cup of coffee, a conversation with a friend: «Look, well... Ukrainian theoretical grammar ... the discourse of Ukrainian dramas... translation of detective stories ... advertising of medical products... history of tax terminology ... found unknown text of a classic of linguistic thought ... What do they all have in common? What are they all about?» — «It's simple!» — «Simple???» — «Yes. All these articles are about love.» — «???»

I can't believe I didn't think of it before...

Yes! Whatever we choose as a subject of research, whatever paradigm we think within, whatever tools of analysis we use, everything has one real reason — love of LANGUAGE, which is the main and only object of scientific interest of linguists and according to Rudy Keller's definition, the unplanned result of purposeful human actions.

Therefore, I invite you to join the discussion of current linguistic problems in a purposeful way and, perhaps, unplanned, to get an accurate answer to some long-standing linguistic question.

СТОРІНКА ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

Я була збентежена.

Збентежена, адже новий випуск вже чекали у видавництві, усе було готове — окрім передмови головного редактора. Ця передмова ніяк не народжувалась: статті, що надійшли до нашого нового випуску, виявились настільки тематично та методологічно різними, що мені ніяк не вдалось об'єднати їх, знайти спільну ідею чи внутрішній зв'язок між ними... Аж раптом — обідня перерва, знервована чашка кави, розмова з другом: «Слухай, ну от... українська теоретична граматики... дискурс українських драматичних творів... переклад детективів... реклама фармацевтичних засобів... історія податкової термінології... віднайдений невідомий текст класика лінгвістичної думки... Що між ними спільного? Про що вони усі?» — «Та це ж просто!» — «Просто???» — «Так. Усі ці твої статті — про любов!» — «???»

Як же я не здогадалася раніше...

Так! Звісно! Що б ми не обрали предметом дослідження, в межах якої б парадигми ми не мислили, які б інструменти аналізу ми б не використовували — усе має одну справжню причину — любов до МОВИ. Мова — головний і єдиний об'єкт наукових інтересів лінгвістів, яка є, за точним визначенням Руді Келлера, незапланованим результатом цілеспрямованих людських дій.

Тож запрошую цілеспрямовано долучитися до обговорення актуальних лінгвістичних проблем і, можливо, незаплановано отримати влучну відповідь на своє задавнене мовне питання.

Олена Пчелінцева

ДИСКУСІЙНА ПЛАТФОРМА

УДК 81'367.6:811.161.2

Михайло Гінзбург

ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО ЗАПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНСЬКЕ МОВОЗНАВСТВО КОНЦЕПЦІЇ МІШАНИХ ЧАСТИН МОВИ¹

Порівняно два панівні підходи до визначення дієслова як частини мови (узвичаєний підхід, утілений у радянських і пострадянських граматиках, та новий семантико-граматичний підхід) і показано істотні переваги та певні суперечливості другого. Проаналізовано семантику, граматичні ознаки й ужиткові особливості дієслівних утворів і підтверджено, що дієприслівник, дієслівний іменник та дієприкметник за набутими граматичними ознаками є лексико-граматичними розрядами віддієслівних прислівників, іменників та прикметників відповідно і не належать до дієслова як частини мови. Показано, що їхній граматичний зв'язок із дієсловом дає підстави вважати їх мішаними частинами мови. Запропоновано уточнити структуру курсу української граматики, щоб чітко викласти граматичну, семантичну й ужиткову відмінність цих утворів від власне віддієслівних прислівника, іменника та прикметника відповідно.

Ключові слова: вид, валентність, дієвідмінювані дієслівні форми, дієприкметник, дієприслівник, дієслівна форма на **-но**, **-то**, дієслівний іменник (віддієслівний іменник на **-ння**, **-ття** з процесовим значенням), інфінітив, процес.

Слід сказати, що кожна наука (а не тільки мовознавство) не може залишатися незмінною, доки нею займаються вчені-дослідники. В цьому полягає відмінність науки від схоластики, бо дослідні горизонти науки постійно розширюються, адже вона збагачується новими фактами і новим їх розумінням, новими теоріями.

Білецький, 1997, с. 135.

Розбудова сучасної граматичної теорії в українському мовознавстві неможлива без детального вивчення дієслова як найскладнішої і центральної частини мови, без ґрунтового дослідження механізмів морфологічної і синтаксичної транспозицій, спрямованих як до сфери дієслова, так і від дієслова до інших частин мови.

Вихованець, 2008, с. 5.

¹ Автор вважає за свій приємний обов'язок щиро подякувати Ростиславові Воронезькому за постійне та плідне обговорювання порушених у статті питань і за його зауваги й пропозиції, що істотно поліпшили текст статті.

*У статті максимально збережено авторську стилістику та особливості вживання термінів. – *Ред.*

© Гінзбург М., 2021

DOI: 10.24025/2707-0573.1 (4).2021.231684

Вступ. Є кілька принципових розбіжностей між висновками академічних² мовознавчих праць і рекомендаціями посібників із культури української мови, з одного боку, і тим, чого навчають на філологічних факультетах українських вишів, із другого, щодо особливостей подавання процесових утямків³ засобами української мови, які відрізняються від засобів сусідніх слов'янських мов:

1) **видова протистава віддіслівних іменників на -ння, -ття з процесовим значенням.** К. Городенська зазначає, що видове розмежування віддіслівних іменників на **-ння, -ття** з процесовим значенням становить «прескриптивну норму української літературної мови», а «фахівці різних галузей знань Національної академії наук України та вищої школи із 90-х років ХХ сторіччя» повертають це розмежування «у галузеві терміносистеми»⁴. Проте «цілком усунути сплутування віддіслівних іменників доконаного і недоконаного виду досі не вдалося ні в професійному, ні в загальномовному українському вжитку, що спричинено насамперед понад півстолітньою лексикографічною традицією нерозмежування цих іменників за видовою ознакою, а також браком уміння в деяких мовців правильно визначати контексти використання іменників доконаного і недоконаного виду на **-ння, -ття**, що засвідчують уживання на зразок: **Обстеження** (замість **обстежування**) *буде тривалим; Наповнення* (замість **наповнювання**) *системи триватиме кілька годин*» (Городенська, 2017, с. 18–19). На нашу думку, є ще й третя причина: цієї прескриптивної норми нема не лише в радянських (1934–1991), а й у сучасних авторитетних вишівських підручниках української мови для філологів, наприклад: (Грищенко, 2002; Ющук, 2003; Пономарів, 2008; Мойсієнко, 2013; Лаврінець, Симонова & Ярошевич, 2019);

2) **пасивні конструкції.** Найавторитетніші посібники з культури української мови, наприклад (Сербенська, 2017, с. 152–154), зазначають, що українській мові на відміну від російської не властиві пасивні конструкції як із дієсловами на **-ся** на зразок: *державний контрольний комітет складається з державних контролерів, які призначаються Радою депутатів та лист*

² За нормами сучасної української мови, закріпленими в новій редакції Українського правопису, «суфікс **-н-** — один з основних прикметникових суфіксів, приєднаний до основ іншомовних іменників на **-ія**: *гармонійний, емоційний, категорійний, коаліційний, традиційний, пропорційний* та ін.» (Український правопис, 2019, § 33, п. 1). Прикметник *академічний* не новотвір, його зокрема вжито ще в 1990 році в післяслові О.Т. Горбача до праці С.С. Смеречинського «Нариси з української синтакси» (Горбач, 1990, с. 12). Так само правильно творити прикметники *морфологічний* від *морфологія* та *термінологічний* від *термінологія* (Лаврінець, Симонова & Ярошевич, 2019, с. 8, 103), а також *філологічний* від *філологія* тощо.

³ З огляду на повернення в науковий обіг під орудою Інституту української мови та Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України репресованих словників «золотого десятиріччя» й поданої в них термінології в цій статті замість звичного терміна *поняття*, для якого в сучасній українській мові нема дієслова-мотиватора з потрібним значенням, ужито правильно побудованого, але безпідставно вилученого з ужитку й тому призабутого українського терміна *втямок / утямок*. Цей віддіслівний іменник, утворений за українською словотвірною моделлю від дієслова-мотиватора *втямити / утямити*, не новотвір — його зафіксовано як відповідника *рос. понятие* в академічному Російсько-українському словнику за ред. А.Ю. Кримського та С.О. Єфремова, де його проілюстровано прикладом слововживання з твору І. Нечуя-Левицького; у класичних українсько-російських словниках та в поважних правописних словниках. Термін *утямок* поступово повертається до фахових текстів. Конкретні посилки на зазначені джерела див. у (Гінзбург, 2020, с. 3).

⁴ Методичною та теоретичною основою цієї діяльності стали препринт (Моргунюк, 1993) і подальші праці В.С. Моргунюка та його послідовників, а її нормативними засадами — державний стандарт ДСТУ 3966:2000 «Термінологія. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять».

друкується вперше, так і з дієприкметниками на *-ний, -тий* на зразок: *це завдання було достроково виконане нашим колективом* або *поема була написана автором ще в першій половині минулого століття*. Хибність таких конструкцій пов'язана з тим, що, по-перше, активний виконавець дії замість бути підметом стає додатком в орудному відмінку, тоді як орудний відмінок в українській мові зазвичай виражає знаряддя, за допомогу якого виконують дію, а, по-друге, дієслова на *-ся* мають в українській мові лише безособове та зворотне значення. Заперечування пасивних конструкцій продовжує традиції українського мовознавства 20-х–30-х років ХХ ст., провідні представники якого, такі як О. Курило (Курило, 2004, с. 55–56, 87–88), С. Смеречинський (Смеречинський, 1990, с. 16–19, 24–26) та П. Горецький (Горецький & Шаля, 1929, с. 214, 256), зазначали, що пасивні конструкції не властиві українській мові та виникли під впливом російської. Проте після 1933 року офіційно підтримувані⁵ пасивні конструкції заповнили українські тексти, насамперед фахові, витісняючи питомі українські конструкції, і сьогодні загальноживані та фахові тексти, зокрема вишівські підручники, рясніють такими конструкціями;

3) так звані «активні» дієприкметники на *-чий*. Усі найавторитетніші посібники з культури української мови, наприклад: (Антоненко-Давидович, 1970, с. 184–188; Пономарів, 2013, с. 203–206), стверджують, що лексико-граматичною особливістю сучасної української мови є «майже повна відсутність» таких дієприкметників. Проте в сучасних авторитетних вишівських підручниках подають правила творення та приклади таких дієприкметників, хоча й із певними застереженнями про спорадичне творення, рідковживаність, творення лише від неперехідних дієслів тощо, див. наприклад: (Грищенко, 2002, с. 393–394; Ющук, 2003, с. 398; Пономарів, 2008, с. 231; Мойсієнко, 2013, с. 320–322).

Зазначені розбіжності спричинені тим, що українському мовознавству бракує однозначної, несуперечливої та загальновизнаної концепції дієслова як частини мови й частиномовної належності дієслівних утворів⁶, системи їхніх граматичних ознак і пов'язаного з цим правильного розуміння їхньої семантики та правил уживання в різних синтаксичних конструкціях.

Теоретичне підґрунтя.

Як зазначено у К. Городенської (2011), в українському мовознавстві на сьогодні є два панівні підходи до визначення дієслова як частини мови.

Перший підхід, який К. Городенська називає *узвичасним*, утілено в повоєнних радянських і пострадянських граматичних працях, де

⁵ Резолюцією Комісії НКО в справі перевірки роботи на мовному фронті в справі граматичній «усування орудного відмінка дієвої особи при формах на *-но -то*, при пасивних присудках і атрибутах. Тип: „це зроблено мною”, „затверджено з'їздом”, „затверджений з'їздом” і «безоглядне усунування пасивних конструкцій, зокрема типу: „книжка друкується”» було визнано першим і дев'ятим із «націоналістичних рецептів» шкідницької теорії і практики (Хвиля, 1933, с. 126–127). Тому з другої третини 30-х років ХХ ст. «з синтаксису наукового стилю української мови вилучали питомі синтаксичні елементи — словосполучення, моделі речень тощо і натомість вживали властиві російській мові конструкції» (Городенська, 2001, с. 12).

⁶ У мовознавчій літературі зазвичай уживають терміна *дієслівні утворення*, див. наприклад (Білодід, 1969, с. 296; Русанівський, 1993, с. 157; УМЕ, 2004, с. 156). Цей термін позначає результат процесу і, на нашу думку, виник під впливом російської мови. Він суперечить нормам української, згідно з якими треба відрізнити назву процесу від назви результату процесу, використовуючи, де це можливо, різні іменники. З огляду на це *утворювання* — це опредметнена дія за значенням *утворювати*; *утворення* — це опредметнена подія за значенням *утворити*; а *утвір* — це результат (Те, що виникло як наслідок певного процесу).

найскладнішу частину мови *дієслово* розглядають як систему дієслівних утворів, до якої належать: 1) дієвідмінювані дієслівні форми (*лат. verbum finitum*); 2) дієприкметник; 3) дієприслівник; 4) інфінітив (неозначена форма дієслова) (Городенська, 2011, с. 152). Усі ці дієслівні утвори, незважаючи на різноманітність їхнього морфологічного оформлення та синтаксичних способів поєднання з означуваними словами, об'єднує спільна семантика — «вираження динамічної ознаки в її стосунку до діяча і об'єкта дії», та граматична реалізація цієї семантики «двома загальнодієслівними категоріями — категорією перехідності/неперехідності та категорією виду⁷» (Білодід, 1969, с. 297–299). Така система є калькою системи класів дієслівних форм російської мови (Шведова, 1980, с. 582). У В. Русанівського (1993) до цієї системи додано п'ятий компонент — дієслівну форму⁸ на *-но, -то* (с. 157–158), якій у сучасній російській літературній мові нема аналогів. Саме в такій п'ятикомпонентній системі витлумачено частину мови *дієслово* в підручниках (Грищенко, 2002, с. 360–399; Ющук, 2003, с. 369–405; Пономарів, 2008, с. 208–238) та в авторитетних довідниках, наприклад (УМЕ, 2004, с. 156–158).

Другий підхід, який К. Городенська (2011) називає *новим семантико-граматичним* (с. 152), бере свій початок ще з 60-х років ХХ ст., коли І.К. Кучеренко запропонував оригінальну класифікацію частин мови, у якій визнав дієприслівник і дієприкметник віддієслівним прислівником і віддієслівним відносним прикметником відповідно, які зберігають граматичне значення виду та дієслівне керування (Кучеренко, 1967, с. 49–51, 55; Кучеренко, 2003, с. 397, 399–400, 403, 457)⁹. Намагаючись спростувати твердження тогочасних граматик, що наявність категорії виду є ознакою належності дієприслівника та дієприкметника до форм дієслова, автор посилається на «непослідовність граматики», оскільки «збереження видових значень віддієслівними іменниками справедливо (??? — М.Г.) не беруться як доказ належності їх до дієслова. Семантична спорідненість — теж» (Кучеренко, 2003, с. 403, 452).

Підхід І.К. Кучеренка дістав дальший розвиток у працях І.Р. Вихованця, який у межах концепції триступеневого переходження¹⁰ дієслова в інші частини мови переконливо довів, що дієприкметник у присубстантивній позиції та дієприслівник не мають основних власне дієслівних категорій (часу

⁷ Хоча саме категорію виду визначено як один з критеріїв належності певного утвору до дієслова, у цій системі чомусь бракує віддієслівних іменників на *-ння, -ття* з процесовим значенням, які не лише передають дієслівну лексичну семантику, а й успадковують від твірних дієслів граматичне значення виду. На нашу думку, така ситуація є наслідком впливу сучасної російської мови, у якій відповідні віддієслівні іменники на *-ние, -тие* не успадковують граматичного значення виду твірних дієслів (Гінзбург, 2011, с. 35–37). Проте ще у курсі за редакцією Л. Булаховського визнано не лише семантичну, а й граматичну спорідненість таких українських іменників на *-ння, -ття* з дієсловом і зазначено, що «незарахування цих іменників до дієслова становить певну умовність, викликану тим, що вони не так вільно утворюються від дієслів, як дієприкметники і дієприслівники» (Булаховський, 1951, с. 319).

⁸ Для уюдноманітнення термінології тут і далі замість терміна *предикативні форми на -но, -то* ужито терміна *дієслівні форми на -но, -то*, який, на нашу думку, точніший, оскільки явно відображає зв'язок цих форм з власне дієсловом.

⁹ Для зручності тут зроблено посилки не лише на первинні праці І.К. Кучеренка 60-х років ХХ ст., а й на друге прижиттєве видання його книжки, яке підсумовує погляди автора, доповнюючи матеріал першого видання (Ч. 1 — 1961 р., Ч. 2 — 1964 р.) результатами, викладеними в його дисертації (1967 р.) та подальших статтях.

¹⁰ Від видової пари дієслів *переходити // перейти* українська мова творить три іменники: *переходження* — це опредметнена дія за значенням *переходити*; *перейдення* — це опредметнена подія за значенням *перейти*; а *перехід* — це визначене місце, у якому дозволено переходити вулицю, залізничні колії тощо.

й способу¹¹), а з власне дієслівних категорій у них морфологічно відбита лише категорія виду (Вихованець, 1988, с. 19–23, 128–133, 176–180, 207–211). І.Р. Вихованець уважав, що «дієприкметник у сучасній українській літературній мові чітко членується на дві різні функціональні одиниці: одна його частина перебуває у сфері прикметника, стоїть у типовій для прикметника присудковій позиції, виконує прикметникові формально-синтаксичні і семантико-синтаксичні функції; інша частина перебуває у сфері дієслова, стоїть у типовій для дієслова присудковій позиції, виконує дієслівні формально-синтаксичні і семантико-синтаксичні функції» (Вихованець, 1988, с. 128). На засадах І.Р. Вихованця окреслено обсяг дієслівної лексеми в академічних працях (Вихованець & Городенська, 2004, с. 220–223; Вихованець, Городенська, Загнітко & Соколова, 2017, с. 372), а також у підручниках (Мойсієнко, 2013, с. 371–372; Лаврінець, Симонова & Ярошевич, 2019, с. 329).

Безумовно, новий семантико-граматичний підхід має істотні переваги перед узвичасним. Проте його розробники, спростовуючи частини належності дієприслівника та дієприкметника до дієслова, не приділили належної уваги тим граматичним ознакам, які *дієприслівники*, *дієприкметники*, а також віддієслівні іменники на *-ня*, *-ття* з процесовим значенням (далі — *дієслівні іменники*¹²), успадковують від твірних дієслів і завдяки цьому граматично, семантично й ужитково відрізняються від спільнокорених власне віддієслівних прислівників, прикметників та віддієслівних іменників, які цілком утратили всі дієслівні граматичні ознаки. Такі лексико-граматичні розряди похідних слів, які, перейшовши з однієї (початкової) частини мови до нової та цілком набувши граматичних ознак нової частини мови, разом з тим частково зберігають граматичні ознаки початкової, О. Пешковський називав *мішаними частинами мови* (рос. смешанные части речи) (Пешковский, 2001, с. 104).

Пропонований у межах нового семантико-граматичного підходу розпорошений розгляд *дієприслівників*, *дієслівних іменників* і *дієприкметників* у відповідних розділах граматики не дає змоги одноманітно розглянути вплив на семантику та вжиток цих слів спільних успадкованих дієслівних граматичних ознак та розв'язати проблеми, позначені на початку статті, а також дати послідовну відповідь на багато практичних питань, зокрема про: 1) семантичні відмінності та правила вживання таких термінів як наприклад: *мерзлий ґрунт* і *замерзлий ґрунт*; *морожене м'ясо*, *заморожене м'ясо*, *заморожуване м'ясо*; *варене яйце*, *зварене яйце*, *варене яйце*; 2) про граматичні, семантичні й ужиткові відмінності дієприслівників від власне віддієслівних прислівників, наприклад: *лежачий* від *навлéжачки* і *лéжачи*; *сидячий* від *навсідячки* і *сідячи*; *стоячий* від *навстóбячки* і *стóбячи* тощо.

Усе це дає змогу далі розвивати новий семантико-граматичний підхід, усуваючи суперечливі положення та доповнюючи його новими.

¹¹ Навіть прибічники першого погляду визнають, що ані дієприкметник, ані дієприслівник не мають морфологічної категорії способу (Русанівський, 1993, с. 162), а морфологічну категорію часу дієприкметник і дієприслівник виражають безвідносно до моменту мовлення (Русанівський, 1971, с. 242–243).

¹² Якщо *дієприкметник* — це скорочення від терміносполуки *дієслівний прикметник*, а *дієприслівник* — від терміносполуки *дієслівний прислівник* (Горецький & Шаля, 1929, с. 210, 229), то з погляду системності термінології такі іменники треба було б називати *дієйменниками*. Проте цим терміном традиційно позначають *інфінітив* (УМЕ, 2004, с. 153, 228), який є результатом неповного, лише синтаксичного, перейдення дієслова в іменник.

Мета цієї статті — запропонувати як усунути деякі суперечливі положення нового семантико-граматичного підходу та доповнити його концепцією мішаних частин мови.

Методи та матеріал дослідження: основним методом є аналізування граматичних і термінознавчих праць.

Результати дослідження.

1. Що таке процес і процесовість¹³

Оскільки новий підхід є *семантико-граматичним*, то розпочати треба з визначення втямку *процес*.

У роботі (Гінзбург, 2020, с. 4) *процес* витлумачено максимально широко як категорію науково-технічних утямків, що відображають ознаки, пов'язані зі змінністю / незмінністю в часі (*англ.* time), де *час* — це філософська (онтологічна) категорія — форма буття матерії, що виражає тривалість її існування, послідовність змінювання станів у процесі розвитку всіх матеріальних систем.

Мова відображає цю філософську категорію двома способами:

1) *зовнішнім часом*, який передає граматична категорія *час* (*англ.* tense), що виражає відношення процесу до зовнішньої щодо процесу точки відліку — моменту мовлення;

2) *внутрішнім часом*, який передає семантична категорія *аспект* (*англ.* aspect), що визначає процес ізсередини щодо його тривання та розподіляння в часі: граничності / неграничності, завершеності / незавершеності, тяглості / миттєвості, одноразовості / багаторазовості, цілісності / нецілісності, результативності / нерезультативності тощо. Українська мова виражає цю семантичну категорію різними способами, насамперед морфологічно — категорією виду (протиставою двох форм — недоконого і доконого виду), словотвірно — категорією родів дії (одновидових дієслів, що відрізняються від початкової форми якоюсь специфічною семантичною рисою) (Русанівський, 1993, с. 160), а також лексично — значенням слів і контекстуально.

Саме цей внутрішній час покладено в основу класифікації процесів (Гінзбург, 2020, рис. 1), з якої випливає, що всі процеси поділяють на *тягли* та *миттєві* (рис. 1). Тяглий процес своєю чергою поділяють на фази: він обов'язково має *перебіг* скінченної або нескінченної тривалості, а також може мати початкову та / або кінцеву фази, що їх моделюють як *події*, які відбивають «стрибок» із попереднього стану в наступний за нехтовно малий проміжок часу.

Родовий утямок *перебіг* поділяють на видові залежно від таких критеріїв. На першому рівні за критерієм *змінність / незмінність* стану предмета виокремлюють *динамічний* і *статичний перебіги*. За критерієм *активність / пасивність* суб'єкта виокремлено два різновиди динамічного перебігу: *дію* та *становлення*. А за критерієм *тимчасовість / постійність* виокремлено два різновиди статичного перебігу: *перебування в стані*, яке є тимчасовим, має зазвичай чітко окреслену тривалість, тобто початок і кінець

¹³ У мовознавчій літературі зазвичай вживають терміна *процесуальність* (Вихованець, Городенська, Загнітко & Соколова, 2017, с. 29), утвореного від прикметника *процесуальний*, який своєю чергою словотвірно походить не від запозиченого з латини і засвоєного іменника *процес*, а від похідного чужомовного прикметника, який увійшов у сучасні європейські мови, наприклад: *нім.* prozessual або *англ.* processual. Проте сьогодні, коли українська мова намагається очиститися від прикметників із семантично порожніми і тому надлишковими гібридними суфіксами та безпосередньо творити прикметники від запозичених іменників за продуктивними українськими словотвірними моделями, правильніше вживати терміна *процесовість*, утвореного від відносного прикметника *процесовий*, зафіксованого ще в словниках «золотого десятиріччя».

або принаймні початок, та *постійні ознака або відношення*, у яких на відміну від *перебування в стані* нема ані початку, ані кінця (Гінзбург, 2020, с. 7–10).

Миттєві процеси взагалі не мають фаз — у них початок і кінець збігаються, і тому весь такий процес моделюють як *подію*.

Основним українським мовним засобом подавати процеси є *власне дієслова* (морфологічні дієслова). До того ж *перебіги* подають зазвичай дієсловами недоконаного виду, а також дієсловами доконаного виду, що не є миттєвими, називають цілісні процеси певної тривалості та належать до тривало-обмежувального (*простояти, проговорити* тощо) й обмежувального (*постояти, поговорити* тощо) родів дії (Гінзбург, 2020, с. 5–6).

Події подають власне дієсловами доконаного виду та дієслівними формами на *-но, -то* доконаного виду. Зазначені дієслівні форми закріплені за синтаксичною позицією співвідносного з присудком головного члена односкладного речення. Переважно їх уживають із нульовою зв'язкою, позначаючи *результативність події*, що відбулась до моменту мовлення з наявним натепер наслідком. Якщо треба підкреслити передминулість, ставлять зв'язку *було*, а щоб перенести подію у майбутнє — зв'язку *буде*. На наш погляд, поширене в мовознавчій літературі твердження, що дієслівні форми на *-но, -то* передають значення *результативності стану* (див., наприклад: Вихованець, Городенська, Загнітко & Соколова, 2017, с. 371, 484–485), є хибним, оскільки воно суперечить аспектологічному уявленню про часовий розвиток «макроситуації» (див. про це, наприклад: Гінзбург, 2017, рис. 4). Цей розвиток складається з чотирьох фаз: початкової події (А) → граничної перехідної дії (а) → результативної події (В) → перебування в результативному стані (b). Отже, розглядувані дієслівні форми на *-но, -то* мають подієве (миттєве) значення і відображають результативну подію (В), яку аспектологи називають входженням у стан. Мовні форми, що описують цю схему, подано у роботі (Гінзбург, 2017, табл. 1).

Аналіз класифікації різновидів динамічних перебігів (*дій і становлень*) (Гінзбург, 2020, с. 10–12) показує, що основним українським мовним засобом подавати їх є *власне дієслова* (морфологічні дієслова).

Складніше зі статичними перебігами. Перебування в певному стані можна поділити на *перебування у результативному стані*, який мовець подає як наслідок завершеного динамічного перебігу, та *перебування в природному стані*, який із погляду мовця виникає ніби сам собою (безвідносно до попереднього процесу). Перебування в результативному стані подають віддієприкметниковими аналітичними дієсловами¹⁴, а перебування в природному стані — відприслівниковими аналітичними дієсловами¹⁵

¹⁴ *Віддієприкметникові аналітичні дієслова* закріплені за синтаксичною позицією складеного іменного присудка двоскладного речення, де роль семантично значущої частини цього присудка виконує дієприкметник. Зв'язка *бути* або напівзв'язки *стати* тощо, транспонуючи дієприкметник у дієслово, нейтралізують його прикметникові граматичні категорії, а натомість надають віддієприкметниковому аналітичному дієслову основних граматичних дієслівних категорій часу та способу, особи та числа (Вихованець, Городенська, Загнітко & Соколова, 2017, с. 371, 374), а також виду.

¹⁵ *Відприслівникові аналітичні дієслова* є одноособовими і закріплені за однією синтаксичною позицією співвідносного з присудком складеного прислівникового головного члена односкладного речення, де роль семантично значущої частини цього члена виконує прислівник. Зв'язка *бути* або напівзв'язки *ставати//стати, робитися//зробитися* тощо, транспонуючи морфологічно безкатегорійний прислівник у дієслово, лише надають відприслівниковому аналітичному дієслову основних граматичних дієслівних категорій часу та способу, а також виду (Вихованець, Городенська, Загнітко & Соколова, 2017, с. 369, 504, 564).

та нечисленними власне дієсловами із значенням перебування в певному стані (Гінзбург, 2020, с. 12–13).

Постійні ознаки або відношення подають відприкметниковими синтаксичними дієсловами¹⁶ та нечисленними власне дієсловами, які вказують на різні відношення і зв'язки між предметами та явищами, наприклад: зі значенням встановлення еквівалентності або характерних параметрів предметів; існування, розташування предметів у просторі тощо (Гінзбург, 2020, с. 13–14).

Отже, із синтаксичного погляду **процес** — це те, що подають присудком у двоскладному реченні або співвідносним з присудком головним членом односкладного речення, а з морфологічного погляду **процес** — це те, що подають **власне дієсловом** (морфологічним дієсловом), **синтаксичним** або **аналітичним дієсловом**, а також **дієприслівником**, який подає другорядний процес як ознаку основного, і **дієслівним іменником**, що опредметнює процес й завдяки цьому конденсує певну словосполуку.

З огляду на це треба чітко розрізнити два взаємопов'язані утямки, які стосуються до віддієслівних дериватів: **процесовість** (рос. процессуальность, англ. processuality) і **дієслівність** (рос. глагольность, англ. verbal character (Ахманова, 1969, с. 106)). Перший утямок — семантичний, який відбиває наявність у віддієслівних дериватів процесових лексичних значень твірних дієслів, а другий — граматичний, який відбиває наявність у деяких з них окремих дієслівних граматичних ознак твірних дієслів. Отже, процесовість можна подавати явно (експліцитно) через граматичні значення (тобто через дієслівність), а можна неявно (імпліцитно) через лексичне значення.

Пропонуємо термінологічно розрізнити віддієслівні деривати: тих, які зберегли граматичний зв'язок із дієсловом, називати **похідними дієслівними утворами**, а тих, що цілком утратили його, — **власне віддієслівними утворами** (власне віддієслівними прислівниками, іменниками та прикметниками).

2. Граматичні ознаки та частиномовна належність похідних дієслівних утворів

Згідно з теоретичними граматиками української мови (Вихованець, 1988, с. 20; Вихованець, Городенська, Загнітко & Соколова, 2017, с. 25, 28–29), частини мови — це найбільші морфологічні класи слів, яким притаманні такі чотири ознаки:

- 1) узагальнене (категорійне) значення, абстраговане від конкретних лексичних значень слів;
- 2) структура граматичних категорій;
- 3) спільність синтаксичних функцій;
- 4) система форм словозміни або брак її.

За комплексним критерієм — семантичним, синтаксичним і морфологічним, а для похідних слів і словотвірним — вирізняє **п'ять частин мови** в такій ієрархії: **іменник** і **дієслово** як центральні частини мови

¹⁶ **Відприкметникові синтаксичні дієслова** утворені переміщенням прикметника з типової для нього присубстантивної синтаксичної позиції у синтаксичну позицію складеного іменного присудка двоскладного речення, де роль семантично значущої частини цього присудка виконує прикметник. При цьому зв'язка *бути* або напівзв'язки *ставати* // *стати*, *робитися* // *зробитися* тощо, транспонує прикметник у дієслово, нейтралізують його прикметникові граматичні категорії і натомість надають відприкметниковому синтаксичному дієслову основних граматичних дієслівних категорій часу та способу, особи та числа, а також виду (Вихованець, Городенська, Загнітко & Соколова, 2017, с. 368, 489).

та *прикметник*, *числівник* та *прислівник* як периферійні частини мови. Кожна частина мови має узагальнене (категорійне) значення: *іменник* — предметовість, *дієслово* — процесовість, *прикметник* — ознаковість предмета, *прислівник* — ознаковість ознак). Із цим значенням тісно пов'язана типова формально-синтаксична позиція: для *іменника* — підмета або співвідносного з підметом головного члена односкладного речення, а також керованого другорядного члена речення (далі — субстантивна позиція); для *дієслова* — присудка або співвідносного з присудком головного члена односкладного речення (далі — предикативна позиція); для *прикметника* — другорядного присубстантивного члена речення (далі — атрибутивна позиція); для *прислівника* — детермінантного члена речення¹⁷ (далі — обставинна позиція).

Центральність іменника й дієслова засвідчує сукупність притаманних лише їм визначальних морфологічних категорій і виконання основних функцій у структурі синтаксичних конструкцій. Іменник і дієслово протиставлені власним структуруванням морфологічних категорій: категоріями *відмінка*, *числа* та *роду* (іменник) і категоріями *часу*, *способу*, *виду* та *валентності* (дієслово). Морфологічно закріплені в дієслові категорії *роду*, *числа* й *особи* є невластивими дієслівними, а зумовленими опорним іменником¹⁸ у позиції підмета (Вихованець, Городенська, Загнітко & Соколова, 2017, с. 25).

Отже, частиномовну належність того чи того розряду слів можна визначити за узагальненим (категорійним) значенням, наявними в цих слів граматичними категоріями та типовою синтаксичною позицією. На підґрунті нового семантико-граматичного підходу (Вихованець, Городенська, Загнітко & Соколова, 2017, с. 252, 294–295, 481–482, 487–488, 540–542) сформовано табл. 1, у якій зібрано граматичні категорії дієвідмінюваних форм дієслова (власне дієслів) та похідних дієслівних утворів, розташованих у порядку згасання дієслівності. Порівняння цієї таблиці з таблицями (Русанівський, 1993, с. 162; УМЕ, 2004, с. 157), сформованими на підґрунті звичаєного підходу, показує істотну відмінність між двома розглядуваними підходами.

Із табл. 1 можемо зробити три основні висновки:

1) усі похідні дієслівні утвори не мають основних власне дієслівних категорій часу та способу, що спричинене втратою закінчень твірних дієслів, які є матеріальними носіями цих граматичних значень;

2) усі похідні дієслівні утвори успадковують від твірних дієслів морфологічну категорію виду, що спричинене збереженнями суфіксами та префіксами основ твірних дієслів, які є формальними показниками належності твірного дієслова до певного виду;

3) усі похідні дієслівні утвори частково успадковують семантико-синтаксичну дієслівну категорію валентності. Так *дієслівні форми* на *-но*, *-то*, *інфінітив* і *дієприслівник* зберігають усі валентні позиції своїх твірних дієслів, окрім однієї — суб'єктної (Вихованець, Городенська, Загнітко & Соколова, 2017, с. 483–484, 543). *Дієслівний іменник* також зберігає всі

¹⁷ *Детермінантний член речення* (від лат. *determinans* (*determinantis*) — той, що визначає, обмежує) — другорядний член речення, який залежить не від окремого слова, а від граматичного центру речення в цілому і передає обставинні значення (УМЕ, 2004, с. 139).

¹⁸ Граматичну категорію особи формують особові займенникові іменники (Вихованець, Городенська, Загнітко & Соколова, 2017, с. 229).

валентні позиції своїх твірних дієслів, окрім суб'єктної, із заміною керування в знахідному відмінку на керування в родовому, наприклад: *дарувати (що?) квіти (кому?) дівчатам* → *дарування (чого?) квітів (кому?) дівчатам* (Вихованець, Городенська, Загнітко & Соколова, 2017, с. 365). *Дієприкметник* зберігає всі валентні позиції своїх твірних дієслів, окрім суб'єктної та об'єктної, наприклад, *(хто?) батько привіз (що?) подарунок (кому?) синові (звідки?) з Києва (як?) літаком* → *подарунок, привезений (кому?) синові (звідки?) з Києва (як?) літаком, виявився зіпсованим* (Гінзбург, 2019, с. 9–11).

Таблиця 1 — Граматичні категорії власне дієслів і похідних дієслівних утворів

Дієвідмінювані дієслівні форми (власне дієслова) та похідні дієслівні утвори:	Граматичні категорії:							
	власне дієслівні				іменникові			
	час	спосіб	вид	валентність	особа	число	рід	відмінок
дієвідмінювані дієслівні форми (власне дієслова)	+	+	+	+	+	+	+	–
дієслівні форми на <i>-но, -то</i>	–	–	+	±	–	–	–	–
інфінітив	–	–	+	±	–	–	–	–
дієприслівник	–	–	+	±	–	–	–	–
дієслівний іменник	–	–	+	±	–	+	+	+
дієприкметник	–	–	+	±	–	+	+	+

Пояснення: «+» — наявність, «±» — часткове успадковування, «–» — брак.

Розгляньмо тепер докладніше семантичні та граматичні ознаки похідних дієслівних утворів, які зумовлюють їхню частиномовну належність.

1) *Дієслівні форми на -но, -то*. За своєю подієювою семантикою вони безумовно перебувають у сфері дієслова. Ці форми тісніше, ніж усі інші похідні дієслівні утвори, пов'язані з власне дієсловами, передусім за формально-граматичними та семантико-синтаксичними характеристиками. Для аналітичних дієслів із дієслівними формами на *-но, -то* синтаксична позиція співвідносного з присудком головного члена односкладного речення є дійсно єдино можливою. Оскільки ці аналітичні дієслова вказують на результату подію, то вони переважно мають форми доконаного виду. Дієслівні форми на *-но, -то* від дієслів недоконаного виду доречні лише, коли йдеться про багаторазову результативність (наприклад: *говорено, казано, кликано, нагадувано* тощо), а дієслівні форми на *-но, -то* недоконаного виду, що не мають значення багаторазовості, не властиві українській мові та є полонізмами (Булаховський, 1977, с. 484). Наприклад, *школу будовано два роки*, є калькою польської конструкції, поданої в (Гінзбург, 2017, табл. 1).

Отже, оскільки дієслівні форми на *-но, -то* мають процесову семантику, єдино можливу предикативну синтаксичну позицію і не мають жодних

граматичних категорій, окрім успадкованих дієслівних, вони беззаперечно належать до дієслова як частини мови та є формами дієслова.

2) **Інфінітив**. За своєю процесовою семантикою він безумовно перебуває у сфері дієслова. Типовою синтаксичною позицією інфінітива є предикативна, у якій його вживають переважно як лексичну частину цілісної (неподільної) аналітичної форми майбутнього часу недоконаного виду; як лексико-семантичну основу складеного дієслівного присудка або складеного головного члена односкладного речення. Інфінітив часто вживають і в субстантивній позиції, де він є результатом лише початкового, **синтаксичного**, перейдення дієслова в іменник і через це не набуває жодної морфологічної категорії іменника. З цього погляду І.Р. Вихованець визначив інфінітив як специфічну міжчастиномовну форму, що неоднаково виявляє ознаки дієслова й іменника, і запропонував називати його **міжчастиномовником** (Вихованець, 2007, с. 3–7; Вихованець, Городенська, Загнітко & Соколова, 2017, с. 255–258, 370, 482–483). Проте з формотвірного погляду інфінітив з його найзагальнішим значенням процесу вважають початковою (вихідною) формою дієслова, так само як називний відмінок в іменних частин мови (УМЕ, 2004, с. 228).

Отже, оскільки інфінітив має процесову семантику, типову предикативну синтаксичну позицію та не має жодних граматичних категорій, окрім успадкованих дієслівних, а також є початковою формою дієслова, є всі підстави вважати, що він належить до дієслова як частини мови та є формою дієслова.

3) **Дієприслівник**. Дієприслівник подає другорядний процес як ознаку основного, тобто має значення ознаки ознак. За цією суто обставинною семантикою він безумовно перебуває у сфері прислівника. Для нього є типовою обставинна синтаксична позиція. Проте дієприслівник є результатом неповного, лише **морфологічного**, перейдення дієслова в прислівник, пов'язаного зі здатністю дієслова змінити свою власну предикативну синтаксичну позицію на позицію детермінантного члена речення. До того ж спеціальні словотворчі суфікси нейтралізують дієслівні закінчення і передавані ними дієслівні морфологічні категорії часу, способу, числа та особи, унаслідок чого багатоморфне дієслово стає одноформним, тобто незмінним, прислівником. Оскільки своєрідність прислівника полягає у власне морфологічній безкатегорійності, то під час такого перетворення дієприслівник не набуває ніяких нових морфологічних категорій, але зберігає дієслівну категорію виду й частково семантико-синтаксичну дієслівну категорію валентності. Це істотно відрізняє дієприслівник від невеликої групи власне віддієслівних прислівників, які є результатом повного, **семантичного**, перейдення дієслова в прислівник, унаслідок якого вони цілком утратили граматичний зв'язок із твірними дієсловами, зокрема здатність поєднуватися із залежними словами, і набули цілковиту морфологічну ізольованість та безкатегорійність. Власне віддієслівних прислівників уживають в обставинній позиції, виражаючи значення ознаки ознак, конкретизованого здебільшого як спосіб протікання процесу, наприклад: **навлéжачки** і **лéжачи**; **навсідячки** і **сідячи**; **навстбóячки** і **стбóячи** тощо. (Вихованець, Городенська, Загнітко & Соколова, 2017, с. 504, 588–589).

У сучасній українській мові є два різновиди дієприслівників: 1) на **-чи**, базою творення яких є дієслова лише недоконаного виду; 2) на **-ши**, базою

творення яких можуть бути дієслова як доконаного, так і недоконаного виду. Успадковування дієприслівниками категорії виду дає їм змогу передавати значення одночасності, часової попередності та часової наступності другорядного процесу щодо основного, вираженого присудком або співвідносним із присудком головним членом односкладного речення¹⁹. Ці значення залежать від співвідношень видових ознак дієслова в ролі присудка й дієприкметника (Білодід, 1969, с. 420–421; Вихованець, Городенська, Загнітко & Соколова, 2017, с. 540–541). На семантичному взаємовідношенні двох ознакових слів: дієслова в ролі присудка та дієприслівника ґрунтуються інші обставинні значення дієприслівника: причини, мети, умови, допустовості, способу дії тощо (Вихованець, Городенська, Загнітко & Соколова, 2017, с. 540–541). Отже, дієприслівник може передавати ширший діапазон значень, ніж власне віддієслівний прислівник. На відміну від спільнокореневих власне віддієслівних прислівників дієприслівник і в ролі обставини часто зберігає предикативне значення, тому в окремих випадках речення з дієприслівником або дієприслівниковим зворотом можна без втрати основного семантичного змісту перетворити на речення з однорідними дієслівними присудками (Білодід, 1969, с. 422).

Оскільки дієприслівник, на відміну від власне віддієслівного прислівника, зберігає усі валентні позиції свого твірного дієслова, окрім суб'єктної, то це дає змогу створювати **дієприслівниковий зворот**, тобто словосполуку, яка виконує в реченні роль відокремленої обставини, може стояти на початку, усередині й у кінці речення та в якій опорним словом є дієприслівник як недоконаного, так і доконаного виду (УМЕ, 2004, с. 156). Наприклад: *надійно будувати // збудувати школу із цегли* → *надійно будуючи / будувавши // збудувавши школу із цегли; видавати // видати часопис за кордоном українською мовою* → *видаючи / видавши // видавши часопис за кордоном українською мовою*. Дієприслівниковий зворот виступає як синтаксичний синонім обставинного підрядного речення.

Дієприслівник може переходити у власне віддієслівний прислівник, утрачаючи водночас будь-який граматичний зв'язок з твірним дієсловом і здатність керувати залежними словами. Найчастіше це відбувається з дієприслівниками на **-чи**, тоді як із дієприслівниками на **-ши** — лише у складі фразеологізмів (Білодід, 1969, с. 423). Унаслідок такого перейдення в деяких дієприслівників на **-чи** змінюється наголос: у дієприслівників наголос падає на останній склад, тобто на **-чи** (*лежачі́, сидячі́, стоячі́*), тоді як у спільнокореневих власне віддієслівних прислівників на перший склад кореня (*навлéжачки і лéжачи, навсі́дячки і сі́дячи, навсто́ячки і сто́ячи*).

Отже, дієприслівник і семантично, і граматично належить не до дієслова як частини мови, а до прислівника, тобто є різновидом віддієслівного прислівника. Проте успадковування граматичної дієслівної категорії виду та часткове успадковування семантико-синтаксичної дієслівної категорії валентності істотно відрізняє його від спільнокореневих власне віддієслівних прислівників і дає підстави вважати дієприслівник **мішаною частиною мови**.

4) **Дієслівний іменник**. За своєю семантикою опредметненого процесу він перебуває у сфері дієслова й посідає у структурі мови особливе місце як

¹⁹ У мовознавстві одночасність, часову попередність та часову наступність процесів відбиває категорія **таксис**, а основним мовним засобом виражати її в простому реченні є дієприслівник (УМЕ, 2004, с. 678). З огляду на це сумнівним є заперечення того факту, що дієприслівник передає другорядний процес (див.: Кучеренко, 2003, с. 399–400).

засіб конденсувати вислів. Тому дієслівні іменники можуть у разі потреби виступати в ролі семантичних еквівалентів цілих висловів. Типовою синтаксичною позицією дієслівного іменника є субстантивна. Якщо інфінітив є результатом лише початкового, **синтаксичного**, перейдення дієслова в іменник, то дієслівний іменник є результатом уже наступного етапу — **морфологічного** перейдення дієслова в іменник, унаслідок чого твірне дієслово втрачає морфологічні дієслівні категорії часу, способу та особи й набуває нових (іменникових) категорій відмінка, числа й роду, тобто граматичної предметовості. Дієслівний іменник зберігає граматичне значення виду твірного дієслова й частково семантико-синтаксичну дієслівну категорію валентності, що семантично, граматично й ужитково відрізняє його від спільнокорених власне віддієслівних іменників, які є результатом повного, **семантичного**, перейдення дієслова в іменник, унаслідок чого вони цілком утратили граматичний зв'язок з твірними дієсловами, а набули семантичної предметовості (Вихованець, Городенська, Загнітко & Соколова, 2017, с. 76, 81, 252, 365).

Дієслівні іменники є назвами опредметнених процесів (*nomina actionis*), тому їхнє лексичне значення практично тотожне значенню твірного дієслова (Вихованець, Городенська, Загнітко & Соколова, 2017, с. 252). Проте між дієслівним іменником і твірним дієсловом є певна значеннева відмінність, порівняймо: *Я не люблю заучувати* і *Я не люблю заучування*. Перше речення характеризує процес конкретніше, оскільки означає, що людині не подобається самій щось заучувати, а друге — абстрактніше і загальніше, бо означає, що людині взагалі не подобається, коли хтось щось завчає (Антоненко-Давидович, 1970, с. 134).

Власне віддієслівні іменники насамперед є назвами предметів, пов'язаних з процесами (Гінзбург, 2011, 31–32), а саме **суб'єкта** (*nomina agentis*), наприклад: *викладач, водій, вожак, годувальник, коваль, кресляр, ловець, прогонич, учитель*; **об'єкта** (*nomina pasientis*), наприклад: *вигнанець, висуванець, утриманець*; **знаряддя** (*nomina instrumenti*), наприклад: *заступ, коса (знаряддя для косіння трави), пила, різець, черпак, скребачка*; **результату** (*nomina acti*), наприклад: *відбиток, відкол, заготовка, згин, зріз, зсув, нагрів, розколина, розшир, стиск, спрямвання, угруповання*; **місця** (*nomina loci*), наприклад: *зупинка (місце, де постійно зупиняється транспорт, щоб пасажери могли вийти або зайти), їдальня, ковзанка, молільня, переїзд (місце, у якому переїжджають з одного боку чого-небудь на другий), прохід (місце, де можна проходити), сіножать (місце, відведене для косіння трави на сіно); часу* (*nomina temporis*), наприклад: *жнив'я (період, коли збирають злакові рослини), косовиця (період, коли косять та збирають траву), оранка (період, коли орють землю), сімба (період, коли сіють) тощо. Окрім того, є нечисленні власне віддієслівні іменники з процесовим значенням, а саме безафіксні (*догляд, огляд, розгляд* тощо); на **-ба** (*плавба, сімба, стрільба* тощо), **-ина** (*гуканина, стрілянина, тяганина* тощо), **-иця** (*гребовиця, косовиця*), **-нка** (*гулянка, оранка* тощо), **-н(я)** (*гризня, метушня, різня* тощо) та інші. З огляду на брак у таких іменників граматичного значення виду, вони за процесовим значенням не тотожні спільнокореним дієслівним іменникам, оскільки передають процес не в його відбуванні, а здебільшого абстрактно або як його вияв (Горецький & Шаля, 1929, с. 128–130; Курило, 2004, с. 72–80).*

Характерною ознакою української мови є регулярна видова протистава дієслівних іменників аналогічна видовій протиставі твірних дієслів, що дає

змогу самою формою дієслівного іменника відрізнати опредметнений перебіг від опредметненої події. Якщо для дієслів граматичне значення виду визначають формально залежно від питання, на яке відповідає певне дієслово (*що робити?* чи *що зробити?*), то граматичне значення виду дієслівних іменників, які відповідають на питання *що?*, треба визначати з огляду на їхню конкретну процесову семантику (перебігу чи події), а перевіряти правильність чи неправильність уживання дієслівного іменника певного виду можна, перебудувавши речення й замінивши його дієсловом. Наприклад: **Обстежування** (недок. вид) *буде тривалим* → **Обстежувати** (недок. вид) *будуть тривало*.

Дієслівним іменникам властива успадкована від твірного дієслова категорія валентності, не притаманна власне віддієслівним іменникам (Вихованець, Городенська, Загнітко & Соколова, 2017, с. 81). Є ще істотні особливості щодо творення та вживання дієслівних іменників, викладені зокрема в роботі (Гінзбург, 2019, с. 16–17).

Отже, хоча дієслівний іменник має процесову семантику, синтаксично й морфологічно він належить не до дієслова як частини мови, а до іменника, тобто є різновидом віддієслівного іменника. Проте успадковування граматичної дієслівної категорії виду та часткове успадковування семантико-синтаксичної дієслівної категорії валентності істотно відрізняє дієслівний іменник від спільнокоренових власне віддієслівних іменників і дає всі підстави вважати дієслівний іменник **мішаною частиною мови**.

5) **Дієприкметник**. За своєю семантикою ознаки предмета, пов'язаної з процесом, він безумовно перебуває у сфері прикметника. Дієприкметник — це результат неповного, лише **морфологічного**, перейдення дієслова в прикметник. Набуті дієприкметником граматичні значення роду, числа та відмінка (табл. 1), як і у прикметника зумовлені опорним іменником і тому мають синтаксично залежний характер. У сучасній українській мові є лише два різновиди дієприкметників: 1) на **-ний, -тий**, базою творення яких є перехідні дієслова доконаного та недоконаного виду; 2) на **-лий**, базою творення яких є спрефіксовані неперехідні дієслова доконаного виду. Цей нечисленний різновид дієприкметників не має протиставлених йому дієприкметників недоконаного виду, і тому його вважають перехідною ланкою між дієприкметниками та власне віддієслівними прикметниками (Вихованець, Городенська, Загнітко & Соколова, 2017, с. 290–292, 295, 486).

Належності дієприкметника до сфери прикметника не суперечить і той факт, що дієприкметник може передавати ознаки предметів, пов'язані з процесами, двома способами: 1) атрибутивним — у присубстантивній синтаксичній позиції; 2) предикативним — як семантично значуща частина складеного іменного присудка двоскладного речення, бо саме так двома способами передає ознаки предметів і звичайний прикметник²⁰. З огляду на це, на нашу думку, зайвим і суперечливим є членування дієприкметника на дві різні **функційні одиниці**: одна з яких перебуває у сфері прикметника, а друга — у сфері дієслова, тоді як ніхто не пропонує так членувати звичайний прикметник, а просто ту саму мовну одиницю використовують у двох синтаксичних позиціях: первинній — атрибутивній та вторинній —

²⁰ У академічній граматиці (1969) зазначено, що в предикативній позиції прикметник продовжує характеризувати предмет (у цьому разі виражений іменником-підметом) щодо якості, щодо відношення до іншого предмета або щодо приналежності й що в цій позиції прикметник виражає предикативно осмислену позачасову (тобто постійну — *М.Г.*) ознаку (Білодід, 1969, с. 149).

предикативній (Вихованець, Городенська, Загнітко & Соколова, 2017, с. 263). Також, на наш погляд, поширеність речень зі складеним іменним присудком, де роль семантично значущої частини цього присудка виконує прикметник, робить сумнівним твердження, що предикативна позиція для прикметника є ситуативною, тоді як для дієприкметника єдиною і фіксованою, і зумовлене цим твердженням термінологічне розрізнення синтаксичних і аналітичних дієслів (Вихованець, Городенська, Загнітко & Соколова, 2017, с. 368).

Семантична відмінність між власне віддієслівними прикметниками, які є результатом повного, *семантичного*, перейдення дієслова в прикметник, і спільнокореновими дієприкметниками полягає у передаванні різних ознак, пов'язаних із процесами (Гінзбург, 2020а, рис. 1). Так власне віддієслівні прикметники передають *процесові здатності*, тобто здатності бути учасником процесу. Ці ознаки не пов'язані з протіканням конкретних процесів у певних обставинах (часових, просторових) і тому вони постійні. Тоді як дієприкметники передають *процесові ознаки*, тобто ознаки учасників конкретних процесів, причому дієприкметники недоконаного виду передають ознаки, набувані під час тривання динамічних перебігів, а доконаного виду — ознаки, набуті внаслідок завершення цих перебігів. Саме в цьому полягає відмінність між поданими на початку статті термінами зі спільнокореновими власне віддієслівними прикметниками / дієприкметниками: *мерзлий* (постійна ознака) *грунт* і *замерзлий* (набута ознака) *грунт*; *морожене* (постійна ознака) *м'ясо*, *заморожене* (набута ознака) *м'ясо*, *заморожуване* (набувана ознака) *м'ясо*; *варене* (постійна ознака) *яйце*, *зварене* (набута ознака) *яйце*, *варене* (набувана ознака) *яйце*. Тому ці терміни треба правильно вживати.

Істотні семантико-синтаксичні відмінності дієприкметників від спільнокоренових власне віддієслівних прикметників пов'язані з тим, що дієприкметник зберігає всі валентні позиції своїх твірних дієслів, окрім суб'єктної та об'єктної, що дає змогу створювати *дієприкметниковий зворот*, тобто словосполучення, яка виконує в реченні роль поширеного означення та в якій опорним словом є дієприкметник як недоконаного, так і доконаного виду. Наприклад: *надійно будувати* // *збудувати школу із цеглі* → *школа, надійно будована* // *збудована із цеглі*; *видавати* // *видати часопис за кордоном українською мовою* → *часопис, видаваний* // *виданий за кордоном українською мовою*.

Дієприкметниковий зворот становить чітко окреслену структурну одиницю з певними внутрішніми й зовнішніми зв'язками (УМЕ, 2004, 154). Характер внутрішніх зв'язків визначають особливості дієприкметника (успадковані валентні позиції, прилягання, сполучність тощо), а зовнішні зв'язки забезпечує узгодження в роді, числі й відмінку опорного дієприкметника з означуваним іменником. Дієприкметниковий зворот може бути в препозиції, постпозиції щодо означуваного слова, у безпосередньому зв'язку з ним або роз'єднаним іншими словами, відокремленим чи невідокремленим (УМЕ, 2004, с. 154–155). Дієприкметниковий зворот є синтаксичним синонімом підрядного означального речення. Тому в окремих випадках можна спростити структуру складнопідрядного речення, замінивши підрядне означальне речення дієприкметниковим зворотом, або ускладнити, якщо синтаксичне перетворювання відбувається у зворотному напрямі (Білодід, 1972, с. 332).

Отже, в атрибутивній позиції, зокрема у дієприкметникових зворотах, українська мова вживає дієприкметників обох видів, що доводить первинність

цієї позиції для дієприкметника. Оскільки українській мові, як зазначено у вступі (див. також: Сербенська, 2017, с. 153–154; Гінзбург, 2017), не властиві пасивні дієприкметникові конструкції, а віддієприкметникові аналітичні дієслова передають перебування в результативному стані, то вони зазвичай містять дієприкметники доконаного виду. Дієприкметники недоконаного виду в складі таких аналітичних дієслів доречні лише тоді, коли йдеться про багаторазову результативність. Наприклад: *Це слово часто вживане в наукових текстах; Ця книга читана багато разів*. Речення з дієприкметниками недоконаного виду, що не мають значення багаторазовості не властиві українській мові та є полонізмами. Наприклад, *Ця школа будована два роки*, є калькою польської конструкції, поданої в роботі (Гінзбург, 2017, табл. 1).

Отже, дієприкметник і семантично, і граматично належить не до дієслова як частини мови, а до прикметника, тобто є різновидом віддієслівного прикметника. Проте успадковування граматичної дієслівної категорії виду та часткове успадковування семантико-синтаксичної дієслівної категорії валентності істотно відрізняє його від спільнокоренових власне віддієслівних прикметників і дає всі підстави вважати його *мішаною частиною мови*.

Подану вище інформацію наочно подано в табл. 2.

Таблиця 2 — Частиномовна належність похідних дієслівних утворів

Похідні дієслівні утвори:	Узагальнене лексичне значення	Типова синтаксична позиція	Набуті граматичні ознаки	Частиномовна належність
дієслівні форми на <i>-но, -то</i>	подія (одно-разова або багаторазова)	предикативна	нема	форма дієслова
інфінітив	процес	предикативна	нема	форма дієслова
дієприслівник	другорядний процес як ознака основного	обставинна	нема	віддієслівний прислівник, граматично пов'язаний із дієсловом
дієслівний іменник	опредметнений процес	субстантивна	рід, число, відмінок	віддієслівний іменник, граматично пов'язаний із дієсловом
дієприкметник	ознака предмета, пов'язана з процесом	атрибутивна	рід, число, відмінок	віддієслівний прикметник, граматично пов'язаний із дієсловом

Висновки.

1. Усі похідні дієслівні утвори втрачають основні власне дієслівні категорії часу та способу, тому їхню частиномовну належність треба визначати за комплексним критерієм, що враховує їхню семантику, типову синтаксичну позицію та набуті граматичні ознаки.

2. За цим критерієм підтверджено висновок нового семантико-граматичного підходу, що **дієслівні форми на -но, -то** та **інфінітив** належать до **дієслова** як частини мови, тоді як **дієприслівник, дієслівний іменник** та **дієприкметник** є не формами дієслова, а лексико-граматичними розрядами віддієслівних прислівників, іменників і прикметників відповідно.

3. Успадковування **дієприслівником, дієслівним іменником** і **дієприкметником** граматичного значення виду та певних валентних позицій твірних дієслів пов'язує ці утвори з дієсловом не лише словотвірно та семантично, а й граматично. Саме цей граматичний зв'язок дає всі підстави вважати ці утвори **мішаними частинами мови**.

4. Пропонуємо у створюваних академічних і навчальних граматиках, а також у вишівських підручниках української мови чітко висвітлювати граматичну, семантичну й ужиткову відмінність цих утворів від спільнокореневих власне віддієслівних прислівників, іменників і прикметників, а для цього, по-перше, увести втямок **мішані частини мови** в загальний розділ «Частини мови», а, по-друге, розглядати ці утвори двічі:

— перший раз у відповідних розділах, присвячених прислівнику, іменнику та прикметнику, де викласти ступені перейдення дієслова у зазначені частини мови та основні набувані граматичні ознаки, а також місце цих утворів у лексико-граматичних розрядах прислівників, іменників і прикметників;

— другий раз у спеціальному розділі «Мішані частини мови», де викласти видові протистави цих утворів та синтаксичні наслідки успадкування валентних позицій дієслова, знання яких потрібно для правильного вживання, дієприслівників, дієслівних іменників і дієприкметників.

5. Аналітичні дієслова з дієслівними формами на **-но, -то** відрізняються від віддієприкметникових аналітичних дієслів не лише граматично (морфологічно та синтаксично), а й семантично: перші передають значення результативної події, а другі — перебування в результативному стані, що виник внаслідок завершення динамічного перебігу. З огляду на це їх треба чітко розрізняти і правильно вживати.

Бібліографія

- Антоненко-Давидович, Б. (1970). *Як ми говоримо*. Київ: Радянський письменник.
- Ахманова, О.С. (1969). *Словарь лингвистических терминов* (изд. 2-е, стереотипное). Москва: Советская энциклопедия.
- Білецький, А.О. (1997). *Про мову і мовознавство*. Київ: АртЕк.
- Білодід, І.К. (Ред.) (1969). *Сучасна українська літературна мова. Морфологія*. Київ: Наук. думка.
- Білодід, І.К. (Ред.) (1972). *Сучасна українська літературна мова. Синтаксис*. Київ: Наук. думка.
- Булаховський, Л.А. (Ред.) (1951). *Курс сучасної української літературної мови*. Т.1. Київ: Радянська школа.
- Булаховський, Л.А. (1977). *Вибрані праці*. (Т. 2. Українська мова). Київ: Наук. думка.
- Вихованець, І.Р. (1988). *Частини мови в семантико-граматичному аспекті*. Київ: Наук. думка.
- Вихованець, І.Р. (2007). Чи доречний в українській граматичній термінології термін неозначена форма дієслова. *Українська термінологія і сучасність*. VII. 3–7.
- Вихованець, І.Р. (2008). Дієслівність відприслівникових одиниць. *Наук. часопис Нац. педагогічного ун-ту ім. М.П. Драгоманова*. Сер. 10: *Проблеми граматики і лексикології української мови*. 4. 3–5.

- Вихованець, І. (Ред.) & Городенська, К. (2004). *Теоретична морфологія української мови: академ. граматики укр. мови*. Київ: Унів. вид-во «Пульсари».
- Вихованець, І.Р., Городенська, К.Г. (Ред.), Загнітко, А.П. & Соколова, С.О. (2017). *ГраMATика сучасної української літературної мови. Морфологія*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.
- Гінзбург, М. (2011). Видове протиставлення віддіслівних іменників на позначення опредметнених процесів у слов'янських мовах. *Українська мова*. 2. 30–43.
- Гінзбург, М. (2017). Про активні, пасивні та результативні конструкції в українських фахових текстах на тлі інших мов. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*. 869. 3–22.
- Гінзбург, М. (2019). Особливості української мови щодо подавання процесових понять у фахових текстах. *LANGUAGE: Codification Competence Communication*. 1. 7–24.
- Гінзбург, М. (2020). Класифікування та гармонізування утямків (понять), пов'язаних з процесами. У *Проблеми української термінології: зб. наук. праць учасників XVI Міжнар. наук. конф. «СловоСвіт 2020», 1–3 жовт. 2020 р.* (с. 3–18). Львів: Вид-во Львівської політехніки.
- Гінзбург, М.Д. (2020а). Подавання процесових властивостей в українських перекладах європейських і міжнародних стандартів. *Стандартизація, сертифікація, якість*. 5. 8–22.
- Горбач, О. (1990). С. Смеречинського «Нариси з української синтакси». У *Сергій Смеречинський Нариси з української синтакси у зв'язку з фразеологією та стилістикою*. (с. 9–17). Мюнхен: Український вільний університет.
- Горецький, П. & Шаля, Ів. (1929). *Українська мова: практично-теоретичний курс* (вид. 7-е). Київ: Книгоспілка.
- Городенська, К. (2001). Синтаксична специфіка української наукової мови. *Українська термінологія і сучасність*. IV. 11–14.
- Городенська, К.Г. (2011). Дієслівна лексема в традиційному і новітньому українському мовознавстві. У *Життя — у слові. Збірник наукових праць на пошану академіка В.М. Русанівського*. (с. 152–160). Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.
- Городенська, К. (2017). Граматичний стандарт української літературної мови і сучасна практика. *Граматичні студії*. 3. 17–21.
- Грищенко, А.П. (Ред.) (2002). *Сучасна українська літературна мова* (вид. 3-є, доповн.). Київ: Вища школа.
- Курило, О. (2004). *Уваги до сучасної української літературної мови* (передрук вид. 1925 р.). Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи».
- Кучеренко, І.К. (1967). *Теоретические вопросы грамматики украинского языка: Морфология: автореф. дис. ... докт. филол. наук*. Киев: Киевский гос. ун-т им. Т.Г. Шевченко.
- Кучеренко, І.К. (2003). *Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія* (вид. 2-ге, уточн. і доповн.). Вінниця: Поділля-2000.
- Лаврінець, О.Я. (Ред.), Симонова, К.С. & Ярошевич, І.Я. (2019). *Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія*. Київ: ВД «Києво-Могилянська академія».
- Мойсієнко, А.К. (Ред.) (2013). *Сучасна українська літературна мова: Морфологія*. Київ: Знання.
- Моргунок, В.С. (1993). *Зауваження щодо опрацювання державних стандартів з науково-технічної термінології*. Київ: Інститут проблем міцності.
- Пешковський, А.М. (2001). *Русский синтаксис в научном освещении* (8-е изд., доп.). Москва: Языки славянской культуры.
- Пономарів, О.Д. (Ред.) (2008). *Сучасна українська мова*. Вид. 4-те. Київ: Либідь.
- Пономарів, О.Д. (2013). *Українське слово для всіх і для кожного*. Київ: Либідь.
- Русанівський, В.М. (1971). *Структура українського дієслова*. Київ: Наук. думка.

- Русанівський, В.М. (1993). Дієслово. У О.К. Безпояско, К.Г. Городенська, В.М. Русанівський. *Граматика української мови. Морфологія.* (сс. 157–242). Київ: Либідь.
- Сербенська, О. (Ред.) (2017). *Антисуржик. Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити* (вид. 3-тє, доп. і перероб.). Львів: Априорі.
- Смеречинський, С. (1990). *Нариси з української синтакси у зв'язку з фразеологією та стилістикою.* (Фотопередрук вид. 1932 р. з післясловом О. Горбача). Мюнхен: Український вільний університет.
- Український правопис.* (2019). Київ: Наук. думка.
- УМЕ. (2004). Українська мова. Енциклопедія (2-ге вид., випр. і доповн.). Київ: Укр. енциклопедія.
- Хвиля, А. (1933). *Знищити коріння українського націоналізму на мовному фронті. Збірка.* Харків: Радянська школа.
- Шведова, Н.Ю. (Ред.) (1980). *Русская грамматика. I. Фонетика. Фонология. Ударение. Интонация. Словообразование. Морфология.* Москва: Наука.
- Ющук, І.П. (2003). *Українська мова.* Київ: Либідь.

References

- Antonenko-Davydovych, B. (1970). *Yak my hovorymo.* Kyiv: Radianskyi pysmennyk.
- Ahmanova, O.S. (1969). *Slovar' lingvisticheskikh terminov* (2nd stereotype ed.). Moskva: Sovetskaja enciklopedija.
- Biletskyi, A.O. (1997). *Pro movu i movoznavstvo.* Kyiv: ArtEk.
- Bilodid, I.K. (Ed.) (1969). *Suchasna ukrainska literaturna mova. Morfolohiia.* Kyiv: Nauk. dumka.
- Bilodid, I.K. (Ed.) (1972). *Suchasna ukrainska literaturna mova. Syntaksys.* Kyiv: Nauk. dumka.
- Bulakhovskiy, L.A. (Ed.) (1951). *Kurs suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy.* Vol. 1. Kyiv: Radianska shkola.
- Bulakhovskiy, L.A. (1977). *Vybrani pratsi* (Vol. 2. Ukrainska mova). Kyiv: Nauk. dumka.
- Vykhovanets, I.R. (1988). *Chastyny movy v semantiko-hramatychnomu aspekti.* Kyiv: Nauk. dumka.
- Vykhovanets, I.R. (2007). Chy dorechnyi v ukrainskii hramatychnii terminolohii termin neoznachena forma diieslova. *Ukrainska terminolohiia i suchasnist.* VII. 3–7.
- Vykhovanets, I.R. (2008). Diieslivnist vidpryslivnykovykh odynyts. *Nauk. chasopys Nats. pedahohichnoho un-tu im. M.P. Drahomanova.* Ser. 10: Problemy hramatyky i leksykolohii ukrainskoi movy. 4. 3–5.
- Vykhovanets, I. (Ed.) & Horodenska, K. (2004). *Teoretychna morfolohiia ukrainskoi movy: akadem. hramatyka ukr. movy.* Kyiv: Univ. vyd-vo «Pulsary».
- Vykhovanets, I.R., Horodenska, K.H. (Ed.), Zahnitko, A.P. & Sokolova, S.O. (2017). *Hramatyka suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy. Morfolohiia.* Kyiv: Vydavnychyi dim Dmytra Buraho.
- Ginzburg, M. (2011). Vydove protystavleniia viddiieslivnykh imennykiv na poznachenniia opredmetnenykh protsesiv u slovianskykh movakh. *Ukrainska mova.* 2. 30–43.
- Ginzburg, M. (2017). Pro aktyvni, pasyvni ta rezultatovi konstruktzii v ukrainskykh fakhovykh tekstakh na tli inshykh mov. *Visnyk Nats. un-tu «Lvivska politekhnik».* Seriiia «Problemy ukrainskoi terminolohii». 869. 3–22.
- Ginzburg, M. (2019). Osoblyvosti ukrainskoi movy shchodo podavanniia protsesovykh poniat u fakhovykh tekstakh. *LANGUAGE: Codification Competence Communication.* 1. 7–24.
- Ginzburg, M. (2020). Klyasifikuvanniia ta harmonizuvanniia utiamkiv (poniat), poviazanykh z protsesamy. In *Problemy ukrainskoi terminolohii: zb. nauk. prats uchasnykiv XVI Mizhmar. nauk. konf. «SlovoSvit 2020», 1–3 zhovt. 2020 r.* (pp. 3–18). Lviv: Vyd-vo Lvivskoi politekhniky.

- Ginzburg, M.D. (2020a). Podavannia protsesovykh vlastyvostei v ukrainskykh perekladakh yevropeiskykh i mizhnarodnykh standartiv. *Standartyzatsiia, sertyfikatsiia, yakist.* 5. 8–22.
- Horbach, O. (1990). S. Smerechynskoho «Narysy z ukrainskoi syntaksy». In *Serhii Smerechynskiy Narysy z ukrainskoi syntaksy u zviazku z frazeolohiieiu ta stylistykoiu. Kharkiv, 1932.* (pp. 9–17). Munich: Ukrainskyi vilnyi universytet.
- Horetskyi, P. & Shalia, Iv. (1929). *Ukrainska mova: praktychno-teoretychnyi kurs* (7th ed.). Kyiv: Knyhospilka.
- Horodenska, K. (2001). Syntaksychna spetsyfika ukrainskoi naukovoï movy. *Ukrainska terminolohiia i suchasnist.* IV. 11–14.
- Horodenska, K.H. (2011). Diieslivna leksema v tradytsiinomu i novitnomu ukrainskomu movoznavstvi. In *Zhyttia – u slovi. Zbirnyk naukovykh prats na poshanu akademika V.M. Rusanivskoho.* (pp. 152–160). Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho.
- Horodenska, K. (2017). Hramatychnyi standart ukrainskoi literaturnoi movy i suchasna praktyka. *Hramatychni studii.* 3. 17–21.
- Hryshchenko, A.P. (Ed.) (2002). *Suchasna ukrainska literaturna mova* (3rd augmented ed.). Kyiv: Vyshcha shkola.
- Kurylo, O. (2004). *Uvahy do suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy.* (Reprint from ed. 1925). Kyiv: Vyd-vo Solomii Pavlychko «Osnovy».
- Kucherenko, I.K. (1967). *Teoreticheskie voprosy grammatiki ukrainskogo jazyka: Morfologija: synopsis of doctoral thesis.* Kyiv: Taras Shevchenko State University of Kyiv.
- Kucherenko, I.K. (2003). *Teoretychni pytannia hramatyky ukrainskoi movy: Morfolohiia* (2nd augmented corrected ed.). Vynnytsia: Podillia-2000.
- Lavrinet, O.Ya. (Ed.), Symonova, K.S. & Yaroshevych, I.Ya. (2019). *Suchasna ukrainska literaturna mova. Morfemika. Slovtvir. Morfolohiia.* Kyiv: VD «Kyievo-Mohylianska akademiia».
- Moisiienko, A.K. (Ed.) (2013). *Suchasna ukrainska literaturna mova: Morfolohiia.* Kyiv: Znannia.
- Morhuniuk, V.S. (1993). *Zauvazhennia shchodo opratsiuvannia derzhavnykh standartiv z naukovo-tekhnichnoi terminolohii.* Kyiv: Instytut problem mitsnosti.
- Peshkovskij, A.M. (2001). *Russkij sintaksis v nauchnom osveshhenii* (8th augmented ed.). Moskva: Jazyki slavjanskoj kul'tury.
- Ponomariv, O.D. (Ed.) (2008). *Suchasna ukrainska mova* (4th ed.). Kyiv: Lybid.
- Ponomariv, O.D. (2013). *Ukrainske slovo dlia vsikh i dlia kozhnoho.* Kyiv: Lybid.
- Ukrainskyi pravopys.* (2019). Kyiv: Nauk. dumka.
- Rusanivskiy, V.M. (1971). *Struktura ukrainskoho diieslova.* Kyiv: Nauk. dumka.
- Rusanivskiy, V.M. (1993). Diieslovo. In O.K. Bezpoiasko, K.H. Horodenska, V.M. Rusanivskiy. *Hramatyka ukrainskoi movy. Morfolohiia.* (pp. 157–242). Kyiv: Lybid.
- Serbenska, O. (Ed.) (2017). *Antysurzhyk. Vchymosia vvichlyvo povodytys i pravylno hovoryty* (3rd corrected and augmented ed.). Lviv: Apriori.
- Smerechynskiy, S. (1990). *Narysy z ukrainskoi syntaksy u zviazku z frazeolohiieiu ta stylistykoiu.* (Photoreprint from ed. 1932 with O. Horbach conclusion). Munich: Ukrainskyi vilnyi universytet.
- UME* (2004). *Ukrainska mova. Entsyklopediia* (2nd corrected and augmented ed.). Kyiv: Ukr. entsyklopediia.
- Khvyliya, A. (1933). *Znyshchty korinnia ukrainskoho natsionalizmu na movnomu fronti. Zbirka.* Kharkiv: Radianska shkola.
- Shvedova, N.Ju. (Ed.) (1980). *Russkaja grammatika.* (Vol. 1. Fonetika. Fonologija. Udarenie. Intonacija. Slovoobrazovanie. Morfologija). Moskva: Nauka.
- Yushchuk, I.P. (2003). *Ukrainska mova.* Kyiv: Lybid.

Резюме

Гінзбург Михайло

ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО ЗАПРОВАДЖЕННЯ
В УКРАЇНСЬКЕ МОВОЗНАВСТВО
КОНЦЕПЦІЇ МІШАНИХ ЧАСТИН МОВИ

Постановка проблеми. Актуальність запропонованої статті пов'язана з потребою подолати принципові розбіжності між висновками академічних мовознавчих праць і рекомендаціями посібників із культури української мови, з одного боку, і тим, чого навчають на філологічних факультетах українських вишів, із другого. Ці розбіжності пов'язані з особливостями українських засобів подавання процесів, які відрізняють їх від засобів сусідніх слов'янських мов. Зазначені розбіжності спричинені тим, що українському мовознавству бракує однозначної, несуперечливої та загально визнаної концепції дієслова як частини мови й частиномовної належності дієслівних утворів, системи їхніх граматичних ознак і пов'язаного з цим правильного розуміння їхньої семантики та правил уживання в різних синтаксичних конструкціях. З огляду на це потрібно порівняти два панівні підходи до визначення дієслова як частини мови: 1) узвичаєний підхід, утілений у радянських і пострадянських граматиках; 2) новий семантико-граматичний підхід, який запропонував І.К. Кучеренко та розвинув І.Р. Вихованець; а також запропонувати, як далі визначати дієслово та похідні дієслівні утвори.

Мета статті — запропонувати як усунути деякі суперечливі положення нового семантико-граматичного підходу та доповнити його концепцією мішаних частин мови.

Методи дослідження. Основним методом є аналізування граматичних і термінознавчих праць.

Основні результати дослідження. Порівняно два зазначені панівні підходи до визначення дієслова як частини мови й показано істотні переваги та певні суперечливості другого підходу. Проаналізовано семантику, граматичні ознаки й ужиткові особливості дієслівних форм на *-но*, *-то*, інфінітива, дієприслівника, віддієслівного іменника на *-ння*, *-ття* з процесовим значенням (далі — дієслівного іменника) та дієприкметника. Підтверджено, що дієслівні форми на *-но*, *-то* та інфінітив належать до дієслова як частини мови, тоді як дієприслівник, дієслівний іменник і дієприкметник є не формами дієслова, а лексико-граматичними розрядами віддієслівних прислівників, іменників та прикметників відповідно. Показано, що успадковування граматичного значення категорії виду та певних валентних позиції твірних дієслів пов'язує дієприслівник, дієслівний іменник і дієприкметник із дієсловом не лише словотвірно та семантично, а й граматично. Завдяки цьому граматичному зв'язку вони істотно відрізняються від спільнокоренових власне віддієслівних прислівників, іменників і прикметників, які цілком утратили всі дієслівні граматичні категорії і тому є результатом повного семантичного перейдення дієслова в прислівник, іменник і прикметник відповідно.

Висновки та перспективи. Саме граматичний зв'язок дієприслівника, дієслівного іменника та дієприкметника з дієсловом дає підстави вважати ці утвори *мішаними частинами мови*. Запропоновано уточнити структуру курсу української граматики й увести до нього спеціальний розділ «Мішані

частини мови», щоб чітко викласти граматичну, семантичну й ужиткову відмінність цих утворів від власне віддієслівних прислівників, іменників і прикметників.

Ключові слова: вид, валентність, дієвідмінювані дієслівні форми, дієслівний іменник (віддієслівний іменник на *-ня*, *-ття*), дієслівна форма на *-но*, *-то*, дієприкметник, дієприслівник, інфінітив, процес.

Abstract

Ginzburg Mykhailo

PROPOSALS ON IMPLEMENTATION OF THE CONCEPTION OF MIXED PARTS OF SPEECH IN UKRAINIAN LINGUISTICS

Background. The actuality of the proposed article is related to the need to overcome fundamental differences between conclusions of the academic linguistic works and recommendations of manuals on the Ukrainian speech culture, on the one hand, and what learning materials are taught in Ukrainian universities, on the other hand. These differences are related to the peculiarities of the Ukrainian language means of expressing process concepts, which are different from means of neighboring Slavic languages. These differences are caused by the fact that the Ukrainian linguistics lacks the unequivocal, consistent and generally accepted conception of the verb as part of speech and of the part-of-speech affiliation of verbal formations, of the systems of their grammatical features and associated understanding of their semantics and the rules of usage in various syntactic structures. In this relevance, it is necessary: to compare two dominating approaches to the definition of the verb as part of speech: 1) conventional approach, realized in Soviet and post-Soviet grammars; 2) new semantic-grammatical approach, proposed by I.K. Kucherenko and elaborated by I.R. Vykhoanets; to propose how to further determine the verb and the derived verbal formations.

Purpose: to propose the ways of eliminating some of contradictory provisions of the new semantic-grammatical approach and ways of supplementing it with the conception of mixed parts of speech.

Methods. The main method refers analyses of the works on grammar and terminology science.

Results. The two dominating approaches to the definition of the verb as part of speech are compared, and significant advantages and certain contradictions of the second approach are highlighted. In particular, analyses is done on semantics, grammatical features and common usage peculiarities of verbal forms in *-но*, *-то*, infinitive, *дієприслівник*, deverbial noun in *-ння*, *-ття* with process meaning (hereinafter referred to as "verbal noun") and *дієприкметник*. It is confirmed that verb forms in *-но*, *-то* and infinitive are affiliated to the verb as a part of speech, whereas the *дієприслівник*, verbal noun and *дієприкметник* are not forms of the verb, but the lexical-grammatical ranks of deverbial adverb, noun and adjective respectively. It is shown that inheriting the grammatical meaning of *vyd* category and the certain valence position from derivative verb relate *дієприслівник*, verbal noun and *дієприкметник* with the verb not only word-formatively and semantically, but also grammatically. Due to this grammatical relationship, they differ significantly from the proper deverbial adverbs, nouns and adjectives of the same root that have completely lost all verbal grammatical categories and therefore they

represent the result of complete semantic transition from the verb to adverb, noun and adjective respectively.

Discussion. Just the grammatical relationship of *diiepryslivnyk*, verbal noun and *diieprykmetyk* with the verb gives the reasons to consider these formations as mixed parts of speech. It is proposed to review the structure of the Ukrainian grammar course and to implement a special section "Mixed parts of speech" in order to clearly reflect the grammatical, semantic and word-usage distinctions in these formations from proper deverbal adjectives, adverbs and nouns.

Keywords: 'vyd' (aspect), valency, personal forms of the verb, 'diieprykmetyk' (adjectival participle), 'diiepryslivnyk' (adverbial participle), verbal form in *-no*, *-to*, verbal noun (deverbal noun in *-nnia*, *-ttia*), infinitive, process.

Відомості про автора

Гінзбург Михайло Давидович, доктор технічних наук, професор, академік УНГА, начальник відділу Інституту транспорту газу АТ «Укртрансгаз», м. Харків (Україна), e-mail: mychajlo.ginzburg@gmail.com

Ginzburg Mykhailo, Doctor of Technical Sciences, Professor, Academician of UNGA, JSC «Ukrtransgaz», Branch «R&D Institute of Gas Transportation», head of department, Kharkiv (Ukraine), e-mail: mychajlo.ginzburg@gmail.com

ORCID 0000-0001-6882-2447

Надійшла до редакції 16 травня 2021 року

Прийнято до друку 10 червня 2021 року

УДК 811.161.2.276.1 "18"

Ольга Сахарова

ДИСКУРСИВНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ДІЙОВИХ ОСІБ У ДРАМАТУРГІЙНОМУ ТЕКСТІ

У статті представлено багатоплановий аналіз способів презентації дійових осіб у текстах сучасної української драматургії. Порушено питання інформативності початкової презентації персонажів, її співвідношення з загальною проблематикою п'єси. Здійснено класифікації списків дійових осіб. Обґрунтовано функції «глобальної зв'язності» переліку персонажів у композиційній структурі тексту драми.

Ключові слова: *твір драматургії, список дійових осіб, зв'язність тексту, узагальнені презентації, соціальні презентації, особистісні презентації.*

Вступ. Драматичний твір, що існує у текстовій та сценічній іпостасях, є відтворенням комунікативного буття персонажів. Зміст і події п'єси, які втілюють естетичний задум автора, мають чітке текстове структурування. Проте універсальною преамбулою до твору драматургії, обов'язковим структурним компонентом є список дійових осіб, які й визначають суть і подальшу семантику п'єси, чому й присвячена наша розвідка.

Теоретичне підґрунтя. Традиційний аналіз драматургічного тексту зазвичай сфокусований на подієвому змісті п'єси, а опис структурних компонентів — на співвідношенні дій, актів, сцен. Менш досліджуваними виявилися списки дійових осіб у контексті загальної інтерпретації твору драматургії. До поодиноких праць такого напрямку належить розвідка В. В. Корольової (Корольова, 2017), яка аналізує презентацію персонажів як вияв авторської позиції, як паратекстовий елемент, що спрямований на читача як на об'єкт мовленнєвого впливу драматурга.

На значущість характеру персонажів, які зумовлюють формування відповідного комунікативного простору, наголошує і П. Паві: «Кожна театральна дійова особа виконує певну дію (навіть якщо, як це властиво персонажам Бекетта, не роблячи нічого очевидного). З іншого боку, кожна дія потребує для постави протагоністів, незважаючи на те, чи вони є гуманними персонажами, чи просто актантами» (Паві, 2006, с.117).

З позиції текстології пропонуємо розглядати список дійових осіб як компонент «глобальної зв'язності», що забезпечує єдність та внутрішню цілісність тексту (Валгіна, 2010).

Мета статті полягає в багатоплановому аналізі способів презентації дійових осіб, що містить вивчення їх інформативності, співвідношення

© Сахарова О., 2021

DOI: 10.24025/2707-0573.1 (4).2021.231719

з загальною проблематикою п'єси; здійснення класифікації переліку персонажів; обґрунтування функції «глобальної зв'язності» списку дійових осіб у композиційній структурі тексту драми.

Методи та матеріал дослідження. Домінантними методами дослідження обрано описовий та функціональний, а також елементи дискурс-аналізу.

Матеріалом слугували п'єси сучасних українських драматургів кінця ХХ — початку ХХІ століття.

Результати дослідження.

1. Способи презентації дійових осіб

Характер «представлення» майбутніх учасників дійства «задає тон», створює комунікативно-художню тональність змалювання подальших подій. Така презентація може виявляти найрізноманітніші ознаки особистостей персонажів і виростає своєрідною преамбулою до змісту подальшої вербальної інтеракції.

Серед представлених дійових осіб змалювано чимало персонажів, створених драматургами, що мають ім'я (*Влада, Ярослав* — А. Наумов «Плач Ярослава»), ім'я по батькові (*Лідія Андріївна* — Я. Стельмах «Провінціалки»), ім'я, прізвище, вік (*Єлизавета Лампадкіна, жінка 49 років* — Р. Гончарова «Втеча») тощо. Мультикультурний, багатоплановий характер сучасного українського драматургічного дискурсу зумовлює і численні іншомовні імена персонажів: *Лі — доктор медицини, іноземка. 40 років* (І. Юзюк «Убити хохла»); *Антея Ейсбері — жінка років 40-45* (О. Гончаров «Точка кипіння крові»).

Особливим способом групування персонажів виступає ніби ірреальна особа, що має важливе семантичне навантаження у змістовній структурі драматичного твору. Поширеним прийомом неоднозначності є введення до списку персонажів Голосу (чи Голосів), що набуває в архітектоніці твору різних функцій.

Голос як персонаж, що має обов'язкове смислове навантаження, може додаватися до соціальної презентації дійових осіб:

Мати

Батько

Син

Голос (В. Сердюк «Сім'я»)

Архітектоніка драматичного твору може містити й декілька Голосів, що співіснують в особистісній парадигмі дійових осіб та символічно залучених до комунікативної дії:

Едуард — письменник-невдаха.

Оксана — актриса, яка не сталася.

Роман — чоловік жіночої мрії, красень атлетичної статури, власник мережі автомобільних салонів.

Dj Ванга — чорношкіра радіоведуча, провидиця.

«Тріо ліліпутів» — репери, королі ритму.

Голос диктора.

Голоси акторів радіовистави.

Президент. (С. Самосенко «Requiem на замовлення»).

Неоднозначне бачення драматургами Людини зумовлює використання прийому розмежування самої особистості, що в тексті вступає в комунікативні відношення, та її внутрішньої сутності. У структурі дійових осіб, відповідно,

«виписані» Альтер-Его, Внутрішні голоси, що розширюють уявлення про особистість персонажа:

Полупанок Василь Васильович — головний лікар клініки, доктор медичних наук, відомий громадський діяч. Одним словом, еліта суспільства. 45 років.

Его — персонаж, який відомий тільки Полупанку. (І. Юзюк «Убити хохла»).

Особливого статусу набувають ролі внутрішніх голосів та штучних інтелектів:

Лев — вчений у віці.

Вн. Г. Лева — Внутрішній Голос Лева.

Комп. Лев — Комп'ютерний Лев, штучний інтелект.

Тамара — молода гонориста дружина Лева, яка не говорить, а докоряє.

Вн. Г. Тамари — Внутрішній Голос Тамари.

Славко — син Лева і Тамари.

Вн. Г. Славка — Внутрішній Голос Славка.

Аніта — журналістка. (А. Соловієнко «І мене чекай ... і мене люби»).

Парадигма персонажів передбачає наявність внутрішніх голосів у всіх членів сім'ї, що в подальшому дозволяє відтворити багатовимірність комунікації, де «реальні» комунікативні акти співвідносяться зі свідомістю дійової особи. Заслугує на увагу презентація Тамари, де представлена соціально-психологічна та жанрово-мовленнева сутність мовної особистості (*яка не говорить, а докоряє*).

Багатовимірний зв'язок реальностей передбачає також уведення персонажа — автора:

Автор, 55 років.

Лена, 24 роки.

Павло, 27 років.

Батько Лени, 52 роки.

Мати Лени, 49 років.

Мати Павла, 52 роки.

Лікар-психіатр, 45 років. (С. Левченко «Бути як всі...»).

У процесі складної психологічної драми функції дійових осіб, точніше — певного смислу персонажу — виконує музика. Проте драматург не випишує її до системи дійових осіб, а в коментар вміщує: «Вряди-годи, як фон, звучать з магнітофона твори композиторів Л. Бетховена («Елізі»), К. Вебера («П'єси для фортепіано») та П. МакКартні (пісня «Вчора»)».

Іншим способом створення багатовимірного простору виступає персонаж «Митець»:

Митець — невизначеного віку, байдуже — чоловік чи жінка.

Дівчина, 23 роки.

Бабуся, 70 років.

Офіціант, 24 роки.

Іноземець, 29 років. (Н. Симчич «Шедевр долі. Картина доль на 2 дії»).

Часова умовність, багатоплановість виявляється в поєднанні минулого й сьогодення, у присутності в нашому житті померлих родичів. Ця антропонімічна сутність буття віддзеркалена в сучасних українських п'єсах та виступає на рівні переліку дійових осіб:

Паша, пенсіонер.

Мати, у вигляді портрета, що говорить.

Батько, у вигляді портрета, що говорить. <...> (А. Наумов «Вічний турист»).

Припускаємо, що введення Голосів, Внутрішніх голосів, образів померлих родичів до системи дійових осіб дозволяє відтворити об'ємність створеної реальності, трансцендентальність людського буття, що значно посилює особистісний, психологічний зміст персонажів драматичного твору.

Соціальні, етичні, естетичні, філософські проблеми буття порушені українськими драматургами не лише через «створену реальність», але й через осмислення всесвітньо відомих постатей в історії людства. Цікавими в цьому аспекті є п'єси В. Герасимчука із серії «П'єси про великих», де система персонажів містить імена видатних науковців, митців, державних і релігійних діячів, а також дійових осіб, які певним чином співіснували з великими особами або за історичними фактами реально, або лише в уяві драматурга:

Людвіг ван Бетховен — німецький композитор.

Джульєтта Гвіччарді — красуня італійка.

Граф Галленберг — складач легкої музики.

Франц Брунсвік — угорський дворянин, друг Бетховена.

Жозефіна Дейм — його 20-річна сестра.

Граф Дейм — 50-річний чоловік Жозефіни.

Тереза Брунсвік — її старша сестра.

Барон Штакельберг — багатий дворянин.

Віденська інтелігенція і знать. (В. Герасимчук «Кохані Бетховена і коханки Паганіні»).

Грунтуючись на історичних та біографічних фактах, драматург відтворює дійства, пов'язані з життям видатних митців, вводить історичних персонажів, з якими контактували центральні дійові особи, спілкування з якими розкриває нюанси їх світогляду.

Нікколо Паганіні — італійський скрипаль.

Невідома з гітарою — знатна дама, перша коханка Паганіні.

Паоліна Боргезе-Бонапарт — сестра Наполеона.

Джордж Гордон Байрон — англійський поет-романтик.

Анжеліна Каванна — вулична дівка.

Фердинандо Каванна — кравець, батько Анжеліни.

Луїджі Джермі — адвокат, пізніше — найвірніший друг Паганіні.

Суддя міста Генуї.

Стражники.

Знатні синьйори і синьйорини.

Дівчина-служниця. (В. Герасимчук «Кохані Бетховена і коханки Паганіні»).

Перелік дійових осіб виступає прелюдією до подальшого дійства, фіксує увагу на найважливіших характеристиках персонажів. Найпоширеніші способи представлення — соціальні та особистісні презентації — апелюють до конкретних подій, що розгортатимуться у драмі, а узагальнені налаштовують на філософський контекст мовного буття дійових осіб.

У моделюванні персонажів поширеним стає відомий у драматургії прийом красномовних прізвищ, у яких відтворено ставлення до них драматурга:

Блуд — провідний топ-менеджер. 28 років. (І. Юзюк «Убити хохла»).

Особливою експресивністю характеризується подвійна номінація, що містить, наприклад, прізвище та прізвисько:

Письменник Іван Безгрішний.

Юлій Мокроштан — редактор видавництва (псевдонім — *Безстрашний*).

Петро Денатурат — прозаїк середніх літ (псевдонім — *Непитуций*).

Ляля Круглодупка — молода, не дуже талановита, але фігуриста поетеса (псевдонім — *Цнотлива*). (В. Герасимчук «Ангел»).

Отже, презентація дійових осіб у сучасному драматургічному творі має тенденцію до неоднозначності. Поряд з елементарними вказівками на постать майбутнього персонажа, драматурги вводять до складу дійових осіб умовних авторів, митців, альтер еґо. Показовими виступають і прізвиська чи прізвиська, що мають іронічні асоціації. Серед учасників драматургічних дійств є й вигадані персонажі, й відомі постаті.

2. Принципи класифікації способів презентації дійових осіб

У переліку дійових осіб міститься необхідна інформація щодо виміру та змісту мовних особистостей персонажів у контексті віддзеркалення екзистенційного простору їх функціонування. В. В. Корольова, розглядаючи перелік дійових осіб як вияв авторської позиції, зауважує, що він «є виявом авторської комунікативної діяльності, експліцитно спрямованої на читача як об'єкт мовленнєвого впливу драматурга, який визначає рівень розгортання характеристики кожного з персонажів і власне тональність цієї характеристики» (Корольова, 2017, с. 122–123). Конфігурації представлених осіб репрезентують макет змісту екзистенційного простору в художній проекції. Залежно від виміру, аспектів зображуваного буття, його дійових осіб ми вирізняємо **узагальнені, соціальні та особистісні**. У деяких позиціях наша класифікація співвідноситься з таксономією В. В. Корольової, яка розмежовує за ступенем деталізації авторського опису дійових осіб і прагматичним потенціалом мінімізовані, лаконічні та деталізовані переліки драматургічних героїв (там само, с. 123). Враховуючи важливість деталізації та прагматичного потенціалу презентації, фокусуємо увагу саме на способі характеристики в ній мовної особистості.

Узагальнені способи представлення персонажів певним чином збігаються з виведеним В. В. Корольовою різновидом мінімізованих авторських описів дійових осіб, які «позбавлені не лише авторської характеристики персонажів, а й навіть номінації героїв» (там само, с. 123). Для презентації особистості, яка братиме участь у комунікативному процесі, відтвореному в п'єсі, достатньо зафіксувати узагальнений антропонім (1), займенник (2) або антропонім з іменем (3), в якому відсутня подальша характеристика особистості, крім гендерної.

- (1) *Чоловік*
Жінка (О. Кулічкіна «Намертво»)
- (2) *І (вона)*
ІІ (він) (А. Вишневський «Про потяг, валізи, мотлох та дещо інше»)
- (3) *Анна*
Яна
Юля (О. Вітер «Сезон полювання на мисливця»).

Проте і в узагальненій презентації трапляються варіативні способи представлення персонажів за іменем або іменем та по батькові:

Віра
Олександра (Шура)
Наталка
Вероніка
Костя

Зоя Йосипівна

Коля

Станіслав

Юрій

Семен

Захар

Аллусик (Н. Максимчук «У всьому винен гороскоп»).

Можемо припустити, що перелік дійових осіб ставить за мету створити інтригу, з чим пов'язана загадковість розташування та несинхронність імен у п'єсі: серед переважної більшості нейтральних номінацій виникає презентація з іменем по батькові (*Зоя Йосипівна*) та із пестливим суфіксом (*Аллусик*).

Найсильніша десемантизація антропоніма здійснюється через його презентацію у формі порядкового числівника:

Дійові особи:

Перший

Другий

Третій (С. Щученко «Придурки»).

Узагальнена номінація у презентації одного чи двох дійових осіб видається яскравою характеристикою особистості персонажа в контексті представленої драми:

Жінка №1

Жінка №2 (О. Рубашевська «Четверо в сараї»);

Дама в масці (Я. Верещак «Королівський особняк»).

Конкретизують фігуру персонажа в переліку, коли про нього подано певну інформацію. Найпоширенішою виступає **соціальна** презентація, в якій віддзеркалено такі характеристики дійових осіб, як вік, рід занять, соціальний статус, тип стосунків між персонажами. Як зазначалося, у класифікації В. В. Корольової запропоновано розмежовувати лаконічні та деталізовані способи авторського опису дійових осіб. Автор слушно диференціює лаконічні, «в яких драматург обирає лише одну ознаку, надаючи перевагу родинній характеристиці (1); віковій характеристиці (2); соціальній характеристиці (3); поєднанню вікових і родинних ознак (4)» (Корольова 2017, 124), та деталізовані, що «дають змогу драматургові звернути увагу читача на ті риси героя, що є значущими для розкриття авторської позиції й задуму п'єси» (там само, с. 128). Аналізуючи характер **соціальної** презентації мовної особистості персонажа, ми розглядаємо переліки, в яких подається значуща інформація.

Так, популярнішими є поєднання імені з родинними стосунками між персонажами (1), імені, прізвища та віку (2), імені, прізвища, віку та професії (3):

(1) *Оля.*

Макс, чоловік Олі.

Таня.

Рома, чоловік Гані.

Маня.

Моня, чоловік Мані. (А. Наумов «Розмін за Ейнштейном»).

(2) *Вільчук.*

Індяй, юрист.

Кучугуренко, виконроб.

Окуляров, заступник мера.

Муляка, представниця контрольної комісії міськради.

Зайва, начальниця ЖЕКу.

Інна, кохана жінка Вільчука.

Потіряйло, приятель Вільчука.

Блондинка.

Збовт, місцевий багатій. (А. Наумов «Чортове колесо»).

(3) *Северин Ногинський, 36 років, журналіст.*

Наталя, 20 років, студентка.

Іван Мізенко, 42 роки, художник.

Петро Жадан, 40 років, робітник.

Максим Степанович, 39 років, слідчий органів безпеки.

Дід Алаєв, 71 рік, дівник. (С. Левченко «Стрічка Мьобіуса»).

Неоднозначний розподіл партій персонажів у п'єсі (2) зумовлено різною їх презентацією за професією (*юрист*), за посадою (*заступник мера; начальниця ЖЕКу*), за міжособистісними стосунками (*кохана жінка чи приятель Вільчука*). Крім красномовних прізвищ (*Зайва, Потіряйло*), драматург вводить інші яскраві характерологічні антропоніми (*Блондинка*).

Інформація про вік може презентуватися неточно, поєднуючись із відомостями про рід занять (1) та родинні стосунки між персонажами (2):

(1) *Владислав — бізнесмен, 25–30 років. (Тарасенко «Купіть місячну доріжку»);*

Надія — молода особа двадцяти років (Р. Гончарова «Бритва»).

(2) *Флора Козаченко — жінка приблизно 36 років.*

Богдан Козаченко — її чоловік, мужчина до сорока років.

Ліля — їхня дочка, дівчина п'ятнадцяти років.

Пані Віра — мама Богдана. (Н. Ковалик «Несамовиті»)

Важливою є інформація про професію або рід занять персонажів. Такі відомості подаються авторами як домінуючі та супровідні. Вважаємо, що до домінуючих належить спосіб представлення дійових осіб, де до номінації персонажа додається тільки повідомлення про професію:

Віталій Петрович — головний інженер.

Іван Григорович — заступник головного інженера. (Ж. Безп'ятчук «Труба»).

Але у переважній більшості інформація про професійну діяльність персонажа подається у контексті більш широкого представлення (крім віку, родинних стосунків тощо), що інтерпретовано нами як супровідні:

Богдан Вершко — керівник весільного салону «Рододендрон», 37 років.

Віктор — співзасновник салону «Рододендрон» і давній приятель Богдана, 43 роки.

Василина Василівна — головний менеджер "Рододендрону", 50 років. (А. Багряна «Рододендрон»).

Діапазон професій, які представляють дійові особи, є надзвичайно широким. У деяких творах відомості про фахову приналежність віддзеркалюють різновид зображуваного дискурсу:

Ольга, суддя апеляційного суду.

Вікторія, суддя апеляційного суду.

Ганна, суддя апеляційного суду.

Альберт, відповідач у справі.

Альберт Петрович, голова апеляційного суду. (А. Наумов «Жінки в мантиях»).

У переліках персонажів представлено митців і науковців, викладачів і вчителів, священників і філософів, лікарів і мистецтвознавців, бізнесменів і управлінців, військових і юристів, представників ЗМІ та працівників СБУ, поліціантів і повій тощо.

Серед найпоширеніших професій митців були виявлені художники:

Ліда Мотринюк — художниця (Н. Ковалик «Тріумфальна жінка»).

Надія — художниця, 20 років (Г. Легка «Ким ви були в минулому житті»).

Найчастіше вони представлені в дещо містичному плані, про що також заявлено в переліку дійових осіб: *Великий Художник (Готьє)* (О. Гончаров «Точка кипіння крові»). У п'єсі, присвяченій постаті сучасної художниці, її фахова приналежність в аналізованому списку не вказана (*Христина*), проте подано імена інших персонажів, що належать до цієї галузі мистецтва: *Марсей, відомий європейський художник* (Ж. Безп'ятчук «Танго з пустотою»).

Приналежність до певної професії, що вказана в переліку дійових осіб, може відтворювати чи не відтворювати відповідний різновид фахового дискурсу. Так, персонажі лікарів, медиків можуть бути представлені в сюжетах, що пов'язані з медичними установами, лікарнями:

Білозір Ігор Олексійович, хірург.

Лідія Миронівна, старша медсестра (А. Наумов «Пацієнтка найкращого хірурга»).

Але в багатьох п'єсах дійові особи беруть участь у драматургічному дійстві поза безпосереднім медичним дискурсом, як представники лікарської професії в інших дискурсивних вимірах:

Марина Анатоліївна, лікарка, вік 35-40 років. (Г. Легка «Порнографія»)

Василь Титович — головний лікар студентського профілакторію. (О. Купрій «Жук»).

Джоб Фуншан — сімейний лікар. (О. Гончаров «Точка кипіння крові»).

Подібну закономірність спостерігаємо і в зображенні вчителів, де представники освітянської професії функціонують у відтворенні педагогічного дискурсу (1), або беруть участь у віддзеркаленні інших екзистенційно-комунікативних реалій (2):

(1) *Інна Йосипівна.*

Ніна Семенівна.

Наталія Анатоліївна — вчителі.

Зоя Іванівна.

Савелій Григорович — директор школи. (Я. Стельмах «Драма в учительській»).

(2) *Микола Васильович — капітан першого рангу у відставці.*

Світлана Миколаївна — його донька, вчителька.

Сергій Дмитрович — її чоловік, підприємець. (В. Тарасенко «Кайфолови»).

Представники ЗМІ зазвичай представлені лише в контексті медіадискурсу, який може бути зображений як домінуюча (1) або епізодична (2) тема п'єси:

(1) *Ведучий, має стандартну для телебачення зовнішність, 35 років.*

Катря Варенаквасоля, молода дівчина.

Артем Іванович Мікроскопенко, чоловік похилого віку, інтелігентного вигляду. (Г. Легка «Медіа. Три картини з журналістського життя. Токшоу»).

(2) *Ханума Сидорова — телерепортер.*

Діма, Костя, Сашко — працівники телебачення. (О. Гончаров «Синдром молодої дружини»).

Зміст першої п'єси присвячений власне токшоу, а у другому списку дійових осіб представлено 2 (4) номінації представників ЗМІ серед 17-ти персонажів, що й свідчить про незначну за часом (але суттєву) присутність медіаепізоду в сюжеті твору.

Характер презентації юристів, серед яких і адвокати, і прокурори, є неоднозначним. Включення представника юридичної спеціальності апіорі передбачає змалювання складної екзистенційної ситуації, що балансує на межі певного порушення закону та потребує залучення правового дискурсу, а, відповідно, втручання фахівців. Презентовані юристи можуть бути пов'язані і родинними стосунками з іншими персонажами:

Оксана Павлівна Покотило, 43 роки.

Ольга Павлівна Карпенко, її сестра, 46 років.

Тайсія Назарівна Костенко, їх мати, 71 рік.

Коваленко, адвокат, 34 роки.

Петро Карпенко, адвокат, чоловік Ольги, 60 років <...> (Г. Легка «Порнографія»).

Символічна презентація може бути здійснена завдяки номінаціям через виразні прізвища (Вовчук):

Сірий Василь Іванович — власник приватної авторемонтної майстерні. 33 роки

Сват — компаньйон Сірого. 32 роки.

Ольга — колишня дружина Сірого. 28 років.

Вовчук — відомий адвокат. 35 років.

Палюга — майор міліції. 42 роки <...> (І. Юзюк «Мурашине коло»).

Показовою прелюдією виступає номінація в списку дійових осіб лише за спеціальністю:

Ніна

Андрій, чоловік Ніни.

Костя, брат Ніни.

Прокурор.

Лерочка, дружина прокурора <...> (А. Наумов «На подвірії злий Рекс»).

Особистісна презентація дійових осіб містить необхідну інформацію про постать персонажа, важливу, на думку драматурга, для подальшого сприйняття твору та його постановки на сцені. Персонаж змальовується як постать з певними рисами характеру, зовнішніми ознаками, особливостями поведінки, мовлення, ставлення до довкілля. Вона може бути представлена як деталізованим описом, так і лаконічним. Зміст і обсяг інформації про дійових осіб зумовлені сюжетом п'єси та необхідними, на думку драматурга, рисами її актантів.

Лаконічні описи зазвичай фокусують увагу на певних нюансах, що доповнюють соціальну презентацію:

Валерій — привабливий молодий чоловік.

Ольга — симпатична і недурна дівчина. (А. Багряна «Пригости мене горіхами»).

Символічний опис віку може бути представлений у контексті складної екзистенційної партитури, насиченої семіотичними маркерами (вік, колір, психологічна та фізична характеристики):

Жінка в рожевому: Років 16. Цікава до всього, обережна, мрійлива.

Жінка в помаранчевому: Приблизно 23 роки, практично-мрійлива, енергійна.

Жінка в червоному: Між 35—40 роками. Розчарована, зла та цинічна.

Жінка у фіолетовому: Трішки за 60. Мудра, терпляча, педантична.

Жінка у чорному, вона ж — в білому: Дуже стара, пихата, вибаглива і ексцентрична. (П. Ар'є «Кольори»).

Ідентифікація кольору з віком та відповідними рисами характеру та поведінки дійової особи має міфологічне підґрунтя, що й налаштовує читача на філософський контекст. О. В. Когут зазначає, що кольори мають «утверджену віками психо-символічну семантику» (Когут, 2010), яка й розкривається в комунікативній взаємодії персонажів.

Тональність та прагматична установка характеристик персонажів можуть поєднувати вік, психологічні та соціальні риси, професію, ситуативні маркери:

Лана — дівчина 22 роки, що тільки закінчила вуз, економіст, розумна, добра, тільки-но починає самостійне життя, покинувши батьківський дім.

Саша — розумний, перспективний молодий чоловік 25 років. Амбітний, вірний, романтичний.

Яна — подруга Лани, 25 років, легковажна, гламурна, заздрісна, мріє дістати гідного чоловіка. Обертається в бізнес-колах, налагоджує свій бізнес.

Віра — власниця першої квартири, близько 50 років, вчителька англійської мови в коледжі, на пенсії. Хитра, брехлива, дуже жадібна.

Анфіса — власниця другої квартири, близько 45 років, проста тітка, живе в селі, є чоловік-п'яниця, син 20 років.

Юлія — паралельна квартиронаймачка в другій квартирі, близько 37 років, ділова, неконфліктна, заповзятлива бізнес-леді. <...> (Т. Щастіна «Таємничий ключ»).

Подання психологічних характеристик містять також інформацію про особливості мовної особистості персонажів:

Олександр — 43 роки. Людина, яка прагне сімейного порозуміння і затишку в домі. Спокійний, урівноважений. Його дуже важко вивести із себе.

Яна — 42 роки. Дружина Олександра. Її гасло: життя тільки для себе. Більш за все любить купувати нові речі. Улюблені фрази Яни «Очманіти!», «Що ти маєш?».

Стас — 17 років. Син Яни й Олександра. Наданий сам собі. Швидше сприймає негатив, ніж щось позитивне.

Люся — 42 роки. Подруга Яни. Має більш «тверезий» розум, ніж у Яни. Періодично намагається зробити Яні зауваження, але марно.

Костянтин — 43 роки. Коханець Яни. Йому не потрібна сім'я, любить відпочити. Незалежний.

Лілія — 40 років. Жінка, до якої уходить Олександр. Романтична. Спокійна. Художниця.

Настя — 17 років. Дівчина Стаса. Скромна й романтична. (Лана Ра «Твій тато торшер або 2/3»).

Характеристика дійових осіб може містити абсолютно різні описи: інформацію про освіту, фізичні чи психологічні риси, вік:

Богдан — агроном, тільки-но закінчив університет, 21 рік.

Михайло Григорович — господар будинку, великий, пузатий чоловік з вусами, 40-45 років.

Тьотя Света — дружина Михайла Григоровича, худорлява жінка років 35-40.

Стефанія — дочка, молода дівчина, 15 років.

Іван Петрович — сусід, кум, високий чоловік, 40-45 років.

Марія Симонівна — сусідка, кума, дружина Івана Петровича, пишна жіночка, років 40.

Галя — дочка сусідів, молода, але безтолкова дівчина, 20 років.

Дід Прохор — старенький, але завзятий дід невисокого зросту.

Завклубша — низенька, але пишненька жіночка, до 50 років.

Сашко — агроном, чоловік з похміллям, 35 років. (О. Демиденко «Бодька — бос всіх павуків»).

Стилістика презентації дійових осіб відтворює локальну та змістовну характеристики дискурсу п'єси.

Презентуючи особистісні риси персонажів, драматурги можуть давати розлогі авторські коментарі з сюжетними маркерами та антропонімічними пріоритетами автора:

Макс Перл (По народженню — Максим Колотушка) — художник. За спеціальністю — ландшафтний дизайнер. Закінчив якоесь художнє училище, яких зараз розвелось, немов грибів після рясного, літнього дощу. З дизайнерством якоесь у Максима Колотушки не склалося, бо виявилось, що там треба і лопатою працювати. Зате він відчув у себе сили і покликання художника, живописця, митця. Отак і став Максим Колотушка — Максом Перлом. А від роду йому 30 років;

У презентації подано не лише біографічні факти з життя персонажа, але й змалювання особливостей епохи та ставлення до них автора.

Модальне та емоційне включення драматурга до презентації особистостей дійових осіб зумовлює полемічний наратив:

Надія — дружина Макса. З розряду тих жінок, які вірять в геніальність і винятковість свого чоловіка. От здається, немає жодних підстав, а вона вірить! Щиро вірить... Можливо, тому що любить? Часом, трапляються і в наш час такі оказії. 28 років;

Емоційність мовлення підкреслюють повтори, окличні та питальні речення, оцінка сказаного.

Іронічне змалювання інших дійових осіб відповідає заданій спочатку логіці викладу: номінація імені (іноді з прізвищем) або прізвиська, рід занять, короткі біографічні дані з численними оцінними характеристиками від драматурга та вік:

Халява — критик, мистецтвознавець, продюсер... Словом, естет. Естет, яких мало. У свій час, Дмитро Халява вчився у ветеринарному інституті. Коні, свині та ініша живність не особливо підійшли його тонкій, естетичній натурі і він подався в мистецтвознавці. Слава Богу, що у нас для всіх всі шляхи відкриті. 39 років.

У схемі презентації можливі незначні відхилення, де замість професійного статусу подано матеріальний чи соціальний:

Базар — багатий чоловік... Просто, дуже багатий чоловік. Свої статки Микола Кила заробив в буремні 90-і. Заробив ... бітою, кастетом... Тоді ж він і став відомим, в певних кругах, як Коля Базар. Авторитетний і впливовий.

На відміну від своїх товаришів «по бізнесу», Микола швидко зрозумів переваги легального бізнесу над бітою. Тепер біта у нього в автівці, не як предмет бізнесу, а як засіб самооборони. На всякий випадок... Ну, звісно, і ностальгія — як-не-як. 41 рік.

Ольга Петрівна — леді з вищого суспільства. З успіхом замінила чоловіків на тих поприщах, де вони вважалися незаперечними фаворитами: політика і бізнес. Звісно, Кембриджів не закінчувала, але Ахматову і Ахметова — не плутає. Можливо тому, що останнього знає особисто. А це, має давню, амбітну і потаємну мрію. Скриває її від оточення і так уміло, що про оце потаємне амбітне, в принципі, і так всім відомо. Ну, а раз відомо, то і користуються потихеньку... Але про це — пізніше.

Невеликим порушенням заданої драматургом моделі презентації виступає несподіване згадування відомої постаті, з іронічного опису якої створено власне сюжетну інтригу:

Її Величність Єлизавета II (Елізабет Александра Мері Віндзор) — королева і голова держави Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії та 15-ти країн Співдружності націй, Герцогиня Единбурзька, Принцеса Йоркська. Серед дійових осіб такого персонажу немає, на сцені вона не з'являються. Однак, в нашій історії відіграє неабияку роль. Отож, згадати годиться... (І. Юзюк «Портретист його величності»).

Детальний та іронічний опис усіх дійових осіб моделює глибокі психологічні портрети.

Іншою ознакою списку дійових осіб вважаємо однотипність чи різноманітність їхніх презентацій відповідно до значущості постаті, яка братиме участь у комунікації. У цьому контексті розрізняємо **гомогенні та гетерогенні** характеристики майбутніх персонажів дійства.

До **гомогенних** відносимо однотипний принцип презентації дійових осіб. У цій групі трапляються такі різновиди:

1. Детальна презентація, де є імена, вік, професія, родинні та інші зв'язки між персонажами:

Ярослав Миколайович Гайдамаченко, 27 років, молодий кінорежисер.

Оксана Гайдамаченко, 26 років, його дружина, акторка.

Іван Ковальчук, 26 років, актор, син відомого радянського кінорежисера.

Ірина Ковальчук, 23 роки, його дружина.

Софія Стефанович, 25 років, співачка, донька естрадної примадонни.

Олександр Іванович Буряк, 34 роки, продюсер.

Віктор Петрович Загорулько, 40 років, сценарист.

Андрій Анатолійович Журавельський, 26 років, актор.

Дмитро Геннадійович Красилін, 30 років, оператор.

Волощук, 31 рік, оператор.

Гладій, 29 років, художник-оформлювач.

Марія Іванцова, 26 років, стиліст.

Актор, виконуючий роль бармена.

Гримери, освітлювачі та інші персонал, який обслуговує зйомку.

(Г. Легка «Молодий режисер»).

Безперечно, ступінь деталізації варіюється, але сам принцип фундаментального представлення персонажів є послідовним. Окреслення майбутнього дискурсу, в якому відбуватимуться події, фокусується на професійній приналежності дійових осіб.

2. Презентація за родинними стосунками:

Мама

Батько

Син (5 років) (С. Щученко «Бабай»).

Така презентація виявляється поширеною в п'єсах різних драматургів, але родинні зв'язки можуть бути розподілені, залежно від домінуючого персонажа:

Василько — 4-5 років.

Микола — його батько.

Надія — його мати. (О. Купрій «Медовий місяць»).

3. Символічна презентація, що містить вікову та психологічну характеристики, які певним чином збігаються, що спостерігаємо у згаданій вище п'єсі П. Ар'є «Кольори»:

Жінка в рожевому: Років 16. Цікава до всього, обережна, мрійлива.

Жінка в помаранчевому: Приблизно 23 роки, практично-мрійлива, енергійна <...>

До **гетерогенних** відносимо мішаний принцип презентації дійових осіб, коли їхні характеристики мають різну інформацію. Способи комбінації повідомлень про персонажі є різноманітними.

1. Різні характеристики персонажів. До імені дійової особи додаються різні способи характеристики: статусна, вікова, соціально-психологічна:

Г р и г о р і й — студент.

Б о г д а н — рішучий юнак.

М и к о л а — літній чоловік.

В а л е р і я — пані з претензією.

Н а с т я — дівчина, продавець із супермаркету. (К. Солов'єнко «Так чи ні»).

Такий спосіб презентації моделює жанрово-сюжетний розвиток п'єси, зумовлює тип особистості, що створюватиме комунікацію. До яскравих соціально-психологічних характеристик (*рішучий юнак, пані з претензією*) додаються «відкриті» номінації за віком (*літній чоловік*), соціальним статусом (*студент*), професією (*продавець із супермаркету*), що також мають певний ореол буттєвих смислів та моделей поведінки.

2. Різні способи презентації. Такий спосіб мішаної презентації передбачає представлення одних персонажів за іменами, других — за професією, інших — за соціальним становищем:

Маляр

Олесь

Леся

Максим

Сусід

П'яничка

Баба Маша, вахтерша

Бомжиха

Він

Муця

Дівчинка

Аристократ

Балая

Крутой

Тася

Комп'ютерник

Його подружка (Р. Кухарук «Портрет»).

3. Полідискурсивна презентація. У такому випадку парадигма персонажів абсолютно не пов'язана одна з одною. Ці персонажі можуть утворювати різні дискурсивні групи:

Майстри каналізації:

Віктор — молодий реформатор, начальник міського департаменту каналізації.

Віталій Петрович — головний інженер.

Іван Григорович — заступник головного інженера.

Саша — журналіст, друг дитинства Віктора.

Міські філософи:

Філософ Адольф.

Філософ Альгїрдїс.

Філософ Криштоф.

Міський божевільний.

Жінка в чорному.

Чоловік в чорному.

Учасники траурної процесії. (Ж. Безп'ятчук «Груба»).

Висновки. Отже, універсальним вступом до драматичного твору є презентація дійових осіб. У розмаїтті способів подання інформації про персонажів, що братимуть участь у дійстві, виділяємо класифікації за характером та за способом представлення особистостей. Залежно від принципу відтворення постатей дійових осіб розрізняємо узагальнену, соціальну та особистісну презентації. Узагальнена презентація містить переважно деперсоналізовану інформацію, в якій редукується особистість як така. Соціальна презентація вводить особистість у сім'ю конкретного дискурсу, де значущим є певний статус дійової особи. Найглибшу та найзмстовнішу інформацію надає, безперечно, особистісна презентація, в якій сфокусовано увагу на психологічних рисах, пріоритетах та мовленні персонажа. Відповідно до способу подання інформації пропонуємо розмежовувати гомогенну (однотипну) та гетерогенну (різномірну) презентації. «Список» персонажів може містити детальну інформацію про них (вік, професія, родинні чи службові стосунки) або часткову. Неоднозначність, багатовимірність світу, як зовнішнього, так і внутрішнього, віддзеркалюють так звані ірреальні персонажі: голос, автор, митець.

Презентація дійових осіб визначає характер осмислення екзистенційного простору в п'єсі, що зумовлює конкретизацію, деталізацію мовних особистостей, які братимуть участь у ній, або абсолютне нівелювання постаті персонажа.

У структурній організації драматургічного тексту список персонажів виконує функції глобальної зв'язності.

Бібліографія

- Валгіна, Н. С. (1998). *Теорія тексту*. Москва: Изд-во МГУП «Мир книги».
- Когут, О. (2010). *Архетипні сюжети й образи в сучасній українській драматургії (1997—2007 рр.)*: монографія. Рівне: НУВГП.
- Корольова, В. В. (2017). *Сучасний український драматургічний дискурс: комунікативна структура та прагматика*: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук. Дніпро: ДНУ.
- Паві, П. (2006). *Словник театру*. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка.

References

- Valgina, N. S. (1998). *Teoriya teksta*. Moskva: Izd-vo MGUP «Mir knigi».
- Kohut, O. (2010). *Arkhetypni siuzhety y obrazy v suchasniï ukrainiskii dramaturhii (1997—2007 rr.)*: monohrafiia. Rivne: NUVHP.
- Korolova, V. V. (2017). *Suchasnyi ukrainyskyi dramaturhiinyi dyskurs: komunikatyvna struktura ta prahmatyka*: Dysertatsiia na zdobuttia naukovoï stupenia doktora filolohichnykh nauk. Dnipro: DNU.
- Pavi, P. (2006). *Slovyk teatru*. Lviv: Vydavnychiy tsentr LNU imeni Ivana Franka.

Резюме

Сахарова Ольга

ДИСКУРСИВНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ДІЙОВИХ ОСІБ У ДРАМАТУРГІЙНОМУ ТЕКСТІ

Вступ. Проблема структурування драматичного тексту, функцій списку дійових осіб у композиційній та семантичній організації п'єси є важливою для інтерпретації твору драматургії. Проникнення в глибинні смислові та текстові зв'язки між аналізованим структурним компонентом та самим текстом уможливило глибше розуміння естетичного задуму як для читачів, так і для режисерів, акторів, сценаристів.

Мета статті полягає в багатоплановому аналізі способів презентації дійових осіб, що містить вивчення їх інформативності, співвідношення з загальною проблематикою п'єси; здійснення класифікації списків персонажів; обґрунтування функції «глобальної зв'язності» списку дійових осіб у композиційній структурі тексту драми.

Методи та матеріал дослідження. Домінантними методами дослідження обрано описовий та функціональний, а також елементи дискурс-аналізу. Матеріалом слугували п'єси сучасних українських драматургів кінця ХХ — початку ХХІ століття.

Основні результати дослідження. Головною функцією презентації дійових осіб є своєрідний вступ до художнього дискурсивного простору п'єси. У структурному плані список персонажів виступає елементом глобальної зв'язності тексту, який тематично та концептуально об'єднує його частини. Інформативність презентації персонажів кореспондує з проблематикою твору драматургії. було виявлено, що узагальнені презентації персонажів представлені переважно узагальненим антропонімом, займенником або антропонімом з іменем, в якому відсутня подальша характеристика особистості, крім гендерної. Зміст творів із узагальненими презентаціями містять філософське спрямування, в них представлені долі особистостей без вікової, фахової чи іншої конкретизації. Соціальні презентації дійових осіб містять вступ до певного професійного, родинного чи іншого відтворюваного дискурсу, де набуває смислового навантаження інформація про вік, соціальний статус, сімейні стосунки між учасниками подій. У переліках персонажів представлено митців і науковців, викладачів і вчителів, священників і філософів, лікарів і мистецтвознавців, бізнесменів і управлінців, військових і юристів, представників ЗМІ та працівників СБУ, поліціантів і повій тощо. Особистісні презентації персонажів апелюють до майбутніх дійових осіб як

до персон зі своїми особливими рисами характеру, переконаннями, звичками, що зумовлює психологічне спрямування твору драматургії.

Висновки. Список дійових осіб є важливим структурно-композиційним та семантичним компонентом твору драматургії, інформативність, характер представлення якого кореспондує з загальним змістом п'єси. Його осмислення сприяє глибшому розумінню драматургії як з позицій читача, так і з позицій постановників п'єси.

Ключові слова: твір драматургії, список дійових осіб, зв'язність тексту, узагальнені презентації, соціальні презентації, особистісні презентації.

Abstract

Sakharova Olga

DISCURSIVE REPRESENTATION OF CHARACTERS IN DRAMATIC TEXTS

Background. Structuring problem of dramatic text, function of the list of actors in compositional and semantic organization of play is important for the interpretation of drama. Penetration into deep semantic text connections between analysed structural component and the text itself gives an opportunity to understand deeper aesthetic concept to the readers and to the producers, actors, screenwriters as well.

Purpose. Aim of the article is in multilateral analysis of ways of presentation of characters, that involves studying of their informativeness, correlation with general problematic of drama: classification of the lists of the characters, justification of function «global connection» of the list of actors in compositional structure of the dramatic text.

Methods. As dominant methods of the research are chosen descriptive and functional ones. Material for research were dramas of modern Ukrainian playwrights of the end of XX — the beginning of the XXI centuries.

Results. Key function of the presentation of the characters is peculiar introduction to the art discursive space of drama. In structural aspect the list of the characters is an element of global connection of the text, which combines thematically & conceptually its parts. Informativeness of the presentation of the characters corresponds with the problematic of drama. Thus it was found out that generalized presentations of the characters were presented mostly by the generalized anthroponym, pronoun or anthroponym with the name, which does not give further characteristics of the personality, except gender one. The content of the work with generalised presentations has philosophical direction, they present destinies of personalities without age, professional or any other concrete definitions. Social presentations of the characters have introduction to the definite, professional, family, or other kind of reproducible discourse, where information about age, social status, family relations between the participants of the events gains another sense (semantics). Among the characters are presented artists, scientists, professors and teachers, priests and philosophers, doctors and art critics, businessmen and managers, military men and lawyers, representatives of Media and SBU workers, policeman and prostitutes etc. Personality presentations of the characters appeal to the future characters as to the characters with their specific traits of character, convictions, habits, determining psychological direction of the drama.

Discussion. The list of the characters is important structural-compositional and semantic component of the drama. Its informativeness and way of presentation corresponds to the general content of the drama. Comprehending of it helps to understand drama much more deeper from the point of view of the reader and from the point of view of the play directors as well.

Keywords: drama, list of characters, cohesion of the text, generalised presentations, social presentations, personality presentations.

Відомості про автора

Сахарова Ольга Вікторівна, доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри мов Національної музичної академії України ім. П. І. Чайковського, м. Київ (Україна), e-mail: olsakh@ukr.net

Sakharova Olga, Doctor of Philology, Associate Professor, Associate Professor Ukrainian National Tchaikovsky Academy of Music, Kyiv (Ukraine), e-mail: olsakh@ukr.net

ORCID 0000-0003-1879-6660

Надійшла до редакції 17 травня 2021 року
Прийнято до друку 13 червня 2021 року

МОВНА КОМПЕТЕНЦІЯ ТА КОМУНІКАЦІЯ

УДК 659.154:615

Леся Гречуха, Владислава Кузєбна

НЕВЕРБАЛЬНІ ЗАСОБИ ПЕРЕКОНАННЯ В ОФОРМЛЕННІ УПАКОВКИ ФАРМАЦЕВТИЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ

У статті проаналізовано специфіку дизайну упаковок фармацевтичної продукції, представлених на сайті артека911.ua, що є окремим маркетинговим інструментом виробника. Розглянуто кольорогаму, до якої звертаються при оформленні упаковки, специфіку зображень (їх наявність та відсутність), шрифтову політику. Зроблено спробу окреслити роль невербальних чинників впливу на рішення реципієнта щодо придбання чи відмови від покупки відповідної продукції.

Ключові слова: невербальні засоби, переконання, сугестія, реклама лікарських засобів, упаковка фармацевтичної продукції, семантика кольору.

Вступ. У зв'язку із загостренням конкуренції на ринку споживчих товарів основним завданням кожного виробника є активізація різноманітними способами попиту на свою продукцію. Одним із найпоширеніших засобів стимулювання такого попиту є маніпуляція — вид психологічного впливу, де завдяки майстерному використанню різноманітних важелів впливу, відбувається нав'язування людині відповідної думки, що часто не збігається з її власними бажаннями, адже головне завдання будь-якого виробника — зробити так, щоб споживач побажав купити саме його продукцію. Актуальність розвідки зумовлена необхідністю аналізу специфіки використання невербальних елементів впливу, які виробники фармацевтичної продукції зазначають на упаковках лікарських засобів, презентуючи свою продукцію потенційному покупцеві. Актуальність цієї роботи полягає й у необхідності подальшого дослідження соціально-психологічних механізмів впливу зазначеної на упаковці інформації, що є одним із видів рекламування цієї продукції, на людину як одного з провідних видів впливу на свідомість та підсвідомість покупця.

Теоретичне підґрунтя. Проблему впливу реклами на поведінку споживача висвітлено у працях вітчизняних та зарубіжних науковців, таких як А. Верігін (генетична природа реклами), Б. Вігіс (вплив реклами на поведінку споживача), П. Друкер (психологія в маркетингу), М. Капферберг (діагностика та оцінка споживачів, психологічна освіта рекламістів), Т. Кенінг (сучасний стан і практичне значення психології реклами), Ф. Котлер (способи задоволення споживачів), А. Лебедев (психологія реклами), М. Мануйлов (вплив реклами), О. Феофанова (методологія і технологія реклами), К. Фрінлендер (психологічний вплив на покупця), У. Скот (теоретичні засади

© Гречуха Л., Кузєбна В., 2021

DOI: 10.24025/2707-0573.1 (4).2021.231942

американської психології реклами) та інших. Проте питанню аналізу оформлення упаковки (представлення) лікарського засобу та її впливу на вітчизняного реципієнта науковці ще не приділяли належної уваги.

Метою дослідження є аналіз методів невербального впливу на споживача, до яких вдаються виробники медичних препаратів, презентуючи свою продукцію широкому загалу через оформлення та дизайн упаковки фармацевтичних препаратів. Розвідка присвячена огляду сукупності сугестивних чинників, до яких звертаються виробники задля досягнення основної мети — переконання споживача придбати відповідні ліки чи товари медичного вжитку.

Методи та матеріал дослідження. У нашому дослідженні основним методом є метод аналізу візуальних компонентів, наявних на упаковці медичного препарату. Теоретичним підґрунтям для аналізу слугували дослідження специфіки викладу інформації у канві рекламного повідомлення фармацевтичного характеру вітчизняними та зарубіжними авторами, чинні законодавчі документи (ст. 26 Закону України № 123/96-ВР «Про лікарські засоби», Закон України № 270/96-ВР «Про рекламу», ст.15 Закону України «Про захист прав споживачів» N 2949-III (2949-14)), дослідження щодо семантики кольорів. Інформація, подана на сайті артека911.ua, була використана для безпосереднього аналізу репрезентації медичних препаратів широкому загалу.

Результати дослідження. Сучасний світовий ринок фармацевтичної продукції характеризується високими темпами зростання виробництва і продажу ліків. При цьому одним із факторів, що реально визначає конкурентоспроможність лікарських засобів, є правильно організоване представлення своєї продукції потенційному споживачеві. Для цього виробники медичних препаратів використовують різні методи маніпулятивного впливу, серед найдієвіших з яких варто назвати переконання, під яким розуміються вплив на особу з метою формування в неї одних поглядів і позбавлення від інших та спонукання її до певної дії. У науці, практиці й побуті термін «переконання» (переконування) використовується у двох значеннях, а саме, як система поглядів, уявлень, яких дотримуються, з якими погоджуються, які ототожнюють із собою, та як певний спосіб впливу, що передбачає аргументоване й логічно витримане доведення істинності того чи іншого положення, думки, оцінки тощо. Відтак, якщо йдеться про переконування, то це означає, що суб'єкт впливу пропонує об'єктові впливу «...аргументи, факти, докази і висновки, покликані показати позитивні наслідки рекомендованого спрямування дій», — стверджують Ф. Зімбардо і М. Ляйппе (Зімбардо, 2000, с.145). Дослідники виокремлюють ще й раціональне переконування (persuasion), вказуючи на той факт, що існують впливи, які мають на меті змінити поведінку об'єкта впливу не безпосередньо, а через зміну переконань людини, що перетворюються на певні особисті настанови, які за певних умов приведуть до бажаної чи очікуваної поведінки. Формування переконання відбувається у процесі засвоєння естетичних, моральних, політичних, філософських та інших знань. Воно має бути послідовним, логічним, максимально доказовим, відповідати рівню вікового розвитку особи. Переконуючи інших, особистість повинна сама глибоко вірити в те, у чому переконує.

У рамках фармацевтичного рекламного повідомлення ефективним засобом переконання є непрямий заклик придбання лікарського засобу, —

сугестія (від лат. *suggestio* — навіювання). Сугестія — це форма психологічного впливу на особу або групу осіб, розрахована на беззаперечне сприйняття незалежно від її думок і волі (Мудраченко, 2015). Від інших способів впливу сугестія відрізняється зниженою аргументацією, оскільки до неї звертаються при зниженому рівні усвідомлення й критичності. Засобами сугестивного впливу у канві текстової інформації є як мовні, так і позамовні чинники. Поєднання вербальних знаків із одиницями інших знакових систем утворює семіотичне повідомлення складної конфігурації, яке в сучасній лінгвістиці трактується як текст (цит. за: Романюк, 2012, с. 9). Між словесною частиною і зображенням принциповою відмінністю є те, що, оскільки текст лінійний, то для розуміння основної думки, яка міститься в ньому, потрібні певні затрати часу й розумових зусиль. Натомість, зображення доступне сприйняттю будь-якої людини, яка володіє системою кодів і символів, властивих зображальним традиціям певної культури. Саме ця ідея й лежить в основі будь-якої маркетингової кампанії щодо оформлення та дизайну упаковки відповідної продукції. Саме тому в рамках невербального навіювання можна розглядати семантику кольорів, до використання яких вдаються виробники при оформленні упаковки, а також семантику зображень, які ми бачимо на упаковках, та форму й розмір написання назв препаратів.

Сприйняття кольору залежить від емоційного стану людини. Саме цим пояснюється те, що людина, залежно від свого емоційного стану, краще сприймає одні кольори, абсолютно байдужа до інших і взагалі не сприймає третіх. Про ці закономірності писав ще Макс Люшер в середині ХХ століття, запропонувавши власний колоротест. М. Люшер виходив з того, що сприйняття кольору в людини сформувалося в результаті способу життя та взаємодії з навколишнім середовищем протягом тривалого періоду історичного розвитку. Ставлення до кольору визначалося характером життєдіяльності багатьох поколінь, знаходячи стійкість, а будь-який прояв життєдіяльності передусім супроводжувався тим чи іншим емоційним станом. Отже, і ставлення до кольору завжди було й залишається емоційним. Науковець також підкреслив той факт, що колір не лише викликає відповідну реакцію, а й певним чином формує її емоції (Люшер, 1997). Спираючись на тлумачення значення кольорів у канві рекламного повідомлення (Психологія кольору, 2018; Шуванов, 2005), розглянемо тлумачення тих кольорів, до використання яких найчастіше звертаються виробники фармацевтичної продукції при оформленні упаковки ліків. Варто підкреслити той факт, що у переважній більшості виробники використовують кілька кольорів (2 та більше), створюючи дизайн упаковки своєї продукції, але один колір завжди домінує. Відтак, червоний — налаштовує на рішучість, здатний викликати у людини сильне бажання зробити той чи інший вчинок. Цей колір, як ніякий інший, здатний швидко повернути до себе увагу, зафіксувати погляд на предметі реклами. Ми помітили, що червона гама переважає в оформленні упаковок препаратів для лікування серцевих розладів, препаратів для регулювання тиску, усунення печії, протибольових засобів («Кораксан», «Магнікор», «Амлодипін», «Адвокард», «Ренні», «Релцер», «Гастал», «Нітрогліцерин», «Солпадеїн», «Фармадол», «Парацетамол», «Комбіспазм» тощо). Здається, тут виробники звертаються саме до «агресивності» червоного, що вже з обкладинки засобу «обіцяє» швидке полегшення та зняття неприємних симптомів. Елементи червоного та його відтінки, як «сигнал діяти», присутні й у оформленні препаратів для лікування болю в печінці

(«Антраль», «Гептор», «Рафахолін»), протипаразитичних препаратів («Ворміл», «Зентел», «Пірантел», «Атрикан»), вітамінів («Вітамін С», «Ундевіт», «АЕвіт», «Ревіт» тощо). Особливо часто червоним наводиться назва самого препарату.

Помаранчевий — колір оптимізму, колір здоров'я, життєвої сили й творчості. Як і червоний, помаранчевий привертає увагу, заряджає бадьорістю, але він спокійніший за червоний (Роговський, 2016). Серед препаратів для підвищення імунітету, протипухлинних лікувальних засобів («Тималін», «Ехінація композитум С», «Метотрексат «ЕБЕВЕ», «Екземарин», «Касодекс»), знеболювальних («Цитрамон В», «Аскофен-Дарниця», «Нурофен» тощо) можна побачити помаранчеву гаму. Обираючи помаранчевий колір чи елементи помаранчевого для оформлення упаковки лікарського засобу, виробники неначе наголошують на відчутті внутрішньої рівноваги й душевної гармонії. Вгамувати хвилювання, знайти внутрішній спокій, урівноважити емоції допомагає й жовтий колір, який у комбінації з іншими (зеленим, синім, білим, червоним) бачимо на упаковках вітамінів («Енеріон», «Вітамін А», «Вітамін Е», «Нейробіон», «Аскоцин»).

Зелений допомагає зняти гостроту переживань. Цей колір має цілющу та розслаблювальну дію. Тому саме на упаковках препаратів для імуностимулювання організму багато зеленого («Иммунал», «Аміксин ІС», «Лаферон-ФармБіотек», «Иммуноплюс» тощо). Крім того, зелений — це колір природи і зелена упаковка «вказує на природність та натуральність» компонентів препарату. Так, протикашльові засоби та препарати проти болю у горлі — «Доктор Мом», «Пектолван Плющ», «Синупрет», «Ісла», «Інгаліпт» тощо, від нежитю («Фармазолін», «RINT», «Віброцил», «Піновіт», «Назоспрей» тощо), для лікування захворювань порожнини рота («Tantum Verde», «Ротокан», «Фортеза», «Т-септ» тощо) при покупці «викликають» довіру, оскільки здаються «натуральними», та «ймовірно» не містять хімічних домішок або лише мінімальну їх кількість.

Блакитний — колір гармонії. Він дає можливість відчутти незримий зв'язок із Всесвітом. Синій же допомагає сконцентруватися на найнеобхіднішому. Багато блакитного та синього на упаковках протиалергійних препаратів («Цетрин», «Віаль», «L-цет», «Кларитин», «Кетотифен», «Едем», «Псило-бальзам», «Еслотин», «Офтал» тощо). Сині фони відразу привернуть увагу і не апелюватимуть до негативу (для лікування травної системи — «Омепразол», «Фестал», «Панкреатин», «Сметка», «Золопент» тощо). Натомість, фіолетовий — колір внутрішньої зосередженості, заглиблення у власне «я»: він допомагає дещо абстрагуватися від усього непотрібного та сконцентруватися на головній проблемі. Окрім сказаного вище, фіолетовий ще й стимулює роботу мозку та сприяє вирішенню творчих завдань. Фіолетовий колір часто використовують на упаковках антипсихотичних засобів, наприклад, «Трифтазин». Фіолетовий бачимо й на упаковках ліків від безсоння, які краще приймати ввечері чи вночі («Сондокс» та «Донорміл»).

Білий — колір відкритості, готовності сприймати світ на повну. Це колір чистоти та безпеки. Він присутній на переважній більшості пакувань, хоча й у різних пропорціях. Зазвичай білим є фон упаковки, що символізує відкритість виробника і у такий спосіб заспокоює покупця, формуючи у нього думку вірності вибору («Новірин», «Ібупрофен-Дарниця», «Аскофен-

Дарниця», «ПульмоБРІЗ», «Фармадол», «Цетрин», «Амброксол-Дарниця», «Німесил» тощо).

Незважаючи на традиційність чорного для друкованої продукції, його часто використовують як колір, що домінує в рекламі. Однак якщо замовник і виконавець обирають цей колір, то змушені підкорити кожен рекламний елемент підсвідомим асоціаціям людини, які він викликає. Чорний — колір самозанурення: він допомагає від усього відгородитися, замкнутися і сконцентруватися на вирішенні того чи іншого завдання (Психологія кольорів в рекламі). Цей колір «викликає відчуття складності товару або послуг, їхньої престижності та дорожнечі» (Діброва, 2018, с.164). У комбінації з білим чорний сприймається як елемент мінімалізму, особливо, якщо білий переважає. Така палітра видається стриманою і не відволікає покупця. Саме тому комбінацію «чорний та білий» обирають для репрезентації відомих препаратів, що не потребують додаткової реклами. Гарними прикладами такого пакування є «Індопрес» та «Біпролол». Варто також зазначити й той факт, що на жодній упаковці ліків не було помічено багато чорного, оскільки чорний у великій концентрації здатен налаштувати споживача на меланхолію, пробудити відчуття самотності. На противагу, чорний часто обирають для презентації назви препарату, ймовірно, зважаючи саме на його «традиційність».

Коричневий викликає відчуття стабільності, комфорту й зрілості. Він є підтвердженням «надійності» вибору. Виробники лікарських засобів іноді звертаються до цього кольору, втім, у світлому його варіанті та у комбінації з іншими кольорами, оскільки, вірогідно, враховується й той факт, що велика кількість коричневого «вказує на старість», а це може погано вплинути на покупця і його думку про товар («Амброксол-Дарниця», «Лізак», «Грипаут», «Нокспрей», «Гербіон», «Аскорутін» тощо).

Зображення також відіграє не останню роль при виборі лікарського засобу. Покупець скоріше надасть перевагу тому товару, упаковка якого є «зрозуміло інформативною», тобто зображення (якщо таке присутнє) можна ідентифікувати чи простежити його символізм. У іншому випадку незрозумілі знаки, картинки, написи можуть відштовхнути покупця і він надасть перевагу товару конкурента (щоправда, це не стосується тих препаратів, які на ринку давно і вже довели свою ефективність), оскільки на сьогодні на фармацевтичному ринку представлені численні виробники, які пропонують покупцеві продукцію зі схожими характеристиками. Отже, на основі аналізу препаратів на arteka911.ua репрезентативність зображуваного на упаковках ліків можна умовно розділити на кілька груп:

- 1) без зображень, де лише присутня назва препарату та вказівка на дозування, кількість пігулок/капсул/ампул тощо, об'єм («КардіоМагніл форте», «Лидокаїн-Здоров'є», «Панкреатин», «Омес», «Димексид» тощо);
- 2) без зображень, де вказано, окрім об'єму препарату чи його кількісного складу, ще й призначення («Бісопролол-Тева», «Клопидрогель», «Галавіт», «Ісміжен», «Герпевір» та інші);
- 3) із зображенням органу чи частини тіла, для лікування чи профілактики якого застосовують цей препарат («Бензилбензоат», «Фармазолін», «Септефрил-Дарниця», «Омепразол-Дарниця» та інші);
- 4) із зображенням відповідного органу (частини тіла) та додатково з текстуальною вказівкою-призначенням препарату («Амлодипін-КВ»,

- «Эналаприл-здоровье», «Корвалмент», «Кардіомагніл», «Ентерожерміна», «Фармадол» тощо);
- 5) із символічними зображеннями, за якими за допомогою іншої інформації, вказаної на упаковці, можна здогадатися щодо їхньої дії («Піколакс», «Вугілля активоване справжнє», «АнтиТоксин», «Корвалол», «Сонабарвовал», «Иммунал» та інші);
 - 6) із зображенням тварин або інших істот, дітей, їхніх матерів (переважно препарати, призначені для дитячої аудиторії) («Аміксин ІС дитячий», «Анаферон дитячий», «ПараХелп», «Нурофен д/дітей», «Но-Соль», «Називін» тощо);
 - 7) із зображеннями, що не мають функціонального навантаження та є нейтральними (зображення пігулки, капсули тощо) («Дротаверин-Дарниця», «Мезим-форте 10000», «Цитрамон-Дарниця», «Темпалгін», «Вітамін Е» тощо).

Важливо також наголосити на тому, що на всіх упаковках лікарських засобів обов'язково вказують виробника препарату.

Щодо штифту, то він обирається виробником індивідуально. Головне, щоб назва препарату була «читабельною» та наводилася зрозумілою пересічному користувачеві мовою. Назва може надаватися курсивом («Волвіт», «Дуфастон», «Ярина»), жирним чи напівжирним шрифтом («Магнікум», «Ранітидин», «Лоперамід»), однаковими (великими) літерами («Омез», «Ентеросгель», «Ібупрофен-Дарниця»), у формі витягнутого тексту («Мавренятко-Бужинятко», «Strepsils»), з використанням кількох кольорів («Аміцитрон Форте», «СедалгінПЛЮС»), з використанням букв різного розміру («АнДиПа», «Доктор МОМ», «АЦЦ Лонг», «ГелоМідрол») тощо. Не простежується й однозначність у тому, де вказується назва препарату. Виробники єдині лише в тому, що саме назва є тим, що першим має впадати в око покупцеві.

Отже, розуміння тлумачення невербальних чинників сугестивного впливу є важливим як для виробників фармацевтичної продукції, так і для її споживачів, оскільки першим воно допомагає досягнути головного завдання, — продати товар, а для інших, — з-поміж численних аналогічних товарів обрати той, що буде задовольняти їхні естетичні та інші потреби. У подальшому дослідження специфіки репрезентативності фармацевтичної продукції розкриває широкі можливості для виробника — у розширенні ринків збуту, а для покупця — у полегшенні вибору препарату серед аналогічно представлених на ринку, що, безумовно, відкриває широке поле для подальших досліджень у цій сфері.

Бібліографія

- Діброва, Т. Г. (2018). *Рекламний менеджмент: теорія і практика: підручник*. Київ : КНУ ім. Ігоря Сікорського, Вид-во «Політехніка».
- Зимбардо, Ф., Лайпсе, М. (2000). *Соціальное влияние*. СПб: Питер.
- Мудраченко, Т.Б. (2015). Сугестія як засіб мовленнєвого впливу. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія"*. Серія: Філологічна. 56. 211–214.
- Психологія кольорів в рекламі*. (2018). Отримано з <https://marketer.ua/ua/psihologiya-tsveta-v-reklame/>.
- Роговський, С. (2016). *Веселка емоцій або психологія сприйняття кольору в рекламі*. Отримано з <https://rpk.uninvest.ua/ua/raduga-emotsij-ili-psihologiya-vospriyatiya-tsveta/>.

- Романюк, С.К., Ковальчук, Т.Г. (2012). Невербальні компоненти в рекламному дискурсі. В *Актуальні проблеми філології та методики викладання гуманітарних дисциплін*. (с. 9–11). Рівне: РДГУ.
- Люшер, М. (1997). *Цвет вашего характера*. Москва: РИПОЛ классик.
- Тест Люшера: що це таке і як він використовує кольори. (2021). Отримано з <https://uk.warbletoncouncil.org/test-luscher-6731>.
- Шуванов, В.І. (2021)/ *Психология цвета в рекламе*. Отримано з <https://psyfactor.org/lib/color9.htm>.

References

- Dibrova, T. H. (2018). *Reklamnyi menedzhment: teoriia i praktyka: pidruchnyk*. Kyiv : KPI im. Ihoria Sikorskoho, Vyd-vo «Politehnika».
- Zimbardo, F., Ljajppe, M. (2000). *Social'noe vlijanie*. SPb: Piter.
- Mudrachenko, T.B. (2015). Suhestiya yak zasib movlennyevoho vplyvu. *Naukovi zapiski Nacional'nogo universytetu «Ostroz'ka akademija»*. 56. 211–214.
- Psykholohiya kol'oriv v reklamі*. (2018). Retrieved from: <https://marketer.ua/ua/psihologiya-tsveta-v-reklame/>
- Rohovskyi, S. (2021). *Veselka emotsii abo psykholohiia spryiniattia koloru v reklamі*. Retrieved from <https://rpk.univest.ua/ua/raduga-emotsij-ili-psihologiya-vospriyatiya-tsveta/>
- Romanyuk, S.K., Koval'chuk, T.H. (2012). Neverbal'ni komponenty v reklamnomu dyskursi. In *Aktual'ni problemy filolohiyi ta metodyky vykladannya humanitarnykh dystsyplin*. (s. 9-11). Rivne: RDHU..
- Lyusher, M. (1997). *Tsvet vashego haraktera*. Moskva: RIPOL klassik.
- Тест Люшера: шчо тсе таке і як він використовує кол'орі. Retrieved from <https://uk.warbletoncouncil.org/test-luscher-6731>.
- Shuvanov, V.I. (2005). *Psihologija cveta v reklame*. Retrieved from <https://psyfactor.org/lib/color9.htm>.

Резюме

Гречуха Леся, Кузєбна Владислава

НЕВЕРБАЛЬНІ ЗАСОБИ ПЕРЕКОНАННЯ В ОФОРМЛЕННІ УПАКОВКИ ФАРМАЦЕВТИЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ

Постановка проблеми. Одним із найпоширеніших засобів стимулювання споживацького попиту виробником є маніпуляція бажанням покупця, як вербально, так і невербально. Завдяки майстерному використанню різноманітних важелів впливу, відбувається нав'язування споживачу відповідної думки, що часто не збігаються з його чинними бажаннями, адже головне завдання будь-якого виробника — переконати споживача придбати саме його вироби. У рамках невербального переконання на упаковках фармацевтичних препаратів варто розглядати семантику кольору, семантику зображень та форму й розмір написання назв препаратів.

Мета статті. Аналіз методів невербального впливу на споживача, до яких вдаються виробники медичних препаратів, презентуючи свою продукцію широкому загалу через оформлення та дизайн упаковки фармацевтичних препаратів.

Методи дослідження. Аналіз візуальних складових упаковки медичного препарату.

Основні результати дослідження. Сприйняття кольору залежить від емоційного стану людини. Саме цим пояснюється те, що людина, в залежності від свого емоційного стану, краще сприймає одні кольори та абсолютно байдужа до інших і взагалі не сприймає третіх. Варто підкреслити той факт, що у переважній більшості виробники фармацевтичних препаратів використовують кілька кольорів (2 та більше), створюючи дизайн упаковки своєї продукції, але один колір завжди домінуючий. Аналізуючи представлені лікарські засоби на сайті arteka911.ua, було помічено, що найчастіше звертаються до червоного кольору та його варіацій, синього, блакитного, зеленого, білого відтінків. Зображення також відіграє не останню роль при виборі лікарського засобу. Покупець скоріше надасть перевагу тому товару, упаковка якого є «зрозуміло інформативною», тобто зображення (якщо таке присутнє) можна ідентифікувати чи простежити його символізм. У іншому випадку незрозумілі знаки, картинки, написи можуть відштовхнути покупця і він надасть перевагу товару конкурента. Щодо штифту, то він обирається виробником індивідуально. Головне, щоб назва препарату була «читабельною» та наводилася зрозумілою пересічному користувачу мовою. Однозначність у тому, де вказується назва препарату, не простежується й. Виробники єдині лише в тому, що саме назва є тим, що першим має впадати у око покупцеві.

Висновки і перспективи. Таким чином, розуміння тлумачення невербальних чинників сугестивного впливу є важливим як для виробників фармацевтичної продукції, так і для її споживачів, оскільки першим воно допомагає досягнути головного завдання, — продати товар, а для інших, з-поміж численних аналогічних товарів обрати той, що буде задовольняти як їхні як естетичні, так і інші потреби. У подальшому дослідження специфіки репрезентативності фармацевтичної продукції розкриває широкі можливості для виробника у розширенні ринків збуту, для покупця — полегшить вибір препарату серед аналогічно представлених на ринку, що, безумовно, відкриває широке поле для подальших досліджень у цій сфері.

Ключові слова: невербальні засоби, переконування, сугестія, реклама лікарських засобів, упаковка фармацевтичної продукції, семантика кольору.

Abstract

Hrechukha Lesia, Kuzebna Vladyslava

NONVERBAL MEANS OF PERSUASION IN THE DESIGN OF PHARMACEUTICAL PACKAGING

Background. One of the most common ways to stimulate a consumer demand by a manufacturer is to manipulate the buyer's desire, both verbally and nonverbally. Thanks to the skillful use of various levers of influence, an appropriate opinion is imposed on a consumer, as the main aim of any manufacturer is to convince the consumer to purchase its goods. As a part of nonverbal persuasion on pharmaceutical packaging, we consider the semantics of colors, the semantics of images, the shape and size of writing a product name.

Purpose. To underline the means of nonverbal influence pharmaceutical manufacturers use on the packages.

Methods. Analyses of nonverbal elements of the pharmaceutical packaging.

Results. The perception of color depends on the emotional state of a person. This explains the fact that a person, depending on one's emotional state, perceives some colors better and is completely indifferent to others. It is worth emphasizing the fact that the vast majority of pharmaceutical manufacturers use several colors (2 or more) in the design of their packages, but one color is always dominant. Looking through the medicines on the site apteka911.ua it was noticed that most often they turn to red and its variations, blue, green, and white colors. The image also plays an important role in choosing a drug. A customer is more likely to prefer a product with an informative packaging than that with an untraced meaning. As for the print, it is selected by a manufacturer oneself. The main thing is that the name of a drug should be "readable" and given in a language that is understandable to an average customer.

Discussion. Understanding the interpretation of nonverbal factors of suggestive influence is important for both manufacturers of pharmaceutical products and their consumers. It helps manufacturers achieve their main task — to sell the product, and a customer is able to choose the one that meets both aesthetic and the other needs. In future, the study of the specifics of the representativeness of pharmaceutical products opens up wide opportunities for a manufacturer in expanding sales markets. It will help a customer choose a suitable one within many offered. It gives a wide field for further research in this area.

Keywords: nonverbal means, persuasion, suggestiveness, pharmaceutical advertisement, pharmaceutical packaging, color semantics.

Відомості про авторів

Гречуха Леся Олександрівна, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри прикладної лінгвістики та перекладу Черкаського державного технологічного університету, м. Черкаси (Україна), e-mail: l-hrechukha@ukr.net

Hrechukha Lesia, associate professor, chair of applied linguistics and translation, Cherkasy State Technological University, Cherkasy (Ukraine), e-mail: l-hrechukha@ukr.net

ORCID 0000-0002-6723-2944

Кузєбна Владислава Валеріївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики та перекладу Черкаського державного технологічного університету, м. Черкаси (Україна), e-mail: kuzebnaya.vlada@gmail.com

Kuzebna Vladyslava, associate professor, chair of applied linguistics and translation, Cherkasy State Technological University, Cherkasy (Ukraine), e-mail: kuzebnaya.vlada@gmail.com

ORCID 0000-0002-8365-9198

Надійшла до редакції 18 травня 2021 року

Прийнято до друку 13 червня 2021 року

Юлія Грон

ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ РЕАЛІЙ ЯК ОДИНИЦЬ БЕЗЕКВІВАЛЕНТНОЇ ЛЕКСИКИ В ДЕТЕКТИВНОМУ ЖАНРІ

У статті розглянуто особливості слів-реалій, які використовують в художніх творах та в детективі зокрема. Проаналізовано мовностилістичні особливості детективу як літературного твору. Досліджено наукові підходи до розуміння реалій як культурно маркованої лексики та розглянуто можливі способи перекладу реалій. Встановлено, що традиційно реалії можуть перекладатися за допомогою транслітерації/транскрипції, калькування, аналогу, опису, добору еквівалента. Найбільш поширеним способом передачі реалії є транскрибування.

Ключові слова: трансформації, адекватний переклад, національний колорит, реалія, безеквівалентна лексика, детектив, етнокультурний компонент.

Вступ. Лінгвістична наука вийшла на новий рівень дослідження мови, коли мовні явища аналізують не як ізольований від людини феномен, а в живому функціонуванні, враховуючи людський фактор в мові. Усі особливості народу та його країни, зміни, які відбуваються в суспільстві відображено у відповідних словах, які дослідники називають реаліями. Саме реалії містять у собі інформацію про країну, її звичаї та специфіку побуту й належать до лексики, яка викликає труднощі під час перекладу. Класифікація реалій та способи їхнього перекладу залишаються відкритими в сучасному перекладознавстві, позаяк інтерпретація таких мовних одиниць впливає на міжкультурну комунікацію, тому дослідження беззаперечно є **актуальним**. Питання про реалії, які є складовою частиною текстів творів детективного жанру, та виявлення продуктивних способів перекладу слів-реалій у детективних романах становлять особливий інтерес, адже вони є недостатньо вивченими, оскільки розглядалися поза художнім текстом.

Теоретичне підґрунтя. Передавання реалій іншою мовою привертає увагу багатьох лінгвістів і теоретиків перекладу. Способам передавання реалій присвячено роботи В. С. Виноградова, Л. С. Бархударова, С. І. Влахова та С. П. Флоріна, Р. П. Зорівчак, О. О. Реформатського, Я. І. Рецкера, Л. М. Соболева, Г. Д. Томахіна, А. В. Федорова, А. Д. Швейцера та інших дослідників. У перекладознавстві досліджуваному мовному явищу науковці надали низку різноманітних назв, які відображають його сутність. Найбільш поширеними є такі назви, як «слова з культурними компонентами», «безеквівалентна лексика», «етнографізм», «екзотична лексика» тощо.

© Грон Ю., 2021

DOI: 10.24025/2707-0573.1 (4).2021.232887

Методи дослідження. Методологічна основа дослідження ґрунтується на поєднанні принципів дефініційного та семантичного аналізу, а також дескриптивного методу та класифікації й систематизації. Використання семантичного аналізу дало змогу виявити об'єктивовані в 21 столітті структурні типи знань, які зафіксовані в сучасних українських та іншомовних джерелах. Дескриптивний аналіз використано для описання основних способів перекладу реалій у детективних творах.

Результати дослідження. Літературознавча енциклопедія трактує детектив як «різновид паралітератури, тобто белетристичні твори, написані за допомогою трафаретних прийомів, які є взірцем справжньої літератури. Ними можуть бути шпигунські, поліцейські, науково-фантастичні романи, комікси, які характеризуються гостросюжетністю, інтригою, несподіваними перипетіями, що завжди мають популярність» (Енциклопедія літературних произведень, с. 271). Е. Кардін вважає, що детективна література послуговується спрощеною мовою, тобто характерною для статичних героїв цього жанру (Кардін, с. 263). Твори такого жанру презентують героїв досить одноманітно, а відтак не виникає потреби давати опис внутрішнього світу персонажів. Це пояснює той факт, що письменники часто використовують нейтральні стилістичні фігури, зокрема епітети, метафори та порівняння. Також жанр детективного роману послуговується значною кількістю географічних назв, власних імен, етикетних шаблонів. Американський журналіст, художній критик С. Ван Дайн та автор багатьох англійських детективів Р. Нокс у своїх працях акцентують увагу на таких особливостях детективних творів: невеликий обсяг, нормативність та жорсткість жанрових законів, стереотипність поведінки персонажів, буденність навколишнього середовища, чітка сюжетна лінія та увага до її подієвої сторони, превалювання категорії таємничого, протиставлення неможливого та реального, специфічність образу головного персонажу (Ван Дайн, 1990, с. 150).

Перекладаючи твори детективного жанру, перекладачеві варто брати до уваги національні особливості твору, що здебільшого залежить від фонових знань як перекладача, так і читача. Одне із найскладніших завдань, яке постає перед перекладачем, це проблема перекладу реалій, що належать до групи лексичних одиниць із національно-культурним компонентом. Вони викликають суттєві труднощі під час перекладу, оскільки не тільки виконують роль художніх засобів у творі, але й передають національний колорит народу. Введення таких реалій у текст перекладу має важливе значення, оскільки адекватність перекладу можлива лише за умови передачі усіх складових тексту оригіналу.

Необхідно звернути увагу на те, що переклад будь-якого художнього твору відбувається з урахуванням однієї культури для іншої, а тому в процесі перекладу виникають складнощі, які пов'язані з відмінною перцепцією картин світу різних культур. В. С. Виноградов зазначає, що попри те, що різні мови по-різному репрезентують лексичну категоризацію дійсності, «загальний ареал знань про пізнане буття, яке отримує відображення в лексиці, як правило, збігається у всіх розвинених сучасних мовах» (Виноградов, 2006, с. 115). Він зауважує, що якщо спробувати тематично організовану лексику мови оригіналу та мови перекладу накласти одну на одну, то можна помітити, що всупереч відмінності та особливості організації тематичних груп, вона позначає майже один і той самий континуум дійсності, тобто відображає епоху, оскільки всі поняття мають своє найменування (Виноградов, 2006,

с. 118). В. С. Виноградов визначає п'ять способів перекладу реалій, до яких належать: транслітерація, уподібнення, описовий переклад, експлікативний переклад, гіпо-гіперонімічний переклад та калькування.

На думку С. Влахова та С. Флоріна «реалії ... не мають точних еквівалентів у інших мовах, а тому не можуть підлягати перекладу відповідно до загально визнаних правил та вимог і тому потребують особливого підходу» (Влахов, Флорин, 1980, с. 59). Передусім, Е. Гончаренко акцентує увагу на «етноунікальності» культурної інформації реалій, які характеризуються національною своєрідністю. Науковці переконані, що якщо слово відображає певний фрагмент реальності, тобто якість уявлення про неї, то саме етнокультурний компонент реалії має особливе значення щодо цього. У процесі перекладу реалій можна спостерігати зіткнення різних культур та цивілізацій, а не лише мовних систем (Гончаренко, 2005, с. 135).

Є. Верещагін та інші називають реалії безеквівалентною лексикою та переконані в тому, що їх перекладати неможливо (Верещагін, Костомаров, 1973, с. 60). Однак, реалія – це частина тексту оригіналу, а відтак адекватність перекладу є необхідною умовою. Отже, проблема полягає насамперед у тому як перекласти реалію, а не у можливості чи неможливості це зробити.

В. С. Колесникова вважає, що комунікація між письменником та його читачем має свої тонкощі, оскільки учасники цього процесу віддалені один від одного у просторі й часі (Колесникова, 2001, с. 64). Навіть тоді, коли реципієнт читає твір мовою перекладу, йому не завжди вдається адекватно сприйняти те чи інше авторське посилання, найтонші відтінки авторської думки та авторських задумів (Галєєва, 1997, с. 83–85). Процес комунікації між письменником та читачем мови перекладу набуває ще більш специфічних рис, оскільки перекладач є посередником між ними. Перекладач на свій розсуд передає думки, настрої та почуття. Відтак перед перекладачем постає завдання адекватно передати авторський задум (Колесникова, 2001, с. 67–68).

І. В. Гюббенет вважає, що коли читач сприймає літературний твір іноземною мовою, то завжди звертає особливу увагу на опис побуту, звичаїв, предметів обстановки тощо. Дослідниця переконана, що попри значні ідеологічні, суспільно-політичні, культурні та історичні відмінності читач може відчувати спільність, яка викликає певні асоціації, аналогії та порівняння, що допомагають зрозуміти чи здогадатися про справжнє значення того чи іншого явища (Гюббенет, 1991, с. 67–68). Перед тим, як розпочати переклад, перекладач має зрозуміти незнайому реалію в оригіналі, тобто її контекстуальне значення, з якою метою автор використав її та які мовностилістичні прийоми застосував, аби читач зміг зрозуміти її конотативний та денотативний зміст. «Чужа» реалія і є невідомою для читача, оскільки автор твору застосовує її у літературному творі з метою представлення нової дійсності. Насамперед відомі реалії не потребують осмислення, оскільки не викликають труднощів у читача. Не потребують осмислення так звані інтернаціональні реалії, оскільки завдяки поширеності читач уже має про них певне уявлення. Засобів осмислення потребують усі реалії, які невідомі реципієнтові, або якщо цього вимагає задум автора перекладного твору. Питання представлення та осмислення реалій у тексті важливе для перекладача, оскільки необхідність збереження їх значення в тексті перекладу зумовлено, з одного боку, їх місцем в оригіналі, що пов'язано із авторським задумом, а з іншого, це допоможе перекладачеві дібрати ті засоби, які зможуть допомогти зберегти реалії в перекладі (Гюббенет, 1991, с. 67–68).

В. В. Сдобніков та О. В. Петрова зазначають, що якщо перекладач зберігає у перекладі реалії, вони приваблюють увагу читача, мають особливе значення і є першочерговими навіть у тому разі, коли перекладач зробив їх максимально зрозумілими. На думку авторів, у творі виникає новий компонент, новий центр уваги, про який автор навіть не здогадувався. Це пояснює прагнення перекладача залишати в тексті тільки те, що за задумом автора мав сприймати читач (Сдобников, 2006, с. 392).

Виникає запитання: залишати чи навпаки знімати національну специфіку під час перекладу? Відповідь полягає у тому, що в художньому перекладі неможливо відтворити почуття і думки героїв, їх психологічний портрет без передачі певної системи загальноприйнятих цінностей. Проблема полягає ще й в тому, що не можна під час перекладу художньої літератури повністю замінити усі «чужі» реалії на «свої». Національну специфіку наскрізно відображено у художньому тексті. Тому, якщо англomовний текст повністю адаптувати до мови перекладу й замінити усі «чужі» реалії, то перекладач створить новий текст (Сдобников, Петрова, 2006, с. 393–394).

З іншого боку, якщо перекладач намагається зберегти під час перекладу всю національно-культурну специфіку оригіналу, то часто текст стає перенасиченим словами, значення яких потрібно додатково пояснювати, навіть додавати коментарі. Тому, на думку В. В. Сдобнікова та О. В. Петрової, для створення колориту найчастіше достатньо зберегти власні імена, географічні назви та інші власні назви, назви рослин та тварин, що асоціюються у читача з певною країною. Такі лексеми не потребують додаткових роз'яснень і не відволікають уваги читача (Сдобников, Петрова, 2006, с. 399–400).

Український дослідник В. В. Різун вважає переклад літературних творів одним із найбільш ефективних і популярних видів міжнародних контактів (Різун, 1982, с. 91). Через те він вимагає дбайливого й уважного ставлення до літературних надбань як до естетичного, літературного, мовного явища. Не можна не погодитися з думкою Т. А. Казакової, яка зазначає, що перекладачеві літературних творів суспільство ніби відводить роль посередника в адаптації знака оригіналу до умов іншомовної культури (Казакова, 1988, с. 47). Відповідно до цього, актуальною проблемою перекладу літературних творів є еквівалентність у перекладі, яка безпосередньо пов'язана з такими аспектами як переклад безеквівалентної лексики та відтворення національних особливостей оригіналу (Різун, 1982, с. 91).

О. Хан зауважує, що кількість реалій безпосередньо залежить від типу тексту. Дослідниця зазначає, що детектив має незначну кількість реалій порівняно з історичними романами, пригодницькою літературою чи фольклором. Але О. Хан також констатує, що зважаючи на те, що реалії презентують у творі національний та історичний колорит, їх переклад у детективних творах є першочерговим завданням перекладача (Хан, 2009, с. 105–108).

Завдання перекладача ускладнено необхідністю брати до уваги різноманітні стилістичні, жанрові, авторські аспекти тексту оригіналу, що є індивідуальними, а відтак не можна віднайти єдиного, універсального засобу передачі. Тому в такій ситуації перекладач повинен спиратися на загальні правила перекладу, своє відчуття мови, досвід та контекст й обирати той спосіб, який є найбільш влучним і вдалим у певній конкретній ситуації (Латишев, 2000, с. 79).

Адекватний переклад специфічних лексичних одиниць англійської мови ґрунтується на врахуванні особливостей лексем тексту вихідної мови, їх денотативного та конотативного значення, структури. Переклад історичних реалій з англійської мови є досить складним, оскільки така фонові лексика тісно пов'язана з використанням історизмів, архаїзмів, що впливає на сприйняття залежно від конкретної мовленнєвої ситуації.

Р. Зорівчак зазначає, що перша головна умова адекватного відтворення реалій – це знання культурних особливостей народу. Перекладач повинен вміти користуватися ресурсами рідної мови, уявляти які б назви мали ті чи інші реалії, якби вони використовувалися в житті його народу, здійснюючи переклад, який може передати відповідні національні стереотипи, людські відносини, звичаї тощо. Головною умовою є те, щоб перекладач чітко та правильно розумів реалії, їх контекстуальне значення, яке допоможе дібрати відповідний варіант відтворення (Зорівчак, 1994, с. 106).

Реалії мають необмежене стилістичне використання. Проблема полягає в тому, що в тексті оригіналу реалія органічно вплітається та сприймається як щось невід'ємне й зрозуміле для носіїв мови. У такому разі перед перекладачем постає дилема. З одного боку, він повинен передати специфіку такої лексеми, з іншого — спробувати зберегти звичність і втратити специфіку. Це особливо стосується детективів, які мають значну кількість культурологічних лакун, що характеризують час дії творів. Перекладач може прийняти правильне рішення, якщо він добре знає культуру й традиції мови оригіналу, розуміє зображувальні можливості вписаного в текст слова й водночас володіє рідною мовою.

Засоби перекладу реалій кожен раз ставлять перекладача перед вибором: транскрибувати чи перекладати. С. І. Влахов і С. П. Флорін вважають, що вибір перекладацької стратегії залежить від таких чинників як характер тексту та роль реалії у контексті, характер реалії, мова оригіналу та мова перекладу, читач тексту. Науковці зазначають, що в науковому тексті реалії зазвичай виконують функцію термінів, а тому відтворюються відповідними термінами; у науково-популярному творі, як правило, подають коментарі згідно з пізнавальними напрямками твору; завдяки екзотичності пригосподницьких творів часто під час перекладу реалії використовують транскрипцію.

На вибір перекладацької трансформації транскрипції чи перекладу також впливає функція реалії в змісті твору, її колоритність. Якщо перекладач застосує транскрипцію, то «звичайні та звичні у мові оригіналу слова й вислови у мові перекладу випадають із загального лексичного оточення, вони будуть відрізнятися своєю незвичністю, а тому привертатимуть увагу читача» (Влахов, Флорин, 1980, с. 439), а це може зруйнувати баланс між змістом і формою, що є характерною рисою адекватного перекладу. Якщо ж реалію перекладати по-іншому, то може бути втрачене її особливе забарвлення, тобто зникне необхідна частина національного або історичного колориту. Характер реалії означає низку її особливостей, як мовної одиниці в лексичних системах вихідної мови та мови перекладу, а також таких факторів як її відомість чи невідомість, літературна й мовна традиція, її приналежність до відповідного класу предметів, часу, місця тощо. Вибір способу перекладу також залежить від вихідної мови та мови перекладу, а саме її граматичних та словотвірних особливостей, культури мови та прийняття чи неприйняття реалій.

Не менш важливим фактором у перекладі реалій є орієнтованість на читача, тобто чи зрозумілі реципієнту такі лексеми. У разі, якщо вони є незрозумілі, то чи зможе читач зрозуміти їх за контекстом. Перекладачеві необхідно враховувати той факт, чи зможе він зберегти бажаний ефект реалії в оригіналі (Влахов, Флорин, 1980, с. 92–93).

Враховуючи наведені вище фактори, що впливають на переклад реалій, С. І. Влахов та С. П. Флорин пропонують такі перекладацькі стратегії як заміни під час перекладу: транслітерація, калькування, використання напівкальки, приблизний переклад, неологізм, добір аналогу, опис, пояснення, контекстуальний переклад.

І. В. Корунець також вказує на низку факторів, які можуть вплинути на переклад безеквівалентної лексики, зокрема як мовні, так і позамовні. Це пов'язано з семантичною та структурною складністю національно-зумовленого лексикона вихідної мови. Особистість перекладача й мета перекладу також впливають на переклад реалій (Корунець, 2001, с. 193).

В. М. Комісаров пропонує класифікацію okazіональних відповідностей, які може створювати перекладач під час перекладу безеквівалентної лексики. На його думку, наступні види okazіональних відповідностей можуть використовуватися перекладачем. Запозичення відтворюють у мові перекладу форму іншомовного слова й створюються за допомогою перекладацького транскрибування або транслітерації. Кальки використовують для поморфемного перекладу слова чи словосполучення. Аналоги створюються за допомогою добору найближчої за значенням одиниці. Лексичні заміни утворюються тоді, коли безеквівалентна лексема перекладається за допомогою перекладацьких трансформацій. У разі неможливості створити відповідність зазначеними вище способами, то перекладач повинен вдаватися до опису (Комісаров, 1988, с. 96). Отже, В. М. Комісаров не пропонує способів передачі реалій, а лише відзначає відповідності, які утворюються в результаті використання певного прийому перекладу.

О. О. Іванов вважає за доцільне використовувати чотири основні способи перекладу культурномаркованої безеквівалентної лексики (Іванов, 1985, с. 53–61). Транслітерація або транскрипція рекомендується лише тоді, коли іноземний читач добре обізнаний з денотатом безеквівалентної лексики. Калькування є доречним, коли до тексту перекладу залучають новоутворення, які створені самим перекладачем. Інколи зміст і колорит безеквівалентної лексики може зберігатися. Описовий метод використовують якщо неможливо використати будь-який із попередніх методів. Приблизний переклад допомагає передати предметний зміст безеквівалентної одиниці, проте конотація лексеми втрачається.

М. П. Кочерган зауважує, що перекладач може вибирати транскрипцію чи переклад, зважаючи на граматичні та словотвірні особливості мови, культуру мови та прийняття чи неприйняття реалії. Реалія може перекладатися засобами будь-якої мови, але варто пам'ятати про стислість, яка досягається транскрибуванням (Кочерган, 1999, с. 42–45). Вибір прийому передачі реалії також може залежати від суб'єктивних факторів.

Перекладач завжди орієнтується на читача й розуміти, що реалії, які були перекладені за допомогою транскрипції, не будуть органічно вплітатися в текст, то читач, скоріш за все, їх не зрозуміє, а тому комунікативна мета перекладу не буде досягнута. Те саме трапиться у разі перекладу іншими

засобами, до того ж колорит також не буде збережено. Зокрема, у класичних детективах Агати Крісті найбільш поширені побутові реалії, реалії природи, суспільного життя, державно-адміністративного устрою, ономастичні реалії. Ономастичні реалії становлять одну з найбільших груп та перекладаються транслітерацією.

Висновки. Переклад слів-реалій — це багатосторонній процес, якому науковці приділили значну увагу, а відтак характеризується різноманітними підходами. По-перше, у процесі перекладу реалій ми маємо змогу познайомитися за побутом, історією, культурою, традиціями, звичаями, менталітетом народу, зображених у детективі. По-друге, слова-реалії становлять значний лінгвістичний інтерес, позаяк цей клас слів зберігає особливості лінгвокультури в синхронічному та діахронічному аспектах. У детективній художній літературі такі лексеми покликані не тільки відтворити особливу атмосферу роману, але й передати неповторний національний колорит культури країни.

Бібліографія

- Ван Дайн, С. (1999). *Как сделать детектив*. Москва: Радуга.
- Верецагин, Е. М., Костомаров, В. Г. (1973). *Язык и культура*. Москва: Русский язык.
- Виноградов, В. С. (2006). *Перевод. Общие и лексические вопросы*. Москва: Книжный дом «Университет».
- Влахов, С. И., Флорин, С. П. (1980). *Непереводимое в переводе*. Москва: Международные отношения.
- Гончаренко, Э. П. (2005). О роли реалий в процессе реализации межкультурной функции перевода. *Университетское переводоведение. Материалы VII Международной научной конференции по переводоведению «Федоровские чтения»*. 7. 134–143.
- Галесва, Н. Л. (1997). *Основы діяльнісної теорії перекладу*. Тверь: Тверской государственный университет.
- Гюббенет, І. В. (1991). *Основы філологічної інтерпретації літературно-художнього тексту*. Москва: Изд-во МГУ.
- Зорівчак, Р. П. (1994). *Реалія в художньому мовленні; перекладознавчий аспект*. Львів: Іноземна філологія.
- Иванов, А. О. (1985). *Английская безэквивалентная лексика и ее перевод на русский язык*. Ленинград: ЛГУ.
- Кардин, Э. В. (1991). *Секрет успеха (о детективном жанре)*. Москва: Сов. писатель.
- Колесникова, В. С. (2001). До проблеми художнього перекладу як мовленнєво-мисленнєвої діяльності. *Світ мови та міжкультурна комунікація*. 1. 64–67.
- Комиссаров, В. Н. (1990). *Теория перевода (лингвистические аспекты)*. Москва: Высшая школа.
- Комісаров, В. Н., Черняківська, Л. А., Латишев, Л. К. (1988). *Текст і переклад*. Москва: Наука.
- Корунець, І. В. (2001). *Теорія і практика перекладу (аспектний переклад)*. Вінниця: Нова Книга.
- Кочерган, М. П. (1999). До питання про безеквівалентну лексику і лакуни та способи їх компенсації. В М.П. Кочерган (Відп. ред.), *Міжнар. наук. конфер. із проблем зіставної семантики. 23-25 вересня*. (сс. 42–45). Київ.
- Різун, В. В. (1982). До питання про соціально-культурну адаптацію художнього твору. В *Теорія і практика перекладу*. (сс. 3–12). Київ: Вища школа.
- Сдобников, В. В., Петрова, О. В. (2007). *Теория перевода*. Москва: АСТ: Восток-Запад.
- Стахорский, С. В. (1998). *Энциклопедия литературных произведений*. Москва: Вагриус.
- Хан, О. (2009). Особливості перекладу реалій у контексті детективної оповіді. *Південний архів. Збірник наукових праць. Філологічні науки*. 46. 105–108.

References

- Van Dajn, S. (1999). *Kak sdelat' detektiv*. Moskva: Raduga.
- Vereshchagin, E. M., Kostomarov, V. G. (1973). *Yazyk i kul'tura*. Moskva: Russkij jazyk.
- Vinogradov, V. S. (2006). *Perevod. Obshchie i leksicheskie voprosy*. Moskva: Knizhnyj dom «Unversitet».
- Vlahov, S.I., Florin, S.P. (1980). *Neperevodimoe v perevode*. Moskva: Mezhdunarodnye otnosheniya.
- Goncharenko, Je. P. (2005). O roli realij v processe realizacii mezhkul'turnoj funkcii perevoda. *Universitetskoe perevodovedenie. Materialy VII Mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii po perevodovedeniju «Fedorovskie chtenija»*. 7. 134–143.
- Galeeva, N. L. (1997). *Osnovi diyal'nisnoj teorii perekladu*. Tver: Tvers'koj gosudarstvennyj universitet.
- Gyubbenet, I. V. (1991). *Osnovy` filologichnoyi interpretaciyi literaturno-xudozhn`ogo tekstu*. Moskva: Izd-vo MGU.
- Zorivchak, R. P. (1994). *Realiya v xudozhn`omu movlenni; perekladoznavchij aspekt*. Lviv: Inozemna filologiya.
- Ivanov, A. O. (1985). *Anglijskaya bezekvivalentnaya leksika i ee perevod na russkij yazyk*. Leningrad: LGU.
- Kardin, E. V. (1991). *Sekret uspekha (o detektivnom zhanre)*. Moskva: Sov. pisatel'.
- Kolesnikova, V.S. (2001). Do problemi hudozhn'ogo perekladu yak movlennevo-mislennevoï diyal'nosti. *Svit movi ta mizhkul'turna komunikaciya*. 1. 64–67.
- Komissarov, V. N. (1990). *Teoriya perevoda (lingvisticheskie aspekty)*. Moskva.: Vysshaja shkola.
- Komisarov, V. N., Chernyakovs`ka, L.A., Laty`shev, L.K. (1988). *Tekst i pereklad*. Moskva: Nauka.
- Korunecz`, I. V. (2001). *Teoriya i prakty`ka perekladu (aspektny`j pereklad)*. Vinny`cya: Nova Kny`ga.
- Kochergan, M. P. (1999). Do py`tannya pro bezekvivalentnu leksy`ku i lakuny` ta sposoby` yix kompensaciyi. In M. P. Kochergan (Ed.), *Mizhnar. nauk. konfer. iz problem zistavnoyi semanty`ky*. 23-25 veresnia. (ss. 42–45). Kyiv.
- Rizun, V. V. (1982). Do py`tannya pro social`no-kul`turnu adaptaciyu xudozhn`ogo tvoriv. In *Teoriya i prakty`ka perekladu*. (ss. 3–12). Kyiv: Vy`shha shkola.
- Sdobnikov, V. V., Petrova, O. V. (2007). *Teoriya perevoda*. Moskva: AST: Vostok-Zapad.
- Stahorskij, S. V. (1998). *Enciklopedija literaturnyh proizvedenij*. Moskva: Vagrius.
- Khan, O. (2009). Osoblyvosti perekladu realiy u konteksti detektyvnoyi opovidy. *Pivdennyy arkhiv. Zbirnyk naukovykh prats'. Filolohichni nauky*. 46. 105–108.

Резюме

Грон Юлія

ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ РЕАЛІЙ
ЯК ОДИНИЦЬ БЕЗЕКВІВАЛЕНТНОЇ ЛЕКСИКИ
У ДЕТЕКТИВНОМУ ЖАНРІ

Формулювання проблеми. Усі особливості народу та його країни, зміни, які відбуваються в суспільстві, відображено у відповідних словах, які дослідники називають реаліями. Саме реалії містять у собі інформацію про країну, її звичаї та певну специфіку побуту й належать до лексики, яка викликає певні труднощі під час перекладу. Проблема сутності, типів реалій і способів їхнього перекладу залишається відкритою, оскільки якість міжкультурної комунікації залежить від коректного використання слів-реалій, що зумовлює актуальність дослідження.

Мета статті. Питання про реалії, які є складовою частиною текстів творів детективного жанру, та виявлення продуктивних способів перекладу слів-

реалій у детективних романах становить особливий інтерес адже вони є недостатньо вивченими, оскільки розглядалися поза художнім текстом. Мета розвідки полягає у вивченні можливих способів перекладу реалій, які використовують у художніх творах.

Методи дослідження. Методологічна основа дослідження ґрунтується на поєднанні принципів дефініційного та семантичного аналізу, а також на описовому методі та класифікації й систематизації.

Основні результати дослідження. У процесі перекладу творів детективного жанру необхідно враховувати особливості національного забарвлення твору, яке залежить від фонових знань як перекладача, так і читача. Одним із найскладніших завдань перекладача є переклад таких реалій, що належать до групи лексичних одиниць із національно-культурним компонентом. Такі лексичні одиниці становлять суттєві труднощі під час перекладу, позаяк не тільки відіграють художню роль у творі, але й передають національний колорит народу. Визначено п'ять способів перекладу реалій, до яких належать транслітерація, уподібнення, описовий переклад, експлікативний переклад, гіпо-гіперонімічний переклад та калькування. Реалії належать до безеквівалентної лексики. У художньому перекладі складно відтворити почуття та думки героїв, їхній психологічний портрет без передавання певної системи загальноприйнятих цінностей. Для створення колориту найчастіше достатньо зберегти власні імена, географічні назви та інші власні назви, також назви рослин та тварин, що асоціюються в читача з певною країною. Такі лексеми не потребують додаткових роз'яснень і не відволікають уваги читача.

Висновки і перспективи. Переклад слів-реалій — це багатосторонній процес, якому науковці приділяють значну увагу, а відтак характеризується різноманітними підходами. По-перше, у процесі перекладу реалій ми маємо змогу познайомитися з побутом, історією, культурою, традиціями, звичаями, менталітетом народу, зображених у детективі. По-друге, слова-реалії викликають значний лінгвістичний інтерес, оскільки цей клас слів зберігає особливості лінгвокультури в синхронічному та діахронічному аспектах. У детективній художній літературі такі лексеми покликані не тільки відтворити особливості атмосфери сюжету, але й передати особливий національний колорит культури країни.

Ключові слова: реалія, безеквівалентна лексика, детектив, трансформація, лексикон.

Abstract

Hron Yulia

PROBLEMS OF TRANSLATING REALIAS AS UNITS OF NON-EQUIVALENT VOCABULARY IN THE DETECTIVE GENRE

Problem statement. All the features of the nation and their country, the changes, taking place in society, are reflected in the corresponding words that researchers call realias. It is the culture-specific elements that contain information about the country, its customs and certain particularities of everyday life and belong to the vocabulary that causes certain difficulties in translation. The issue of the nature, types of realias and methods of their translation remains open, since the quality of cross-cultural communication depends on the correct use of culture-specific elements, which determines the relevance of the research.

Purpose of the article. Questions about the realias that are an integral part of the texts of works of the detective genre, and the identification of productive ways to translate them in detective novels are of particular interest, because they are insufficiently studied, since they were considered outside the literary text. The purpose of the study is to investigate possible ways to translate the realias used in works of art.

Research methods. The methodological basis of the research is based on a combination of the principles of definitive and semantic analysis, as well as a descriptive method and classification and systematization.

Main results of the study. When translating works of the detective genre, the translator should take into account the peculiarities of the national coloring of the work, which mainly depends on the background knowledge of both the translator and the reader. One of the most difficult tasks of a translator is the problem of translating realias belonging to the group of lexical units with a national and cultural component, which pose significant difficulties in translation, since they not only play an artistic role in the work, but also convey the national flavor of the people. V. S. Vinogradov identifies five ways to translate realias, which include transliteration, descriptive translation, explicative translation, hypo-hyperonymic translation, and calquing. Y. Vereshchagin and others consider realities non-equivalent vocabulary and are convinced that it is impossible to translate them. V. V. Sdobnikov and O. V. Petrova note that in artistic translations it is impossible to reproduce the feelings and thoughts of the characters, their psychological portrait without transmitting a certain system of generally accepted values. To create a color, it is often enough to save proper names, geographical names, and other proper names, plant and animal names that the reader associates with a particular country. Such words do not require additional explanations and do not distract the reader's attention.

Conclusions and prospects. Translation of realias is a multi-faceted process that has received a considerable attention from scientists, and therefore is characterized by a variety of approaches. Firstly, in the process of translating realias, we have the opportunity to study the everyday life, history, culture, traditions, customs, and mentality of the times and peoples depicted in the detective story. Secondly, realias are of considerable linguistic interest, since this class of words preserves the features of linguoculture in synchronic and diachronic aspects. In detective fiction, such items are designed not only to recreate the features of the plot atmosphere, but also to convey a special national flavor of the country's culture.

Keywords: realia, non-equivalent vocabulary, detective story, transformation, lexicon.

Відомості про автора

Грон Юлія, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри прикладної лінгвістики та перекладу, Черкаського державного технологічного університету, м. Черкаси (Україна), e-mail: yuliamakarenko19@gmail.com

Hron Yulia, PhD, assistant professor, Department of applied linguistics and translation, Cherkasy State Technological University, Cherkasy (Ukraine), e-mail: yuliamakarenko19@gmail.com

ORCID 0000-0002-0261-7843

Надійшла до редакції 29 травня 2021 року
Прийнято до друку 13 червня 2021 року

УДК 811.161.1'374

Лариса Корновенко, Наталья Иванова, Ольга Рыжченко

НОМИНАЦИИ НАЛОГОВОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ В ИСТОРИИ РУССКОГО ЯЗЫКА

Статья посвящена изучению специфики семантики и функционирования номинаций налогообложения в истории развития русского языка в период XI-XVII вв.¹. Проанализированы лексический состав и способы образования номинаций, обозначающих налоговую терминологию, описаны их функционально-семантические особенности в исторической ретроспективе. Анализ номинаций, обозначающих налоговую терминологию, позволил выявить продуктивные и непродуктивные способы словообразования в указанный исторический период языка. Очерчены функционально-тематические группы, связанные со сферой налогообложения, что дает возможность: продемонстрировать разнообразие терминов из истории русского финансово-экономического производства; подтвердить неупорядоченность данной терминологии; ответить на ряд вопросов, связанных с историей формирования налоговой терминологии в целом.

Ключевые слова: история языка, лексика, номинация налога, налоговая терминология, семантика, словообразовательная модель.

Введение. В современном языкознании наблюдается всплеск интереса к историческим исследованиям языка, особенно в области терминологической лексики в ее историческом развитии (Гончаров, 2000; Гончаров, 2002; Славянская историческая лексикология и лексикография, 2018). Внимание авторов к данной теме привлек отрывок из Грамоты великого князя Мстислава Владимировича и его сына Всеволода «*Се азъ Мстиславъ Володимиръ сынъ, держа Русьскѣ земли, въ свое княженне повелѣа емь сынѣ своемѣ Всеволодѣ отдати [бѣи]цѣ святомѣ Георгиеви съ данни, и съ вирами, и съ продажами [и вено во...коѣ]*» (Василенко, 1984, с. 124), в одном из предложений которой отмечаем сразу три номинации, связанные с налоговой сферой, податями и штрафами (*съ данни, и съ вирами, и съ продажами, [и вено во...коѣ]*).

¹ Отметим, что единого подхода к периодизации истории русского литературного языка XI–XVII вв., наименованиям языковых систем того периода в настоящий момент в лингвистике не существует, поэтому далее мы употребляем обобщенное выражение «в истории русского языка». Вопрос о периодизации исторического развития и становления русского и других восточнославянских языков не является предметом исследования в данной статье.

Анализ номинаций, обозначающих налоговую терминологию, на наш взгляд, является актуальным и объясняется тем, что именно в языке отражены самые важные по своим последствиям изменения, произошедшие в мировоззрении и жизненном укладе восточных славян, в частности, в форме и содержании семантического класса слов, объединенного общекатегориальным значением «налог».

Анализ последних исследований. Проблемы налогообложения и организации эффективного государственного налогового контроля интересовали человечество с древних времен. Весомый вклад в понимание социальной истории славянских народов, а также в изучение формирования налоговой системы в период феодальной раздробленности Древнерусского государства и образования централизованного Московского государства внесли Б. Греков (Греков, 1953), Д. Лихачев (Лихачев, 2009). Б. Рыбаков (Рыбаков, 1982). П. Толочко (Толочко, 1989) и др.

В настоящее время налоги являются предметом изучения экономической истории, философии, политологии (М. Буланже (Буланже, 1999), О. Василик, Л. Ларионова (Василик, Ларионова, 2002), Н. Леонова (Леонова, 2016), Н. Нечай (Нечай, 2002), А. Толкушкина (Толкушкина, 2001)). Исследования XX – начала XXI вв. посвящены преимущественно отдельным вопросам теории и истории налоговой системы. Так, Н. Леонова, анализируя общие вопросы теории и истории налоговой системы, историю финансовой мысли и налогообложения в разные временные периоды, особое внимание уделяет принципам построения финансовой системы Древней Руси, Московского государства и зарубежных стран (Леонова, 2016, с. 23–29). Обзор историко-экономического аспекта исследования показывает, что налог — это одна из форм государственных доходов, которая изначально рассматривалась как помощь и носила нерегулярный характер. Однако постоянные войны и создание огромных армий, не распускаемых и в мирное время, содержание чиновников и служб требовали огромных средств, поэтому налоги превратились из временного в постоянный источник государственных доходов.

Нас интересует тематический класс налоговой терминологии в истории русского языка в период XI–XVII вв.

Известно, что проблемами истории развития словарного состава русского языка занимались многие лингвисты: М. Брицын (Брицын, 1965), И. Василенко (Василенко, 1984). В. Гончаров (Гончаров, 2000; 2002), Т. Коркина (Коркина, 2018), К. Улиско (Улиско, 2016), им посвящены выпуски журнала «Славянская историческая лексикология и лексикография». Изучены как общие закономерности развития лексики русского языка, так и отдельные тематические группы слов. Так, лингвист В. Гончаров рассматривает лексику с момента появления письменности у восточных славян и дальнейшую эволюцию словаря в период формирования языка русской народности (Гончаров, 2000). Особое внимание автор «Исторической лексикологии русского языка» уделяет терминологии рыболовного промысла, ремесел и трудовых процессов, производственной лексике, связанной с историей быта в русской письменности XVII века (Гончаров, 2000, с. 71–281). В работе Т. Коркиной рассматриваются записи сборов в волостных таможах и кабаках, зафиксированные в кеврольской книге 1710 г. Автор отмечает, что внимание лингвистов к таможенным книгам XVIII ст. способствует познанию словарного состава русского языка и «поможет сделать более полным и достоверным описание языкового ландшафта первой четверти XVIII в., в том

числе диалектного» (Коркина, 2018, с. 205). Этимологический анализ номинаций лексем «tax» — «налог» в английском и русском языках проводит К. Улиско (Улиско, 2016, с. 270–280). Автор представляет попытку сопоставить объем значения этих лексем в английском и русском языках, опираясь на словари.

Однако комплексный лингвистический анализ номинаций, связанных с обозначением понятия «налог», не проводился. Следовательно, малоисследованными в лингвистике остались вопросы эволюции семантики налоговой терминологии, состава номинаций, обозначающих налоги в разные исторические периоды, типологии моделей их образования, стилистические особенности их употребления и многие другие аспекты. Введение в научный оборот ранее не описанных номинаций налоговой терминосистемы является актуальной задачей исторической лексикологии, поскольку расширяет горизонты современных научных изысканий.

Объектом нашей работы явились лексические единицы, служащие для обозначения налоговой терминосферы на протяжении XI–XVII веков в ходе ее становления в русском языке. Предмет — структурно-семантические и функциональные свойства номинаций налогов в русском языке в период его формирования и развития XI–XVII вв. Основная цель данной работы — проанализировать номинации со значением «налог, пошлина, побор», употребляющиеся на протяжении указанного периода, описать изменения, связанные с историей формирования налоговой терминологии в целом.

Методы и материал исследования. Основными методами исследования являются сравнительно-исторический и описательный, при помощи которых изучены изменения в обозначенной группе лексических единиц, применены также элементы количественного анализа.

На материале 313 лексических единиц (номинаций налогов и номинаций лиц, относящихся к налоговой сфере), извлеченных методом сплошной выборки из словарей (Словаря древнерусского языка XI–XIV века под общей редакцией Р. Аванесова (I–IV том), Словаря русского языка XI–XVII века под редакцией С. Бархударова, Словаря русского языка XI–XVII века под редакцией Г. Богатовой и Словаря древнерусского языка И. Срезневского), были проанализированы те изменения, которые претерпела указанная лексика. Нами составлен перечень номинаций со значением «налог, пошлина, побор», употребляющихся в языке XI–XVII веков, однако объем статьи позволил осветить лишь часть собранного материала.

Результаты исследования. Словарный состав русского языка на всех этапах его исторического формирования и развития представляет собой сложное явление. В отличие от звуковой системы и грамматического строя, лексика непосредственно связана с историей быта, производства, культуры, науки, общественных отношений данного народа. Д. Шмелев, автор учебника «Современный русский язык. Лексика», отмечает: «Существенной особенностью лексики является ее непосредственная обращенность к явлениям действительности. Поэтому именно в лексике отражаются все изменения, происходящие в общественной жизни, — появление новых предметов, возникновение новых понятий неизбежно влечет за собой создание новых наименований или видоизменение семантики тех или иных слов» (Шмелев, 1977, с. 9). В этой связи целесообразно напомнить, что пополнение состава языка новыми словами и выражениями происходит постоянно, этим объясняется процесс возникновения неологизмов и появление новых значений у существующих слов (к примеру, *налоговые каникулы, налоговый скепсис*

в связи с распространением COVID-19), переход отдельных номинаций в пассивный состав языка и т. п.

Налоговые термины дают возможность проследить наиболее общие исторические процессы в изменении значения слова вследствие расширения или сужения его семантики. Принято считать, что расширение семантики слова происходит вследствие его перехода из закреплённой терминологической сферы в общелитературную. Например, слово *платежь* в древнерусском языке имело второе значение «*пени*», в современном русском языке значение расширилось — это любая уплачиваемая сумма за что-либо, но значение пени, штрафных санкций обозначаются другими номинациями. Сужение семантики слова — это процесс, противоположный по содержанию расширению, происходит вследствие уменьшения семантического объёма слова. Нетрудно заметить, что номинации налогообложения появились одновременно с новыми явлениями и понятиями, которые они обозначали, и вследствие исчезновения данного вида сбора они исчезали (*наилѣжьное, огмьмитво, платовое, полавочное, помостное, помѣрь, погощина, потѣрь, поѣздничество, рѣзанка, сокольщина, сторожевьщина, съзорное, тамга, татарщина, тѣска, хмельвыи докладъ, форъ, ѳзолцовое, ѳкрѣсное*) или стали употребляться с другим значением (*павленьное, павка, ѳрокъ*). Некоторые номинации появились как реализация второго (*пересѣдъ, поземъ, розметъ, розрѣвъ, стравка*), третьего (*оброкъ, поличное, поминъкъ, самогдъ, шестъдесятъ*), пятого (*старина*), шестого (*серебро, тѣрь, тыгогъ*), восьмого (*соха*), десятого (*число*) и даже двадцатого (*правда*) значений, при этом не вытесняя прежних наименований.

Иллюстративный материал отражает исторические изменения в семантическом значении слов. Так, номинацией *ѳрокъ* обозначался строго фиксированный размер дани. В одном из устаревших значений «*работа, заданная на определенный срок*» (Ожегов, 1984, с. 728), а также: «2. *Учебная работа, заданная ученику*», «3. *Учебный час, посвященный отдельному предмету*» (Ожегов, 1984, с. 728), вполне определенно свидетельствуют о том, что одно из исторических значений «*фиксированный во/по времени*» сохраняется в современном русском языке. В следующих примерах: *погостъ* в XI–XIV вв. означало «*подать с погоста*» (гостиного двора или территориальной единицы, общины), где велась *гостьба* (торговля). С XVII в. словом «погост» называют «*сельское кладбище (в старину — церковь с прилегающим участком и с кладбищем)*» (Ожегов, 1984, с. 457); *подѣздъ* в древнерусском языке имело второе значение «подать в пользу церковных властей, собиравшаяся с духовенства», в русском — «2. *Место, по которому подъезжают к чему-нибудь*; 3. *Вход в здание*» (Ожегов, 1984, с. 471); *таможникъ* означало «*сборщика особой подати при Татарском управлении в Древней Руси*» (Срезневский, 1989, т. 3, с. 923), в русском языке подразумевает работника таможни; *позовъ* в древнерусском языке в третьем значении — «*вид подати*» (Срезневский, 1989, т. 2, с. 1089), в современном украинском — «*обращение заинтересованного лица в суд с просьбой о рассмотрении спора и защиты субъективных имущественных или неимущественных прав*» (Білодід, 1975, т. 6, с. 825).

Также следует отметить, что в XI–XIV вв. широкое развитие получили разнообразные ремесла и промыслы, благодаря чему появились и

соответствующие повинности, натуральные поборы, денежные налоги, платившиеся феодалам, зависимыми в политическом и экономическом отношении крестьянами: **ДЕСЯТИНА** — «налог в пользу церкви», **ГОРОДНОЕ** — «повинность населения при сооружении каких-либо объектов», **ВЕЛКОДЕННОЕ** — «сбор в пользу духовенства и должностных лиц во время праздника Пасхи», **ВОЙНА** — «повинности, поборы, связанные с ведением войны», **ВОСКОВОЕ** — «особый сбор, взимаемый при оформлении документов», **ВЪѢЗЖЕ** — «пошлина, взимаемая на проезд должностных лиц» и другие.

В памятниках письменности древнерусского языка широко отражается терминология для обозначения лиц по должности, роду занятий: **ДЕСЯТИННИКЪ** — «лицо, ведавшее сбором налогов в пользу церкви», **ВИРЬНИКЪ** — «лицо, ведавшее сбором штрафов за убийство и другие уголовные преступления» и другие.

Терминами древнерусской налогово-правовой сферы являлись: **ВИРА** — «штраф за убийство свободного человека», **ВЕРЬВНАИ** — «штраф за убийство свободного человека, выплачиваемый общиной», **ВЛАДѢНИЕ** — «штраф, судебное взыскание за незаконное обладание собственностью», **ВЛАЗНОЕ** — «денежный побор, плата, взимаемая с заключенного по прибытии в тюрьму», **ВЫПѢКНОЕ** — «плата, взимаемая с заключенного при выходе из тюрьмы», **ВЛАЗЬНИИ**, **ВЛАЗЬЧЕЕ** — «пошлина за задержание и арест преступника», **ГОЛОВЬЩИНА** — «штраф, плата за убийство», **ДЪШЕГѢВНЫЙ КОРМЪ** — «подать в пользу наместников, ведающих судом по уголовным преступлениям на данной территории» и другие.

К середине XI века, а особенно в XII веке, наблюдались процессы федерализации, а потом конфедерации Киевской Руси. Историческая жизнь Древней Руси, не удержавшись на первоначальной территории, сдвинулась к северу, северо-востоку, северо-западу и стала концентрироваться вокруг нескольких новых центров, имевших уже не общевосточнославянское, а местное значение. Этим самым усиливалась конфедеративность Древней Руси, что приводило и к определенным изменениям в языке народности, усугублению диалектных отличий (Рыбаков, 1982; Толочко, 1989).

Вышесказанное позволяет нам понять, почему в один и тот же период в одних регионах слово обозначало название налога, а в других — могло иметь другое значение. Это обуславливает трудности в описании материала, поэтому только лексикографические источники дают возможность проследить эволюцию изучаемого материала в строго очерченных исторических рамках (XI–XIV или XI–XVII века), а также определенно установить язык-источник (например, **мичьникъ**). Как показывают словари, изменения в общественно-политической жизни народа, находившегося длительное время под татаро-монгольским игом, приводят к тому, что целый ряд древнерусских слов, обозначающих номинации налогов, в старорусском языке не фиксируются. Так, например, не зафиксированы слова **вирьникъ**, **вирьное**, **головьничество**, **визьвное**, но сохраняются тюркские заимствования (например, **баккакъ**). На протяжении XVI века в Московском государстве растет число городов, увеличивается торгово-ремесленное население, интенсивно развиваются ремесла (железоделательное, литейное, оружейное, строительное, кожевенное,

сапожное, портновское и др.) и промыслы (бортничество, рыбная ловля, охота, солеварение) (Греков, 1953, с. 218; Толочко, 1989).

Эта эпоха формирования национального русского языка характеризуется пополнением словарного состава словами, обозначавшими разнообразные подаяния, поборы, пошлины, взимающиеся с крестьянства, ремесленников, торговых и промысловых людей: **выводное** — «*пошлина при переходе с покупкой через границу*», **вѣсковое** — «*пошлина, сбор с веса товара или за его взвешивание*», **возовое** — «*пошлина, сбор с воза*», **дымовое** — «*подать, взимаемая с дыма (очага дома)*» и др.

С середины XVII века и в настоящий период в современном русском языке широко употребляется номинация **налог** (вероятно, от глагола **наложить**, в значении «*обязать платить*»), ср.: в украинском — *податок* (возможно, от др.-русск. **подать** > **дати**, в котором просматривается семантика «*добровольной отдачи части имущества с определенной целью*»); рус. *сбор* и укр. *збір* от др.-русск. **съборъ**. Интересно отметить, что русский язык унаследовал номинации **пошлина** и **таможенникъ**, украинский — **мыто**, **мытникъ**.

Исследование истории номинаций налогообложения русского языка актуально не только в лингвокультурологическом плане, но и в аспекте более глубокого изучения семантики, этимологии значительного пласта русской лексики.

Функционально-семантические особенности номинаций налогообложения древнерусского языка. Перечень номинаций налоговой терминосферы, составленный на основе лексикографических источников, дает нам возможность выделить шесть функционально-тематических групп (Таблица 1). Наиболее многочисленной является тематическая группа «вид налога», широкое разнообразие номинаций этой группы обусловлено наличием многочисленных видов дани, пошлин, оброка, взимаемых с земли, с доходов, с имущества, с доходов от имущества, с лиц или работы.

Таким образом, представленные функционально-тематические группы, связанные со сферой налогообложения, демонстрируют большое разнообразие терминов из истории русского финансово-экономического производства. Анализ функционально-тематических групп номинаций налоговой терминосферы древнерусского языка свидетельствует об активном развитии системы налогообложения и формирования словаря налоговой терминологии в этот период (с XI по XVII век). Налоговая система была слабо урегулированной, поэтому отмечаем наличие номинаций пошлин-дублетов, у некоторых из них не определена сфера функционирования (например, **жидѣзное**). Новообразованные термины тяготеют к однотипному структурно-грамматическому выражению: к образованию субстантивов среднего рода. Были выделены следующие тематические группы налоговой терминологии: виды податей, номинации процессов налогообложения или сбора, номинации лиц, имеющих отношение к налогообложению (сборщиков налогов; номинации лиц, платящих налоги; номинации лиц, не платящих налоги); виды документов, фиксирующих налоги; номинации податных единиц; номинации задолженностей по уплате налогов; номинации территорий сбора податей (с которых взимают налоги; номинации территорий, с которых не взимают налоги), существовавших в древнерусском языке. Налоги отличаются также друг от друга в зависимости от получателя налога и его плательщика.

Таблица 1

№ п/п	Тематическая группа	Кол-во	%
I	Номинации, обозначающие вид налога	212	67,6
1.1.	Номинации, обозначающие родо-видовые понятия налоговой терминосферы: боръ, ваганное, великоденное, верховка, верьвьнама, взимокъ, воннъ, война, волостелинъ кормъ, восковое, възѣздное, възѣзжее, выводъ, выногъ, выть, выходъ, вѣнецъ, вѣничное, вѣно, вѣно вотыское, вѣрчнє деньги, вѣсьбное, глвствє, головная пошлина, гостинное, дань, даръ, дача, дворовын, двѣрьскын, домытница, доходъ, желѣдъ, желѣдѣба, желѣдѣва, желѣнне, желѣдѣбина, изполовие, копенное, копенщина, коробенщина, костки, крѣкъ, кѣница, кѣрмъ, ловъчєє, мостовщина, налонъ, наслѣжьное, ноговое, оброкъ, описъчєє, осмьничєє, отъвозъ, отъписъчєє, перевара, перевозъ, печать, питнє, платовое, платежъ, побережьное, поборъ, поватажьное, поворотное, погороднє, погостъ, подать, подоральное, подъводы, подземное, подъзорьное, подъѣздъ, подъѣздное, позельное, позовъ, поклоньное, покоречьная пошлина, полавочьное, половиньство, полднє, поминъкъ, помостьное, помѣръ, поплѣжьная пошлина, поплѣжьское, порадьное, посельничєское, посопынн хлѣбъ, посощина, посоха, погъль, погъльпынн хлѣбъ, потъгъ, потагъ, похоромьное, пошьлина, поѣздничьство, правѣжъ, приметнымъ деньги, проторъ, пѣдовын, пѣтно, розвѣсьное, розметъ, розрѣбъ, рѣбѣль, рѣзанка, свѣтъбьное, серебро, скатертьное, слѣжьба, сокольщина, становое, старина, сторожевьщина, стѣва, сѣзорное, тамга, татарьщина, тѣковоє, тѣргъ, тагло, тагль, ѳѣрѣсьное, ѳѣзолцовое, ѳѣрокъ, хмелевын докладъ, шестовое, шестъдєсѣтъ, явленноѣ, явъка, яловница, яловьщина, ямъ, ямьщина.	139	44
1.2.	Номинации, обозначающие единицы налогообложения, части поборов, наименования денежных сборов, заменивших натуральные	15	5
1.2.1.	Номинации, обозначающие единицы налогообложения: ворота, вѣкша, вѣрныє деньги, дно (дъно, дьно), кѣна, соха.	6	2
1.2.2.	Номинации, обозначающие части поборов: выдѣль, вытныє (сошныє, овежныє, пѣштошныє) деньги; поголовныє (подъшныє, полавочныє, потъремныє) деньги; волостныє (городовыє) деньги, десятиа (пятнацѣтѣа) дѣньга, десятина, дымное, посоха.	6	2
1.2.3.	Номинации, обозначающие наименования денежных сборов, заменивших натуральные: горностай; горностальныє деньги; солиная гребная пошлина.	3	1
1.3.	Таможенныє и торговыє пошлины: возничѣє, возовое, восьмичєє, вошьць, выводное, вѣрмщѣй (вѣрмщѣй), вѣговоє, вѣсчєє, вѣсъ, головная пошлина, гостинное, грѣзовое, мостовьщина, мыто, ноговое, осмьничєє, отъвозъ, поворотное, подъѣздное, полавочьное, помѣръ, помѣръная пошлина, поплѣжьная пошлина, порадьное, рѣкозновьная пошлина, тѣковоє, тѣковын дѣньги.	28	9
1.4.	Номинации штрафов, связанные с нарушением законов	30	9,6

Продолжение таблицы 1

1.4.1.	Статьи уголовного права: вервьнама, вира, вирьвнама, вазьчии (вазьчеє), головничьство, головщина, дъшегъбство, переемъ, переемьнама гривьна, продажа, самоудъ.	11	3,6
1.4.2.	Статьи о налогах и штрафах (так называемых «поконов»); поконъ — устав, правило): вина, владѣние, влазное, вчинное, выпѣское, вазжеє, вазьчии (вазьчеє), желѣзное, переедъ, полицьное, правда, приудъ, промытъ, проплатение, протамга, протаможие, удъ, сметная гривьна, съидьная гривьна.	19	6
II	Номинации лиц, связанных с налогообложением или сбором налогов	61	19,5
2.1.	Номинации лиц — сборщиков налогов, пошлин, штрафов: баскакъ, борць, вирьникъ, востяжникъ, выводщикъ, выдѣльщикъ, възбраньникъ, гостинникъ, данный дымчокъ (сборщикъ, староста, цѣловальникъ), даньникъ, даньщикъ, денежный староста (сборщикъ), десятильникъ, доводчикъ, должникъ, комитъ, комеркарин, коуноємца, купьнорьвннтель, кѣньщикъ, митар, мытонмьць, мытъникъ, мьздомьць, опекальникъ, оетръникъ, осемьникъ, переедъчикъ, побатажьникъ, подзкеларьникъ, подѣдъчикъ, помощь, помѣрьщикъ, поплъжникъ, пошьлинникъ, поѣдъ, поѣдъникъ, прѣдъложитель, пѣдовьщикъ, събиратель, таможьникъ, тьрговьрьць, черноборць, тамьникъ, тамьщикъ, тамчьникъ.	46	14,9
2.2.	Номинации лиц, платящих налоги, пошлины, штрафы: виноватый, вытные люди, вытчикъ, даноплатьць, данские люди, даньникъ, даньщикъ, должьнин, оброчьникъ, пошаннинъ, таглыи, числьнии люди, числакъ.	13	4
2.3.	Номинации лиц, не платящих налоги, пошлины, пени: безпеньный, торханъ.	2	0,6
III	Номинации различных документов, фиксирующих налоги, пошлины, оброки: верьтальные книги, верьтальная память, властельнама грамота, вольностная грамота, данные книги, дефтеръ.	6	2
IV	Номинации процессов налогообложения или сбора: верьтанье изавеленное, верьтати въ тягло, верьтатиса, взимати, взяти дань и удъ, возложити, воскладати (вскладати), вѣстити въ полѣ (въ сельцо, въ деревню, въ пѣстошь), выдѣлти, выкупатиса, держати на правези, задѣти, изработатиса, мытонмьство, наметати, обинити, одесатити, окладывати, окѣпати, платити, пооброчити, попродати, продавати, продати, промытити, тамьжити, фэдити.	27	8,6
V	Номинации задолженностей по уплате налогов: доимка.	1	0,3
VI	Номинации налогообложения по территориальному признаку:	6	2
6.1.	Номинации территорий, с которых взимаются налоги: волоеть исаचना, дворъ животный (житейский), дворъ тыглый.	3	1
6.2.	Номинации территорий, не облагаемых налогом: вѣстѣ, дворъ кобыльскый (непашенный), дворъ вѣлый.	3	1
Всего		313	100

Самый низкий частотный показатель у номинаций для лиц, не облагаемых налогами, что свидетельствует о том, что налоги затрагивают практически все сферы жизни человека. Следует признать, что система налогообложения и номинации, отразившие это явление, претерпели значительные изменения. Так, если в период с XI по XIV век преобладали номинации пошлин и штрафов, связанных с нарушением законов, то в период с XIV по XVII век доминируют номинации налогов, связанных с экономикой, то есть с доходами граждан, со сферой и видом их деятельности, что свидетельствует об усовершенствовании системы налогообложения (об этом см.: Греков, 1953; Рыбаков, 1982)).

Данная терминология не является окончательно упорядоченной, что подтверждают источники из разных словарей: номинации изменялись вместе с построением налоговой системы и развитием государственного сообщества. Наиболее древними из них были следующие: *дымъ, дымное, рало, пльгъ, дворъ, дворное, соха*. Части дара, дани, побора обозначались номинациями *дешата, пятнадцата денга, десятина* и др. Все отмеченные номинации утрачены языком в связи с эволюцией налоговой системы. Некоторые слова зафиксированы с разными значениями. Например, значение «побора» и «повинности» совмещают номинации «*вонна*», «*взъѣзже*»; «побора» и «подати» — «*взимокъ*»; «дани» и «сбора» — «*восковое*». Также следует отметить наличие номинаций-дублетов, когда различные номинации подразумевают одинаковые значения податей, например, *вѣчная пошлина, вѣнецъ, вѣнци навоженные* обозначали пошлину за венчание, а *вѣршии, вѣсковое, вѣсъ, вѣсьное, кркъ* — это пошлина, сбор с веса товара (об этом см.: Иванова, 2006, с. 216–221)).

Перспективным представляется исследование номинаций, связанных с таможенными поборами. Как свидетельствуют письменные памятники и словарный материал, налогами облагался путь товара к месту торговли, процесс купли-продажи, вывоза товара. Купцам запрещалось начинать торговлю без объявления на мытнице (ср.: *обвѣстити, извѣстити* — *сообщить*). В этих же источниках указывается, что о товаре сообщали не только купцы, но и покупатели, что свидетельствует о двойном обложении одного и того же товара налогом. Наиболее полный список номинаций, связанных с обозначением таможенных поборов, пошлин, зафиксирован в словаре И. Срезневского.

К номинациям задолженности по уплате налогов мы отнесли только одно слово — *доимка*, которое употребляясь с приставкой не- (недоимка, недоимки), обозначало различные задолженности. В настоящее время ее употребление фиксируется в словарях современного русского языка со значением «*не уплаченный в срок налог, сбор*» (Ожегов, 1984, с. 344).

Отметим, что некоторые из древнерусских номинаций унаследованы современным русским языком для обозначения явлений в налоговой области. Например, *должникъ* (должник) — изменяет семантику и обозначает *человека, имеющего задолженность*, а не *сборщика долга*. А у слова *даньникъ* (*даньщикъ*) в Словаре древнерусского языка И. Срезневского зафиксированы два разных значения: 1. Тот, кто платит дань; 2. Сборщик дани (Срезневский, 1984, т. 1, с. 630).

Наиболее близкой к современному использованию из номинаций лиц, платящих дань, стала номинация *диноплатъць*, ср. русск.: налогоплательщик.

Значение процессуального действия, связанного с получением налога, в современном русском языке выражается древнерусскими глаголами «**изымить, изымать, облагать**».

Способы образования номинаций, обозначающих налоговую терминологию. Данный аспект исследования проведен с опорой на работы лингвистов Ж. Варбот (Варбот, 1969), Э. Балалыкиной и Г. Николаева (Балалыкина, Николаев, 1985), что позволяет глубоко изучить историческое развитие конкретных налоговых номинаций, благодаря двум неразрывно связанным друг с другом языковым процессам: словоизменительному и словообразовательному. Выяснено, что древнейшими именными формантами, связанными с интересующими нас названиями налогов, являются: **-н-, -ьч-, -никъ-, -иц-, -ьц-, -въз-, -еннї-** и др. Например, суффиксы **-ин-, -н-, -иц-, -ьц-** в существительных **борьца, вошьць, вѣверица, гостиниць, десятина, желѣнне, жлѣдънна, кѣница, кобноемьца, мытарьница, мытъня, погощина, пошлина, пятъно, старина, шловица** являются продуктивными в древнерусском языке и способны осложнять самые разнообразные именные основы как конкретного, так и отвлеченного содержания при выражении разнообразных семантических оттенков: «относящийся к чему-либо», «принадлежащий кому-либо» и так далее.

Что касается словообразовательных моделей типа «**вог...никъ**», «**въз...еннї**», «**въз...никъ**», «**въз...еннї**», то для древнерусского языка они являлись продуктивными (**востажникъ, възаконеннє, възпоминаннє, възбраньникъ**), но в современном русском, вследствие развития языка, они либо изменили свой фонетический облик, либо стали непродуктивными. То же можно сказать и о словообразовательной модели типа: «**за...ничь**», «**из...еннї**», «**из...овнї**» (**закожничьє, изданинє, изполовинє**).

Суффиксы **-ник-, -щик-, -чик-**, восходящие к общеславянскому языку, были унаследованы всеми славянскими языками, в которых стали продуктивными со значением «лицо»: **вирьникъ, востажникъ, выводщикъ(-чикъ-), выдѣльщикъ, вытчикъ, гостинникъ, данщикъ, десятиньникъ, должникъ, кѣнщикъ, оброчникъ, опекальникъ, осетрьникъ, переждьчикъ, пошьлинньникъ, пѣдовьщикъ, таложьникъ, численникъ, пльнникъ, пльщникъ, пльчникъ.**

Суффикс **-ник-** служил для образования имен существительных, обозначающих лицо еще в XI–XIV вв., а суффиксы **-щик-, -чик-**, появились в XIV–XVII вв. и имели то же значение, что и современные суффиксы **-ник-, -чик-, -щик-**.

Материалы современного русского языка отражают своеобразный итог развития словообразовательных отношений в кругу образований на **-ник-, -щик-**. Морфемы **-ник-, -щик-** относятся к числу продуктивных аффиксов, служащих для образования слов с общим значением лица и др. Суффикс **-гть-**, который в русском языке имеет признак собирательности, в древнерусском языке имел грамматическое значение субстантивности и служил для образования имен существительных среднего рода (**головничьство, дѣшегѣзьство, мытарьство, мытоньство, половничьство, поѣздничьство**). Суффиксы **-ток-, -ьк-** также имели

значение субстантивности в русском языке XIV–XVII вв.: *добытокъ, костькъ*, — и остались продуктивными и в современном русском языке. При образовании отглагольных имен существительных использовались, как правило, суффиксы: -к- для женского рода: *выливка, верховка, рѣзанка*; нулевой суффикс для мужского рода: *выводъ, выдѣлъ, выногъ, выходъ*; суффиксы -ини-, -ени- для среднего рода: *верстанье, владение, детскоевание, кормление*. Непродуктивным в терминологической системе налогообложения древнерусского языка является суффикс -ер-: *дефтерь*. Нами зафиксированы слова, образованные при помощи сложения основ и суффиксации, например, *дноплатецъ, мьздонмыць, чьрноворьць*. Префиксация была продуктивным способом образования глаголов, обозначающих процессы сбора налогов, которые в свою очередь, образовывались от бесприставочных глаголов, с помощью префикса *вос-*: *воскладати*; с помощью префиксов *в-*, *вз-*, *вы-*: *взимати, взяти, вѣстити (въ полѣ), выдѣлти, выкупити* (эти префиксы остались продуктивными в современном русском языке).

Продуктивным способом словообразования также была субстантивация, которой подвергаются номинации, обозначающие целевую направленность налога, а именно *взять от чего-, кого-либо*: *возовое* (от «*мыто от воза*», «*возовое мыто*»), *ноговое* (от «*нос судна*»), *поворотное* (от «*продажа у ворот*»), *помостное* (от «*мост*» и «*повинность*»). Отмечаем общий путь в формировании налоговой системы: от терминологических названий в виде словосочетаний к простым однозначным терминам в форме субстантивата среднего рода.

Группа глаголов, обозначавших процесс сбора налогов в XI–XVII вв., включает слова, которые, в основном были утрачены в процессе языковой эволюции или приобрели новые значения. В эту группу входили такие глаголы, как *воскладати, выдѣлти, выкупити, верстати (въ тягло) взимати, взяти (дань и съдъ), возложити, гонити, держати (на правежи), делегатоватити, желѣтити, задѣти, наметати, обвинити, одеглатити, окупати, поборочити, посадити (на дань), продати, промытити, тамзжити, тягнѣти*.

Анализ словарного материала показал, что исконно эти глаголы имели другое значение, нежели действие сбора податей, и лишь в результате выделения новых значений или в сочетании с другими словами они приобретают значение «процесса сбора налогов».

Из всех глаголов, обозначавших сбор налогов, по ряду сходных параметров (исконное значение, семантическая структура слова в целом и семантическое значение в частности, возможные синтаксические конструкции и др.), а также по параметрам, отличающим глаголы друг от друга, (утрата / сохранение в последующий период, жанрово-стилистическая характеристика), могут быть выделены следующие: *воскладати, выдѣлти, выкупити, верстати (въ тягло), взимати, взяти (дань и съдъ), возложити, гонити, посадити (на дань), держати (на правежи)*.

Подгруппа номинаций «статьи о налогах и штрафах» характеризуется усиленной терминологизацией — лексемы проходят процесс субстантивации: *вервььнама, вирвььнама, влазное, вчинное, выпѣкное, вѣрное, влажчье, влазьчье, желѣзное, поличное*. Эти лексемы усложняют свою семантику и приобретают новые оттенки значений «*пошлина, повинность*», которые взимаются

за «возбуждение уголовного дела» (вчинное, ср.: учинить, чинопроизводство), за «влазанье», прибытие в тюрьму (влязное, ср.: лазить, влазить); пошлину от кого-, чего-либо: вервьнама (вервь — община; штраф, выплачиваемый общиной), вѣрное (от «верных голов, доверенных лиц», ср.: вера, верность). Эти номинации иллюстрируют общую тенденцию к замене терминологических словосочетаний простым однозначным термином в форме субстантивата среднего или женского рода. Продуктивными среди названий податей XIV–XV столетий были модели с суффиксами -ыть-, -изн-, -чин-: головничьство, головщина, выявленные ранее на материале словаря.

Исследуемый материал позволил выделить налоговые номинации русского языка XIV–XVII веков, образованные морфолого-синтаксическим способом (субстантивация): ваганное, важенное, вловое, вгонное, великоденное, вѣнничное, вырвнама, вѣрное, вѣговое, вѣсчье, вѣсьбьное, възьѣзжее, влазное, возовое, воротное, восковое, восьмичье, вчинное, възьздное, выводное, выпѣкное, влязчье, гостинное, дверское, дворовое, дворское, дѣларное, десятый, дымное, желѣзное, копенное, ловьчье, лядьское, ноговое, описчье, осмьничье, отъписчье, пластовое, побережное, поватажное, подоральное, подзорное, подьздное, поземьное, поклонное, полавочное, полничное, полѣтное, помогьное, поплѣжное, порядное, посельничское, похоромьное, станное, съзорное, тяглый, хоженое, чорныи, шестовое, явленное.

В системе налоговой терминологии зафиксировано явление синонимии (кѣноиѣмца, кѣнщикъ — сборщик податей; мытьникъ, мьздомьцъ — мытарь) и антономии (сѣдана грамота — бесѣдана, пенныи — беспенныи). Установлено, что двусловные (составные) наименования заменяются одним субстантиватом (возовое от «мыто от воза», «возовое мыто»; ноговое от «пошлина от носа судна»).

Номинации, являющиеся материалом данного исследования, представлены такими частями речи: именем существительным (89,13%), глаголом (6,87%), именами прилагательными (4%). Установлено, что все номинации налогообложения в период XI–XVII веков были образованы на основе лексем общеславянского языка в исторический период его жизни. Они были произведены морфологическим (81,25%) и морфолого-синтаксическим (18,75%) способами словообразования. Наиболее продуктивным явилось морфологическое словообразование: суффиксальное, префиксальное, префиксально-суффиксальное, сложение основ.

Выводы и перспективы. Обширный лексический материал, служащий для обозначения налоговой терминосферы русского языка в процессе ее становления в XI–XVII в., пока еще не получил достаточного освещения с точки зрения его происхождения и семантики.

Отдельные номинации налогов имели не одно, а несколько терминологических значений (например, дань). Весьма многочисленными оказались наименования, отражающие родовидовые номинации сборов, дани, пени, повинностей и т. п. Зачастую эти номинации совмещают два значения: побора и повинности, пошлины и сбора, подати и побора, побора и платы, подати и пошлины и др., что свидетельствует об общей неурегулированности налоговой системы того времени.

Нами отмечены продуктивные и непродуктивные способы словообразования налоговых терминов, выявлено, что морфологическое словообразование указанных слов является наиболее продуктивным.

Говоря о многочисленных наименованиях налоговой терминосферы, нельзя не сказать, что многие из них были утрачены и не вошли в словарный состав современного русского литературного языка. Так, например, из обширной первой группы, только две номинации — *дань*, *оброкъ* употребляются в художественной литературе, описывающей подобные реалии (например, «Путешествие из Петербурга в Москву» А. Радищева, «Мертвые души» Н. Гоголя, «Кому на Руси жить хорошо» Н. Некрасова и др.), а «*дача*» и «*даръ*» утратили значение «дань, подать». Также утратили отношение к налогу номинации *война*, *выходъ*, *продажа*, *правда*, *помощь*, *ѣрокъ*, но употребляются в современном русском языке с другими значениями. Современная налоговая терминосфера пополнилась словами иноязычного происхождения: «акциз» (от фр. *accise*) — *косвенный налог, акцизная марка, процесс*; «марка» (от нем. *Mark*) — *знак оплаты почтовых, гербовых и других сборов*.

Перспективы дальнейшего изучения эволюции налоговой терминологии состоят в расширении горизонтов исследования за счет опубликования собранного словаря номинаций налогов с указанием соответствия историческому периоду и возможной территории его распространения / фиксации.

Библиография

- Балалыкина, Э. А., Николаев, Г. А. (1985). *Русское словообразование*: учебное пособие. Казань: Издательство Казанского университета.
- Білодід, І. К., Бурячок, А. А. та ін. (1975). *Словник української мови*: в 11 т. Т. 6. Київ: Наукова думка.
- Варбот, Ж. Ж. (1969). *Древнерусское именное словообразование*. Москва: Наука.
- Василенко, И. А. (1984). *Историческая грамматика русского языка*: сборник упражнений. Москва: Просвещение.
- Гончаров, В. И. (2000). *Историческая лексикология русского языка*: учебное пособие. Киев: ФАДА, ЛТД.
- Гончаров, В. И. (2002). *Очерки становления и развития лексики русского языка*: учебное пособие. Киев: ФАДА, ЛТД.
- Греков, Б. (1953). *Киевская Русь*. Москва: Госполиздат.
- Иванова, Н. (2006). Из истории изучения налоговой терминологии русского языка (XI–XVII вв). *Лінгвістичні студії: збірник наукових праць*. 2. 216–221.
- Коркина, Т. Д. (2018). Кеврольская таможенная книга 1710 г. как лингвистический источник. *Славянская историческая лексикология и лексикография*: сб. научных трудов. 1. 202–214.
- Леонова, Н. Г. (2016). *История и теория налогообложения*: учеб. пособие. Хабаровск: Изд-во Тихоокеан гос ун-та.
- Лихачев, Д. С. (2009). *Повести Древней Руси*: сборник. Москва: Эксмо.
- Нечай, Н. В. (2002). Нариси з історії оподаткування. *Вісник податкової служби України*. 7. 4–14.
- Ожегов, С. И. (1984). *Словарь русского языка*. Москва: Русский язык.
- Рыбаков, Б. А. (1982). *Киевская Русь и русские княжества XII-XIII в.в.* Москва: Наука.
- Срезневский, И. И. (1989). *Словарь древнерусского языка*: в 3-х т. Москва: Книга.
- Толкушкин, А. В. (2001). История налогов в России. Москва: Юристъ.
- Толочко, П. П. (1989). *Древнерусский феодальный город*. Киев: Наукова думка.
- Улиско, К. А. (2016). Этимология и значение лексем «*тах*» — «*налог*» в английском и русском языках. *Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Лингвистика*. 3. 270–280.
- Шмелев, Д. Н. (1977). *Современный русский язык. Лексика*. Москва: Просвещение.

References

- Balalykina, Je. A., Nikolaev, G. A. (1985). *Russkoe slovoobrazovanie: uchebnoe posobie*. Kazan': Izdatel'stvo Kazanskogo universiteta.
- Bilodid, I. K., Buryachok, A. A. ta in. (1975). *Slovník ukrajinskoyi movy: v 11 t. T. 6*. Kyiv: Naukova dumka.
- Goncharov, V. I. (2000). *Istoricheskaja leksikologija russkogo jazyka: uchebnoe posobie*. Kiev: FADA, LTD.
- Goncharov, V. I. (2002). *Očerki stanovlenija i razvitija leksiki russkogo jazyka: uchebnoe posobie*. Kiev: FADA, LTD.
- Grekov, B. (1953). *Kievskaja Rus'*. Moskva: Gospolizdat.
- Ivanova, N. (2006). Iz istorii izučeniija nalogovoj terminologii russkogo jazyka (XI-XVII v.v.). *Lingvistični studiji: zbirnyk naukovykh prats'*. 2. 216–221.
- Korkina, T. D. (2018). Kevrol'skaja tamozhennaja kniga 1710 g. kak lingvističeskij istočnik. *Slavjanskaja istoričeskaja leksikologija i leksikografija: sb. nauchnyh trudov*. 1. 202–214.
- Leonova, N. G. (2016). *Istorija i teorija nalogoobložženija: ucheb. posobie*. Habarovsk: Izd-vo Tihookean gos un-ta.
- Lihachev, D. S. (2009). *Povesti Drevnej Rusi: sbornik*. Moskva: Jeksmo.
- Nechay, N. (2002). Narysy z istoriji opodatkovannja. *Visnyk podatkovoyi sluzhby Ukrainy*. 7. 4–14.
- Ozhegov, S. I. (1984). *Slovar' russkogo jazyka*. Moskva: Russkij jazyk.
- Rybakov, B. A. (1982). *Kievskaja Rus' i russkie knjazhestva XII-XIII v.v.* Moskva: Nauka.
- Shmelev, D. N. (1977). *Sovremennij russkij jazyk. Leksika*. Moskva: Prosveshhenie.
- Sreznevskij, I. I. (1989). *Slovar' drevnerusskogo jazyka: v 3-h t.* Moskva: Kniga.
- Tolkushkin, A. V. (2001). *Istorija nalogov v Rossii*. Moskva: Jurist.
- Tolochko, P. P. (1989). *Drevnerusskij feodal'nyj gorod*. Kiev: Naukova dumka.
- Ulisko, K. A. (2016). Etimologija i značenie leksem «tax» — «nalog» v anglijskom i russkom jazykah. *Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo oblastnogo universiteta*. Serija: Lingvistika. 3. 270–280.
- Varbot, Zh. Zh. (1969). *Drevnerusskoe imennoe slovoobrazovanie*. Moskva: Nauka.
- Vasilenko, I. A. (1984). *Istoricheskaja grammatika russkogo jazyka: sbornik upražnženij*. Moskva: Prosveshhenie.

Резюме

Корновенко Лариса, Иванова Наталія, Рижченко Ольга

НОМИНАЦІЇ ПОДАТКОВОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ
В ІСТОРІЇ РОСІЙСЬКОЇ МОВИ

Постановка проблеми. У сучасному мовознавстві відчувається посилення інтересу до історичних досліджень мови, особливо в галузі функціонування термінологічної лексики. Подібний аналіз мовних одиниць є актуальним для всіх гуманітарних наук, його значущість можна пояснити тим, що саме в мові відображено найважливіші за своїми наслідками зміни, що відбулися у світогляді і житті східних слов'ян, зокрема у формі та змісті семантичного класу слів, об'єднаних загальнокатегоріальним значенням «податок».

Проблеми оподаткування й організації ефективного державного податкового контролю цікавили людство з давніх часів, сьогодні вони стали предметом вивчення переважно економічної науки та історії (Р. Бобринев, М. Буланже, О. Василик, Б. Греков, Л. Ларионов, Н. Міллер, Н. Нечай, А. Толкушкін). Є окремі розвідки щодо історії формування терміносистеми російської мови в історичному аспекті (В. Гончаров), однак, наскільки нам

відомо, номінації, що слугують на позначення податків, ще не отримали комплексного висвітлення в лінгвістичній літературі.

Мета нашого дослідження — аналіз номінацій, що утворюють семантичний клас слів зі значенням «податок, мито, побори». Вивчення специфіки їхньої семантики й функціонування в словниковому контексті дозволить з'ясувати низку питань, пов'язаних з історією формування податкової термінології в цілому.

Методологія дослідження. Основні методи дослідження — описовий та порівняльно-історичний, за допомогою яких ми виявляємо зміни в означеній групі лексичних одиниць, також застосовано елементи кількісного аналізу. На матеріалі 313 лексичних одиниць (номінацій на позначення податків та пов'язаних з податковою сферою), відібраних методом суцільної вибірки зі словників, проаналізовано історичні зміни, які відбулися із зазначеною лексикою в процесі розвитку. Хронологічні межі охоплюють XI–XVII століття.

Основні результати дослідження. Дослідження історії розвитку податкової терміносистеми російської мови має теоретичне значення, що полягає в усвідомленні того, як віддзеркалюється навколишній світ і реалії у соціумі під впливом різноманітних факторів, а також практичне застосування, оскільки цей прошарок лексики стосується різних сфер політичного, культурного, економічного життя й недостатньо описаний лінгвістами.

Проаналізовані нами номінації, що позначають різні податки, побори, повинності, одиниці податкової сфери, найменування осіб і територій, оподатковуваних і не оподатковуваних даниною, уможливили виділити шість функціонально-тематичних груп номінацій податкової терміносистеми.

Аналіз кожної з груп дозволяє зробити висновки, що окремі номінації мали не одне, а кілька термінологічних значень (наприклад, *данина*). Численними виявилися найменування, що відображають родо-видові номінації зборів, данини, пені тощо. Найчастіше ці номінації поєднують два значення: побору і повинності, мита та збору, податку і плати, що засвідчує неврегульованість у сфері податкової термінології і лексичної системи у цілому.

Нами репрезентовано продуктивні і непродуктивні способи словотворення номінацій, виявлено, що морфологічний спосіб творення зазначених слів є найбільш продуктивним.

У системі податкової термінології зафіксовано явище синонімії та антонімії. Двослівні (складені) назви замінюються однослівними субстантивами (*возовое* від «мито з воза»; *носовое* «мито з носа судна»).

Висновки і перспективи. Отже, численні найменування податкової терміносфери досліджуваного періоду не увійшли до словникового складу сучасної російської літературної мови. Лише деякі з них (*данин*, *оброк*) можна знайти в літературних творах, в яких описано подібні реалії («Подорож із Петербурга до Москви» О. Радішева, «Мертві душі» М. Гоголя, «Кому на Русі жити добре» М. Некрасова та інші); інші (*данин*, *дань*) взагалі втратили значення «данини, податку».

Перспективи вбачаємо у дослідженні функціональної динаміки номінацій податкової терміносистеми, а також з'ясуванні їхньої ролі у російській мовній картині світу.

Ключові слова: історія мови, лексика, номінації на позначення податків, семантика, словотвірна модель.

Abstract

Kornovenko Larisa, Ivanova Natalia, Ryzhchenko Olga

**NOMINATIONS OF TAX TERMINOLOGY
IN THE HISTORY OF RUSSIAN LANGUAGE**

Background. In modern linguistics there is a weakening of interest to historical research of language, especially in the field of professional vocabulary and its functioning. Such an analysis of linguistic means is relevant for all humanities and can be explained by the fact that language reflects the most important changes in the worldview and life of the Eastern Slavs, in particular in the form and content of the semantic class of words having general categorical meaning “tax”.

Problems of taxation and the organization of effective state tax control have interested mankind since ancient times, today they have become the subject of studies mainly of economics and history (R. Bobrynev, M. Boulenger, O. Vasilyk, B. Grekov, L. Larionov, N. Miller, N. Nechay, A. Tolkushkin), however, the linguistic analysis of nominations related to the semantics of “tax” has not been conducted yet.

The **purpose** of our study is to analyze the nominations that form the semantic class of words meaning “tax, duty, levies”. Studying the specifics of their semantics and functioning in the vocabulary context will solve a number of issues related to the history of the formation of tax terminology in general.

Methods. The main research methods are descriptive and comparative-historical, with the help of which we trace changes in the specified group of lexical units, as well as elements of quantitative analysis are also used.

On the basis of 313 lexical items (nominations of taxes, processes and people related to the tax sphere), selected by the method of continuous sampling from dictionaries, we analyze the changes that have occurred to this vocabulary in the process of development.

Results. The Russian language inherited a large number of words, phraseological units, terms that relate to various spheres of political, cultural, economic life of the people from the Old Russian language. The nominations analyzed by us, denoting various taxes, levies, duties, units of the tax sphere, names of people and territories taxed and not taxed by tribute, make it possible to distinguish six functional-thematic groups of nominations of the tax terminology.

The analysis of each of the groups allows us to conclude that the individual nominations had not one but several terminological meanings (for example, tribute). The names that reflect the genus and species nominations of fees, tributes, fines and others were very numerous. Often these nominations combine two meanings: levies and duties, duties and levies, taxes and fees, which indicates a lack of regulation in the field of tax terminology and the lexical system as a whole.

From the point of view of word formation, the nominations of the tax sphere are divided into derivatives and non-derivatives. We noted the productive and unproductive ways of word formation of nominations, we found out that the morphological way of creating these words is the most productive.

The phenomenon of synonyms and antonyms is recorded in the system of tax terminology. Two-word (compound) names are replaced by one-word nouns.

Discussion. Thus, numerous names of the tax terminology are not included in the vocabulary of modern Russian literary language. Only some of them can be

found in literary works, which describe similar realities (“Journey from St. Petersburg to Moscow” by O. Radishchev, “Dead Souls” by M. Gogol, “Who in Russia to live well” by M. Nekrasov etc); others generally lost the meaning of “tribute, tax”.

Unfortunately, the lexical system of the Old Russian language is still studied insufficiently. Therefore, today it is impossible to make definitive conclusions about its semantic relations and the total number of Old Russian words.

Keywords: Old Russian language, language history, vocabulary, tax nomination, semantics, word formation model.

Відомості про авторів

Корновенко Лариса Віталіївна, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри російської мови, зарубіжної літератури та методики навчання Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси (Україна), e-mail: lkornovenko@gmail.com

Kornovenko Larysa, Ph.D. in Philology, the Assistant Professor, the Head of School of the Russian Language, World Literature and Methods of Teaching, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Cherkasy (Ukraine), e-mail: lkornovenko@gmail.com

ORCID 0000-0002-2587-6995

Іванова Наталія Петрівна, кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри російської мови, зарубіжної літератури та методики навчання Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси (Україна), e-mail: nathal3@ukr.net

Ivanova Natalia, Ph.D. in Philology, the Assistant Professor of School of the Russian Language, World Literature and Methods of Teaching, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Cherkasy (Ukraine), e-mail: nathal3@ukr.net

ORCID 0000-0002-9558-9764

Рижченко Ольга Сергіївна, кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри мовної підготовки соціально-психологічного факультету Національного університету цивільного захисту України, м. Харків (Україна), e-mail: eradis80@gmail.com

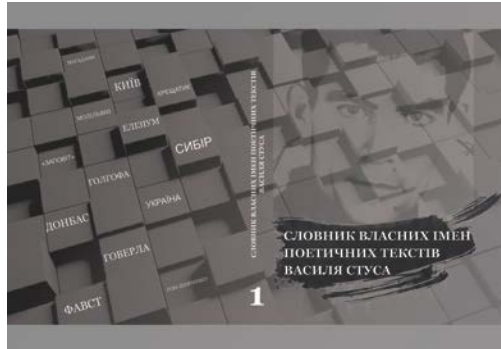
Ryzhchenko Olga, PhD, Assistant Professor of the Department of Language, Social and psychological faculty, Training National University of Civil Defence of Ukraine, Kharkiv (Ukraine), e-mail: eradis80@gmail.com,

ORCID 0000-0003-1693-6121

Надійшла до редакції 30 травня 2021 року
Прийнято до друку 22 червня 2021 року

РЕЦЕНЗІЇ

**Кравченко Елла.
СЛОВНИК
ВЛАСНИХ ІМЕН
ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТІВ
ВАСИЛЯ СТУСА.**
Т. 1. Вінниця: Твори,
2020. 288 с.

Українське мовознавство має значний досвід створення словників мови письменника. Найвідомішими працями цього типу є «Словник мови Шевченка» (відпов. ред. Василь Ващенко), «Словопоказчик драматичних творів Лесі Українки» Марії Бойко, «Художнє слово Василя Стефаника. Матеріали для Словопоказчика до новел В. Стефаника» Івана Ковалика, Ірини Ощипко, «Словник мови творів Г. Квітки-Основ'яненка», «Лексика поетичних творів Івана Франка» Івана Ковалика, Ірини Ощипко, Льва Полюги, «Словник рим Є. П. Гребінки» І. Гурина, «Конкордація поетичних творів Тараса Шевченка / A concordance to the poetic works of Taras Shevchenko» за ред. Олега Ільницького, Юрія Гавриша, «Online Concordance to the Complete Works of Skovoroda» Наталії Пилип'юк, Олега Ільницького, «Онлайн-конкорданс роману Івана Франка "Перехресні стежки"» Соломії Бук, Андрія Ровенчака та інші. Проте й сьогодні укладання словників мови письменника належить до актуальних завдань сучасної лексикографії, адже мовлення видатної лінгвоперсона не лише відображає стан розвитку української літературної мови певного періоду і водночас особливості національного світосприйняття й авторського світобачення, має яскраві індивідуальні риси на фонетичному, лексичному, морфологічному, синтаксичному рівнях, але й втілює неповторний колорит мистецького й родинного середовищ, регіону й епохи.

У лексикографічному опрацюванні творчої спадщини Василя Стуса варто відзначити «Словник поетичної мови Василя Стуса. Рідковживані слова та індивідуально-авторські новотвори» Лесі Оліфіренко, у якому зібрано, пояснено та проілюстровано okazionalizmi з ліричних творів письменника й пасивну лексику, що охоплює історизми, архаїзми, діалектизми, просторічні слова, церковні вирази, терміни різних галузей знань.

«Словник власних імен поетичних текстів Василя Стуса» Елли Кравченко продовжує традицію лексикографічного опрацювання мови Василя Стуса, постать якого є знаковою для Донецького національного університету. Авторська концепція словника передбачає створення словника інтегрального

типу, що поєднує ознаки тлумачного, енциклопедичного, частотного словників і словника онімів. Ця праця має на меті зареєструвати й подати трактування всіх власних імен, ужитих у текстах Василя Стуса, як значущих складників поетичного мовлення «в їхніх формальних і змістових виявах з урахуванням необхідного і достатнього контексту» (с. 5). Такий підхід відбиває принципи Донецької ономастичної школи, яскравою представницею якої є Елла Кравченко.

Перший том вміщує 668 власних імен, онімно-апелятивних комплексів, відонімних прикметників, дібраних методом суцільної вибірки з першого тому творів Василя Стуса з чотиритомного видання (Львів: «Просвіта», 1994). Важливо, що авторка залучає до аналізу онімні одиниці, зареєстровані в рукописах і чорнових автографах, що дає змогу розкрити глибину творчих пошуків Василя Стуса, відтворити перебіг добирання найвлучніших мовних засобів.

Продуманою і виваженою є макроструктура словника, що містить передмову, перелік умовних скорочень, літературу й джерела, короткий словник термінів, власне-словник власних імен поетичних текстів Василя Стуса, реєстрові слова в якому розміщені за алфавітним принципом.

Оригінальною за задумом і безпосереднім наповненням є структура словникової статті, що включає 7 компонентів: реєстрове слово з усіма варіантами; частота їх вживання; дані про рік написання, видання; енциклопедична або лінгвістична інформація для похідних власних імен; ілюстративні приклади (поетонім, «занурений» у контекст); ономапоетичний коментар (за умови іронічного, пародійного та іншого обігравання тексту-джерела); перелік функцій поетоніма (с. 8-9).

Останні два компоненти видаються найцікавішими й водночас найскладнішими у виконанні. Зокрема, з-поміж функцій поетоніма Елла Кравченко розмежовує алюзійну, вказівну, генетивну, зображувальну, зображувально-оцінну, зображувально-характеризувальну, іронічну, локалізувальну, метафоричну, метонімічну, мнемонічну, оцінювальну, порівняльну, риторичного звертання, риторичного питання, саркастичну, символічну, характеризувальну, хронотопічну.

Важливим для авторки є простеження змістових зв'язків і відношень власних імен у текстах, наприклад, відношення протиставлення, перетину, включення та інші, групування зафіксованих онімів у поетонімосферу, виділення в її межах мікросистем.

Дослідниця переконливо показує, що імена-репрезентанти індивідуального стилю Василя Стуса набувають символного значення в цілісному текстовому корпусі автора (узуальний або індивідуально-авторський символ).

«Словник власних імен поетичних текстів Василя Стуса» Елли Кравченко є оригінальною лексикографічною працею, покликаною сприяти науково-коректній інтерпретації текстів Василя Стуса, розкрити їх багатовимірність і різнотипні зв'язки з текстами інших митців. Видання буде цікавим не лише науковцям, викладачам і студентам, а й усім шанувальникам творчості Василя Стуса.

То ж чекаємо на другий том словника.

Ганна Ситар

Ella Kravchenko. Dictionary of the Names of Poetic Texts by Vasyl Stus.

T. 1. Vinnytsia: TVORY, 2020. 288 p.

(Hanna Sytar)

The review analyzes the first volume of the «Dictionary of the Names of Poetic Texts by Vasyl Stus» by Ella Kravchenko. The author's concept of the dictionary provides the creation of an integral type dictionary, combining features of explanatory, encyclopedic, frequency dictionaries and onyms dictionary. This work aims to register and submit the interpretation of all the names adopted in the texts of Vasyl Stus as significant components of poetic speech. The structure of the dictionary article is balanced and includes 7 components: the registry word with all variants; the frequency of their use; data on the year of writing, edition; encyclopedic or linguistic information for derived names; illustrative examples; onomapoetic commentary; list of poetonym functions. It is noted that the reviewed dictionary is original in its conception and execution, it reveals the multidimensionality of Vasyl Stus's texts and identifies diverse connections with the texts of other artists.

Відомості про автора

Ситар Ганна, доктор філологічних наук, доцент, завідувач кафедри загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології Донецького національного університету імені Василя Стуса, м. Вінниця (Україна), e-mail: h.v.sytar@donnu.edu.ua
Sytar Hanna, Doctor of Philology, Associate Professor, Head of Department of General and Applied Linguistics and Slavonic Philology in Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsya, (Ukraine), e-mail: h.v.sytar@donnu.edu.ua

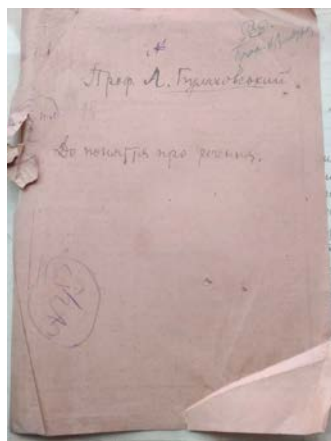
ІЗ МОВОЗНАВЧОЇ СПАДЩИНИ

РУКОПИСИ НЕ ГОРЯТЬ (на пошану славетного науковця Л. Булаховського)

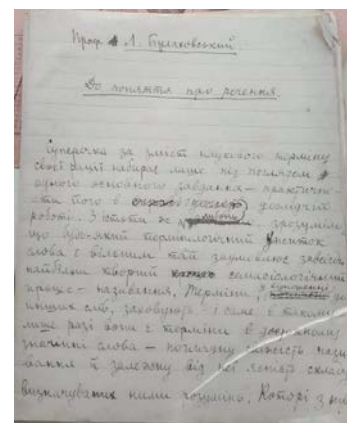
Леонід Булаховський — прізвище знане не тільки для всіх причетних до мовознавства, а й для ширшого загалу небайдужих до нашої мови. Шанований педагог-новатор, а найперше — талановитий науковець-славіст лишив по собі вагомий спадок праць, які тепер і, переконаний, у майбутньому будуть настановчими орієнтирами в неосяжному всесвіті нашої мови. Цьогоріч минуло шістьдесят років, як про цього видатного словолюба-подвижника ми говоримо — був. Та є й будуть його близько 400 фундаментальних праць із майже всіх царин мовознавства.

Жодним чином не допасуюсь до яси славетного науковця, та в нас із ним була як одна *alma mater*, так і прищеплена нею покликаність — мова. Ще на початку ХХІ ст. мені до рук випадково потрапила чимала тека, де блазенькі клаптики зжовклого паперу, списаного різнобарвим чорнилом, містили фрагменти рукописного етимологічного словника. Й оскільки їхня нумерація була непослідовною, а до того ж почерк був не вельми розбірний, я, погортавши з десяток аркушків, відклав ці скарби до “кращих” часів... А вони, певно, не поспішали, бо буденщина й поточні справи, а потім переїзд до міста Лева — усе це відвертало мою увагу від тієї теки. Нарешті ті сподівані “кращі” часи настали, бо “коронована бідося”, загнавши всіх по домівках, змусила багатьох згадати про щось недороблене, недочитане й недописане...

В одній із ще нерозпакованих коробок я відшукав ту теку зі старими паперами. Обережно й ретельно перебравши їх, натрапив на сторінку, де акуратно й розбірно було виведено «*А. А. Потебня. Полное собрание сочинений. тт. XI–XII. Словарь. А–Я. Ленинград. 1937–8 гг.*» Як то може бути?! Адже науковця не стало 1891-го!!! Хто ж це тоді рукошма списав таку кількість аркушів? А далі мене чекала ще одна приємна знахідка — школярський зшиток із портретом на обкладинці тодішнього “вождя світового пролетаріату” й табелем-календарем на 1924 рік та написом **Проф. Л. Булаховський «До поняття про речення»**.

До невпорядкованого й, на жаль, незакінченого Потебневого етимологічного словника, який щонайпевніше намагався укласти професор, я пізніше ще доберусь, а нині пропоную вашій увазі зміст Булаховського зшитка. До того ж, серед уже надрукованих його праць знайти саме цієї мені не випадало. Можливо, вона була чорнеткою для дальших розлогіших розслідувань, а можливо — так і лишилась невикінченою розвідкою. Хоча, погортавши його «Нариси з загального мовознавства» за 1959 р., а саме в §40. *Речення. Фраза. Називні*

© Зубков М., 2021

слова та сполучення, я натрапив на окремі суголосні зі знайденим рукописом розміркування філолога.

Сподіваюсь, що читачеві буде цікаво долучитись до цього первинного тексту, оскільки, набираючи його, я не чіпав нічого, щоб не порушити плин авторових розмислів та вможливити вам зазирнути до його творчої роботи. Перекоаний, що уважний читач завважить цікаві й тепер уже призабуті слова та словосполуки, які пізніше було спотворено на московський копил, або й узагалі зрепресовано та заборонено. Подивугідний також як вишуканий та незвичний стиль писемної полеміки науковця з колегами, так і чималий посилковий апарат німецькою, англійською, французькою, польською та російською мовами.

Певен, що попри дещо відмінний від чинного, тогочасний правопис цього рукопису, не завадить пізнавальному й приємному читанню.

Микола Зубков

Проф. Леонід Булаховський

ДО ПОНЯТТЯ ПРО РЕЧЕННЯ

Суперечка за зміст наукового терміну своєї рації набирає лише під поглядом одного основного завдання — практичності його в дослідчій роботі. З істоти ж, либонь, зрозуміло, що будь-який термінологічний ужиток слова є вільним тай заумовлює завсігди найбільш творчий семасіологічний процес — називання. Терміни, у відношенні до інших слів, заховують — і саме в такому лише разі вони є терміни в достотньому значінні слова — погляду свіжість називання й залежну від неї ясність складу визначуваних ними розумінь. Которі з них, одначе, надто довго жили, ті підлягають загальному законові зістарення: давність утворення визначає перехід їх на слова взагалі, з характерним для останніх елементом пасивности засвоєння та відчуттям докончости зв'язку словесного символу з його змістом. Умовність природи символу заступається у того, хто користується зістарілим терміном, своєрідною більшою чи меншою вірою в realia, що за ним криються, та що їх належить досліджувати саме в межах звичайного слововжитку. Отже, спроби досконалішої обробки розумінь та вживання повних термінів сутикаються в разі такого довговікового життя попередніх з психологічними підставами зазначеного порядку, ба й існування суперечок що-до змісту термінів завсігди майже подає гарні зразки того, що серед наукових кол немає нахилу відмовлюватися від завички до вживаного, приносячи їй у жертву переваги називання. З цим доводиться серйозно рахуватися, яко з майже незапобіжною прикметою історії науки, тай не одмовлюватися від перегляду змісту термінів, оскільки можливо, уважаючи на їх традиційний ужиток.

Найудалішою, на мій погляд, спробою зберегти термін “речення” (в рос. “предложение”), надавши йому й доцільного й в істоті не одірваного від традиції змісту, була спроба О. О. Потебні (“Изъ записокъ по русской грамматике”. I Введение... Вид. 2-ге 1888 р. с. 75 і далі), отже через це, ті наукові контроверзи, що останніми часами зайшли були довкола цього терміну та надаваного йому змісту, мені здається найзручнішим переглянути у зв'язку з властивим О. О. Потебні підходом. Що саме лінгвіст в означенні речення може вважати для себе доцільним, це Потебня зформулював у словах: “Кто определил бы предложение напр. русского языка, как словесное выражение психологического суждения, сказал бы так же мало, как тот, который бы определил Сократа, как особъ зоологического вида homo sapiens, или

нынешнее государство, церковь и т. п. как человеческое стадо. Конечно, малосодержательные определения легче. Внимание останавливается преимущественно на таких чертах предложения, которые в течение веков и тысячелетий кажутся неизменными, и таким образом возникает определение, одинаковое для многих периодов даже не одного языка, а многих. Такое определение может быть верно, но для исторического языкознания оно значит тоже, что для истории вообще мнение Эклисиаста: “что было, то и будет; и что делалось, то и будет делаться, и нет ничего нового под солнцем... Интерес истории — именно в том что она не-есть лишь безконечная тавтология” (с. 77). Лінгвіст, отже, шукає такого означення речення, що давало б конкретні граматичні прикмети в межах даної граматичної системи, ба й термін *речення* має бути ускладнений у пристосуванні до лінгвістичної родини, языка, доби, що до них його прикладається, вказівкою на специфічні риси. Кажучи словами О. О. Потебні: “Так и из основного взгляда на язык, как на изменчивый орган мысли, следует, что *история языка*, взятого на значительном протяжении времени, *должна давать ряд определений предложения*” (ibid) Закінчуючи свої міркування, О. О. Потебня формулує ту конкретну ознаку індо-європейських мов, що творить мінімум речення: “... мы замечаем в этих последних, что главное (независимое от других) предложение невозможно (*кроме случаев опущения глагола*) без *verbum finitum* (т. е. глагола в тесном смысле, без причисления к нему причастных форм), что само по себе *verbum finitum* составляет предложение... Поэтому, определивши такой глагол, тем самым определим *minimum* того, что должно заключаться в предложении этих языков (с. 77–78). Максимум означення речення було б, за Потебнею, “синтезом синтакси даного языка” і досягалося б “по мере внесения в минимальное определение предложения черт, зависящих от других грамматических категорий, кроме *verbum finitum*” (ibid. с. 78. Примітка).

Вжиті мною вище слова “термін *речення* має бути ускладнений” надають де-якого додаткового змісту до сказаного Потебнею, отже з захисту того положення, що за ними криється, а разом із тим з аналізу однієї з найважливіших контроверз я й бажав би почати.

Певна річ, Потебня слушно говорить, що означення речення, яке “словесного виразу психологічного розсуду” дає за-мало, та в ньому, проте, або коло нього доводиться шукати вихідного пункту — *generis proximi* розуміння, що, не усталивши його, ми ризикуємо не знайти потрібних нам межових віх.

На шляху конкретизації змісту традиційного терміну, обмеження, насамперед, повинно торкнутися психологічного змісту речення, і питання про те, чи слід “психологічний розсуд” брати й надалі, як *genus proximum*, а чи не зручніше взяти щось вужче та ближче до психологічної природи словосполучень, що заміщують у собі присудок (про останні — нижче), не повинно оминатися. Це питання провадить нас безпосередньо до двох інших: по-перше, як належить поставитися до науки про позбавлені присудковості речення та, по-друге, чи годиться, з міркувань методологічного характеру, до означення речення заводити не самі лише прикмети його психологічної характеристики, добуті з вивчення його граматичного складу, а й, хоча б як *genus proximum*, брати психологічну характеристику з певними елементами довільності.

Означення речення, що ми їх знаходимо по найвпливовіших у науковому відношенні книгах, подають звичайно широку, іноді надто широку психологічну базу. При практичному прикладанні своїх означень авторам раз-

у-раз доводиться доповнювати їх прикметами-обмеженнями — побічне свідокство відчуваної ними неокресленості означень, яко таких.

“Речення є мовний вираз, символ того, що в душі бесідника відбулося сполучення кількох уявлень чи групи уявлень, і засіб дане сполучення даних уявлень викликати в душі слухача” (Г. Пауль)².

“Речення є мовний вираз довільного розщеплення цілокупного складного уявлення на його складові частини, поставлені в логічні відносини одне до одного” (В. Вундт)³.

“...На речення ми не повинні задивлятися так, як то є за-звичай по граматиках, а повинні добачати в ньому повновиразного організму, що буває як в найпросторішому вигуківі, так і в величезній поемі”. (Б. Кроче)⁴

— Останнє означення — зауважу принагідно — що-до широкости обсягу нагадує старе означення Г. Вундерліхове (“Der deutsche Satzban” 1862), цитоване Вундтом (Op. cit. s. 234): “Речення є вихідна форма (Urform) словесного виразу, що може сягати (sich... erstrecken kann) від простісінького оклику “о!” до складного словесного комплексу (Satzgebilde) філософа.⁵

Обмеження на зразок таких, як от ми знаходимо у Б. Дельбрюка: “Речення є здійснений ув артикульованому мові вираз, що уявляється бесідникові й слухачеві зв’язним і довершеним (Abgeschlossenes) цілим”⁶, у Л. Зюттерліна (*невно, Я. Зюттерліна — М.З.*) “— здійснений у фонетичній розчлененості (in gegliederter Lautgebung) вираз уявлення, комплексу уявлень (Vorstellungsmasse), а також зв’язку двох уявлень або двох комплексів уявлень, що їх бесідник та слухач уявляють зв’язним і закінченим цілим”⁷ у Меєр-Любке — “слово чи група слів, що уявляються у відповідженій мові цілим”⁷, — що заводять момент закінченості (пор. також означення Кроче), становлять уже де-який поступ до конкретизації змісту, остільки принаймні, щоби дати можливість розумінню речення не збігтися з розумінням мови або мовного виразу взагалі. (пор. Д. Н. Кудрявський “Введение в языкознание” 1905. Изв. от. рус. яз. и слов. Акад. Н., IX, с. 75). Тай останні означення не можуть, на мій погляд, бути придатними за genus proximum речення. Хто підходить до терміну “речення” таким чином, той може цілком слушно добачати слідом за А. Мейє (“Введение в сравнительную грамматику индо-европейских языков”. Переклад Д. Кудрявського 1914, с. 329) іменого речення у кличний формі, якої вжито когось покликати, як от, напр. лат. Aule (пор. також з К. Бругманн Rurze vergleichende Gramm. ... (§858), або вважати разом із Д. Кудрявським (Op. cit. 113), що “хорошая погода”, або “Шопот. Робкое дыханье. Трели соловья” то-що — є речення та що речення можуть існувати без присудку.⁸ Традиційний ужиток слова у цьому випадкові не дає нам оперття, тож коли Д. М. Кудрявський говорить: “Во всех школьных грамматиках можно найти утверждение, что предложение не может существовать без сказуемого. Однако едва ли это так. Во всяком случае и в разговорной речи и в литературе предложение без сказуемого встречаются очень часто” або “мне кажется, что такие предложения без глагольного сказуемого имеют одинаковое право на существование, как и предложения безличные” (ibid.), так ті, хто, не заперечуючи, як і він, прав на існування таких-от слів та словосполучень (про що нижче), звикли до іншого слововжитку, можуть зажадати для них особливої назви. Саме тут ми щільно підходимо до питання, у чому шукати прикмети-обмеження, коли нам доводиться вирішувати, чи утворено речення даним словом або сполученням слів. Ці прикмети-обмеження може бути дано або в заумовленій заздалегідь прикметі *формальній* — присудковій з докладно зазначеними її рисами або в *більш чи менш вузькій психологічній природі* тих

сполучень, яких в їх словесні формі називається реченнями. Є, насамкінець, ще дві можливості, що їх визначу далі.

На перший шлях став О. О. Потебня, отже з точки погляду його означення “Шопот. Робкое дыханье. Трели соловья” не становлять речень. Лишаючися при даній Потебнею конкретній прикметі, ми набуваємо непохибної підстави для такої кваліфікації прикладів Кудрявського. Мушу, однак, зазначити, що сам Потебня в думках, накреслених у “Примечании” на сс. 78–79 “Из записок...” подав можливість, на мій погляд, надто вільного тлумачення свого означення та прибрав точку погляду, яку вважаю потрібним засуперечувати, виходячи з одного глибоко-слухного з його ж таки постулатів. Виходячи з обов’язковості в реченні присудку, О. О. Потебня узяв під критику заперечення О. Попова (“Синтаксические исследования” 1881 р.), що добачав у сучасному языку одночленні речення, — ці речення становить саме ім’я у випадках на зразок: “Пожар!”, “Пора”, “Сором!”, у кличних формах, переліку, назвах-заголовках. З великою переконавчою силою Потебня довів для цілого шерегу випадків *непервообразність* позбавленого присудковості вживання таких слів та словосполучень (пор. з його аргументацією багато де-чого в тому ж напрямкові у В. Ягича. Beiträge zur slavischen Syntax. Denkschriften der K. Akademie d. Wissenschaften in Wien B. XLVI 1899. s. 13 та у Я. Розвадовського. Wortbildung und Wortbedeutung. 1904. s. 78–79); але вони існують нині, яко вираз особливих груп психологічних явищ, де-які мають особливі сфери мови, де їх уживається (поетичний язык та ин.)⁹, тож і історія для них, коли б навіть дійсно їх не було за вихідного менту¹⁰, може застосовуватися лише у випадках їх пояснення, а не означення, бо у згоді з методологічним постулатом О. О. Потебні, значіння форм означається за тим, що з ними зв’язується тепер, а не за тим, що з ними, можливо, зв’язувалося було в минулому (пор. Ор. cit. 76 та ин.; також Кудрявський Изв. VIII, 412). Інша справа, коли б можна було гадати разом із Ягичем (ibd.), що поріжнення типів позбавленого присудковості та присудкового сходять лиш на те, що перший з’являється за особливих психологічних умовин, які паралізують повноту виразу — в разі розхвилювання, здивування, остраху, радощів та под., і що недостатнє дієслово надолужується (ersetzt wird) виразом обличчя, інтонацією, рухами то-що.¹¹ Однак це не завжди є так, і, напр., зразки Д. М. Кудрявського під таку характеристику не пасують. Інший шлях, що дозволив би відповісти на питання, чи є “реченням” “Шопот. Робкое дыханье. Трели соловья”... та под. — надати більш означеного змісту психологічній базі “речення” на відміну од інших типів слів та їх сполучень. Сама суперечка про можливість речень без присудків показує на те, що традиційно термін зв’язувано власне з психологічно двочленным типом, тож в інтересах більшої конкретности змісту його практичним у цьому розумінні й залишити.¹² Коли ж такі умови існують, так за психологічний *genus proximum* придатнішими будуть означення речень, що заміщують у собі вказівку на той момент, який означає вихідну двочленність їх психологічного складу: “Речення є языковий результат бінарного аперцептивного розкладу цільного уявлення на утотожнений і відріжнений члени, що з них другий поставляється у співвідносини (bezogen wird) з першим”. (Ян Розвадовський)¹³. “Речення є таке слово чи таке упорядковане сполучення слів, що зв’язується з особливим рухом думки, відомим під назвою “предицір’ування” (“сказуемости”)” (Д. М. Овсяннико-Куликовський)¹⁴ (пор. ще П. Хв. Фортунатов “О преподавании грамматики русского языка в средней школе”. Труды первого съезда преподавателей русского языка в военно-учебных заведениях. 1904.

сс. 390–391, В. О. Богородицький. Общий курс русской грамматики. Вид. 4-е 1913 р. с. 281 і далі, та ін.). Природно, що відмінні од предикативних психологічні форми сполучення уявлень у їхньому словесному виразі мають дістати інші назви, зокрема, та характерна надто для поетичного мислення форма розчлених цільних уявлень (форма *називання*), що с-поміж елементів їх не відбувається за моменту мови сприймання одного яко даности, а другого яко такого, що на-ново приходить до свідому й його визначає (предикація), форма, взагалі кажучи, непитима “прозаїчній” мові, де майже виключно (за винятком, головним чином, кличних зворотів) панує *форма-розповідь*¹⁵ (про *вольову* форму нижче). Мені спадає назвати її виразом психологічно в основі одночленим на відміну од виразів ув основі двочлених предикативних (речень)¹⁶. Що торкається можливих побоювань за довільність заводжуваного до поняття речення психологічного змісту, так тут доводиться вважати на умовність самого поняття речення: коли поняття останнього дістаємо вивченням того, що заходить до його складу, то й обов’язково слід умовитися, які саме психологічні елементи належить розглядати, яко сферу дослідів, для означення його складу. На захист такого принципу може бути зазначено: по-перше, що велика кількість неграматичних присудків, яких традиційно уважалося й уважається за них, та які утворюють речення, з психологічного боку на одне сходяться з прибраною базою (про складний присудок — далі) та, по-друге, двобічне явище, яким є речення, обов’язково заумовлює також два шляхи вивчення: адже ми не тільки чуємо й аналізуємо засвоєваний зміст, а й кажемо, при чому, звичайно, можемо однаково мати рух свідому, що прибере в мові форми речення, яко певного граматичного типу (з присутністю присудковості), або ж форми в основі одночленного виразу (позбавленої присудковості). Через це не можна, здається, заперечувати, що, в разі, напр., першого випадку нам повинно бути властивим бодай би невиразне відчуття психологічної природи того типу, до якого ми прямуємо, отже, означаючи його, ми означаємо щось таке, що доконче існує в природі речення. По-за цими що-йно окресленими двома можливостями, стоять, по-перше, означення речення, яко відмеженого, самодостатнього, довершеного цілого, по-друге, вказівки фонетичної прикмети такої відмеженности. Так от, *А. Мейє* означає речення, “яко групу зв’язаних між собою граматичними стосунками артикуляцій, що не залежачи граматично від жодної іншої групи, самодостатні самі по собі”¹⁷, і в істотньому таке ж саме розуміння можемо констатувати у Дельбрюка, Зюттерліна та ін., оскільки “*abgeschlossenes*” може бути передано українським язиком не лише як “завершене”, а й одночасно як “відмежене”¹⁸ вказівка на прикмету відмеженности подає, звичайно, підпору кваліфікувати фрази на зразок “Шопот. Робкое дыханье”, кличних форм з додатками прикметниковими чи без них та под., яко речення, але разом із нею ми ступаємо на хисткий ґрунт при характеристиці складного речення, бо ж окремі речення, що увіходять до його складу, завсігди називалося так, а тимчасом граматичний зв’язок між ними існує¹⁹. Ми могли б, звичайно, сподіватися дістати *фонетичної* прикмети відмеженности окремого речення, але я сумніваюся, чи не змусить нас облік конкретних характеристик синтаксичних розділових павз до поняття про речення заводити таке, що зовсім відступає від прикмет словозміни. Це наказує віддати перевагу прийнятим вище прикметам, над тими, що є, напр., в означенні *О. Диттриха*: “Речення є модуляторно відмежене (*abgeschlossene*) звукосполучення (*lautung*), за допомогою якого слухача стимулюється вдіяти те, що уявляється бесідникові таким, яке може бути правильно засвідомленим (*richtig anerkennbare*), поглядно

відмежоване (abgeschlossene) аперцептивне розчленення.”²⁰ (На фонетичні прикмети при означуванні речень вважає також *О. Томсон*: “Общее языковедение” 1906, 300 с.). Зазначу також, що традиційне розрізнення повних та неповних речень (пор. так само вчення *В. Вундт*ове про еквіваленти речення. *Op. cit.* 241 і далі) не дістає нічого, або дуже за-мало у простому факті граматичної незалежності однієї групи артикуляцій від іншої²¹. Повертаючися до означення мінімуму речення в *О. О. Потебні*, слід торкнутися ще пункту в ньому, який легко може підлягати критиці — я маю на оці слова “речення є неможливе (*крім випадків залишення дієслова*) без *verbum finitum*.”

Присутність дієслова забезпечує одностайне визнання граматичного сполучення реченням; по-за ними повстає питання, які ще граматичні ознаки, напр., для сучасного українського або російського языка можна вважати за присудки і, значить, такі, що утворюють речення. Є поширене розуміння, що додає для сучасного російського языка *невідмінювані форми незайменникових прикметників*. Що зближає, одначе, обидві ці категорії? Характерна риса дієслова, як її означає *Потебня* (*Op. cit.* 84), та, що воно “изображает признак во время его возникновения от лица” або, слідом за *Гумбольдом* та *Штайнталем*, що прикмету подається уяві в ньому “энергическим обнаружением силы, непосредственно вытекающим из действующего лица”.

Далі “в понятие о глаголе непременно входит отношение к лицу, каково бы ни было это последнее: известное или нет, действительное или только фиктивное” (*ibid.*).

Ознака часу, за *Потебнею*, є необхідна прикмета присудку, отже ім’я, яке позбавлене неї, може бути лише *частиною складного присудку*, “то есть такого, из частей коего, ни одна сама по себе не может быть названа сказуемым”. “Так, хотя в выражении “мороз показался невелик” в глаголе и заключен признак “казаться”, представляемый деятельностью подлежащего, но *смысл предложения*²² не в этом признаке, а в том, что представляется возможным другой признак (*невелик*”). (*Курсив мій — М.З.*)

Ім’я, що заходить до складу присудку, є атрибут, який різниться від атрибуту в інших його функціях тим, що сполучується із своїм означуванням не безпосередньо, а за допомогою дієслова, “сообщающего в наших языках всему сказуемому грамматическое (формальное) значение времени,“ зокрема, “снег бел” значит “бел *теперь*” або “*бывает обыкновенно*” (с.104–105). Такому розумінню протиставиться сумнів що-до слухності шкільних “подразумеваний”: “снег *есть* бел”, звичайно, є насилля над російським языком, отже провадити в даному випадкові мову про “дорозумлювання” безумовно годі, бо, як слушно зазначив *П. Хв. Фортунатов* (*Op. cit.* 388–389), дорозуміватися може таке слово, що може бути висловлене та що навіть повинно бути висловленим, коли ми бажаємо цілком виразно висловити свою думку.” Точка погляду *О. О. Потебні* аж ніяк не заумовлює в даному випадкові обов’язово *дорозумлювання* (хоча слова “кроме случаев *опущения* глагола” й можуть підказати таке розуміння): обсяг асоціацій, що в них живе дане сполучення (“снег *был* бел”, “снег *будет* бел”), забезпечує усвідомлення нинішнього часу чи часу взагалі (“невластиво нинішнього”) *на відміну* од минулого й мабутнього. Що це є дійсно так, зрозуміло при перекладі на язики з присудком-дієсловом: пор. “Сніг є білий”, “*Der Schnee ist weiss*”, тимчасом як текст на зразок “Шопот. Робкое дыханье” нам довелося б, не ламаючи значіння, передати словами й сполученнями без дієслова.

Асоціативний момент — ось те істотне, без чого не може обійтися вчення про складний присудок і що повинно бути рішуче відмежоване

від дорозумлювання, яке зумовлює наявність додатного слова чи слів²³. Не слід, звичайно, відвертати очей від того факту, що зважування асоціативного моменту має в собі чимало суб'єктивного, але по-за цим останнім годі бути живому мові. Через це, коли Овсянико-Куликовський (Ор. cit. 52), прибічник точок погляду, що в подібний же спосіб з'ясовують останнє положення О. О. Потебні, іде далі та “розумове граматичне відчуття дієслівності” знаходить у “мороз!” або “вот так мороз”!, замість, “морозит”” (розуміння, більш близьке самому Потебні), так перед тими, хто інакше засвідомлює психологічний зміст цих фраз, шлях полеміки полягає не в посилках на суб'єктивність прийнятої бази, а в розшуканні ознак, що відриватимуть ці вирази від дієслівних.²⁴

Підкреслена Потебнею обов'язковість часового моменту в присудковій змушує мене вважати лише за частини складних присудків слова на зразок *varunah, pita* у санскритських виразах: “*tvam varunah*” “ти Варуна”, “*sa me pita*” “це мій батько”, що їх вважає К. Бругманн (Kurze vergleich. Gram. d. indogerm. Sprachen §861) за присудки (пор. Потебня. Ор. cit. 105: “Мы будем понимать под предикативным именем... не то, которое есть предикат (такого не бывает), а то, которое *входит* в *состав* предиката”). Що торкається фраз на зразок “*kva suryah*” “де сонце?”, у яких, за Бругманном “*kva*” “де” є присудком, так тут слід поставити питання навіть про те, чи заходить “*kva*” до складу присудку.

Питання розв'язує лексична повнозначність відсутнього члену (пор. Пешковський. Ор. cit. 229).²⁵ Звертаючися до незайменникових форм прикметників у російському, ми повинні констатувати, що наявність їх є для сучасного літературного російського мови ознакою присудку, яко його частина, бо їх уживається в мові лише з асоціативною присутністю прикмети часу.

Характерна для дієслова прикмета зв'язку з особою, поглядно часової (та прикмети способу²⁵) визнається П. Хв. *Фортуновим* другорядною для нього, яко для присудку: “Форми, що роблять дієслово граматичним присудком, — це не форми особи самі по собі; формами особи в дієслові означається дію або стан у відношенні до певної особи яко движника дії або носія стану, тимчасом як не означається того, що таке відношення дії або стану *відкривається думкою* (курсив мій) не подається цього у предметі думки. Форми, що роблять дієслово граматичним присудком, це є форми часу й способу, які разом можуть бути названі формами присудковості в дієслові.” (Ор. cit. 396). Та коли форми особи в дієслові не становлять істоти його, яко присудку, присутність їх у дієслові робить його мінімумом речення, яко зв'язку приписуваної прикмети з її посідачем, отже й переконуючою здається мені щодо цього аргументація Яна Лося (“*Stosunek zdania do innych typow morfologicznych*”. *Rozprawy Akad. Um. w Krakowie. Wydz. fil. Serya III. T. I. Ogoln. zbiorn XLVI 1910, 213*. Пор. також *Encykl. Polska III, 190–192*): “Усе, що підлягає нашому спостереженню, існує для нас у простороні й часу, через це зміст усіх наших уявлень розподілюється між цими двома категоріями відношень. Розподіливши складне уявлення на дві частини, з котрих одна є поняття, що визначає відношення в простороні, а друга — поняття, що визначає відношення в часі, ми задовольняємо головній умові достатньої орієнтації...” Остання повстає наслідком координації у простороні з нашим “я” (особою) і в часі — з моментом мови. Загальне, отже, означення речення має у нього таку форму: “Речення є мовний символ уявлення, свідомо розщепленого на поняття занятої простороні, речі, та поняття занятого

(зайęтого) часу (властивости), розгляданих у відношенні до бесідника й до моменту мови.

Із цим, очевидно, стоїть у зв'язку той факт, що відчувані в російському через асоціації часового характеру предикативними форми на зразок “бел” заумовлюють і орієнтацію “що-до простороні” “хто?”²⁸. По-за дієсловом та незайменниковими прикметниками немає в російському форм словозміни зі специфічною силою присудковости, і поняття присудку в застосуванні до них легко зближується з поняттям предикату в психологічному значінні (члена, що відріжняє), що найістотнішою ознакою його пізнавати є так званий логічний наголос (пор. Н. Paul. Op. cit. §88). В разі присутности морфологічних прикмет у вузькому значінні, за цією й іншими рисами (порядок слів то-що) лишається другорядна роля свідків нових предикативних розчленень змісту, що уформився в нові граматичні форми дієслова та ін., які зберігають живий прослідок давнішої предикації. З термінологічного погляду ми стоїмо в разі випадків неграматичних сполучень, позбавлених цілком ознак психологічного розчленення, рівнобіжного дієслову, перед альтернативою — або виключити їх з поняття речення або лишитися в останньому лише при психологічному *genus proximum*, до якого заходять такі риси предикації, які могли б характеризувати її і мимо дієслова (В Овсянко-Куликовського їх схарактеризовано з істоти с. 26 і далі, зв'язано ж у застосуванні до граматичного мислення тільки з дієслівністю²⁹). Найраціональнішим мені здається перший шлях, і підстави вважати його кращим я добачаю ось у чому: Поняття предикації легко може зробитися надто широким під двома поглядами ба й на практиці таким раз-у-раз і буває (напр. у Розвадовського, що зближує вокативи й імперативи Op. cit. 70 та под.), бо, по-перше, певною предикативністю позначається будь-яке називання (пор. Потєбня Op. cit. 75 `ect), а по-друге, відбиток її у формі логічного наголосу раз-у-раз далеко відходить від покладів предикації. Тим то воно повинно бути заведеним у певні рамці, а вони, мені здається, подаються, з одного боку історичним покладом присудковости в індо-європейських языках у формі дієслова, з другого, іншими прикметами двоїстого предикативного розчленення, засоційованого з формами розчленень дієслівних. Процес предикації провадить до утворення *речень* — на мою думку — лише при усталенні зв'язку означуваного й означника, ба й лише в межах висвітлення цього зв'язку прикметами бодай би залишків граматичних відносин підмету й присудку. Отже, де немає а ні дієслова, а ні іншої, як, напр. в російському граматичної форми предикації (незайменникові прикметники), там, в разі присутности *називного відмінку*, зводити мову про речення можна остільки, оскільки є засоби виявлення граматичної присудковости. Візьму, напр., “Горе побежденным!” або “В ночи, когда уснет тревога и город скроется во мгле, какая музыка у бога, какие звуки на земле!” (Блок). У всіх цих випадках маємо *речення*, оскільки граматично може бути виріжнений підмет і до присудку виділена павзою та інтонацією частка, що живе в граматичних зв'язках із присудками: “у бога”, “побежденным” та под. — форми. упідлеглювані саме дієсловами. Пор. з цими й такі фрази, як “Михаил мой друг”, що асоціюються з фразами на зразок “Михаил — мне друг” з такою ж прикметою упідлеглювання, характерною для дієслова³⁰, — додаткова ознака до асоціативної часової, що з'являється при акті зісполучування двох понять. А вже для виразів, як от “горе!”, “пожар!”, де граматичні зв'язки основних

елементів згублено, краще перестати вживати терміну “речення”. Це є залишки, уривки речень, коли хочете, афективно або навіть предикативно позначені слова-назви, як уривками й позостатками є вирази: “Куда нам!”, “где уж там!” та багато ин.

У виразах волевиявлення предикація є двоїстою лише в разі присутності вказівки на особу, що є у формах дієслова. Через це, що більше втрачаються ті чи інші прикмети дієсловності (або “подієслівлення”), з її питимою двоїстістю, то далі ми відходимо від поняття речення. Не може бути через це реченням “геть!”, так само як і еквіваленти типу-розповіді на зразок “так”³¹.

Є, як відомо, типи безособових речень, де питання “хто?” або “що?” при присудковій зовсім неможливе — “смеркає” та под., та в тім мені здається, що докази Пешковського, напр., переконують що-до присутності й у них прикмети “усуненої третьої особи (Op. cit. 305–306) (пор. Вундт. Op. cit. 226–229 — “Безособове речення, під поглядом логіки, становить не що инше, як “неозначний розсуд”, коли вислів “неозначний” віднести до підмету (суб’єкт) останнього. “Неозначне”, однак, ні в якому разі а ні логічно, а ні психологічно не є “недійсним” (inwirkliches)” (228)).

Присудок у його зв’язку з підметом становить мінімум речення. Підмет, по-за відзначеними властивостями особи при інфінітиві, повсякчас виступає не висловлений окремим словом, яко дорозумлюване або неозначне, і дається вже самою-но формою присудковості в індо-європейських язиках. Навпаки, та форма, що звичайно буває граматичним підметом, називний відмінок, може сприйматися думкою ізольовано, яко форма називання; сприйматися, зрозуміло, в часі, але не так, що ця ознака часу їй *приписується* бесідником, виявлена формальним у вузькому розумінні знаком. У випадках, коли елемент приписування з’ясовується бодай би з інтонації, багато хто стоять перед спокусою зберегти термін “речення” (пор. вище).

Довкола оснівних елементів розчленення цільного уявлення на особу та прикмету, приписувану їй у певнім часі, групуються инші граматичні відзнаки елементів розчленення, що втратили психологічно на яскравості відчуття члена-розріжника порівняно з граматичним присудком та усвідомлювані звичайно, мимо будь-яких особливих засобів оживлення предикації (логічний наголос та ин.), яко даність, яко готовий поклад. Низка означень речення звичайно обмежується зазначенням рис тільки домінантного розчленення (пор. означення Розвадовського, Лося й ин.), отже, з цього боку Вундтове означення, що вважає також на другорядні члени, є більш задовольняючим. Та в тім, кращий, на мій погляд, і тут шлях обраний Потебнею. Конкретні риси оснівного розчленення становлять мінімум речення, а оскільки характеристика решти їх, що має охопити всі можливі в язику постаті розчленень у їх виразі, надто є невкладиста для одного означення, так мінімумом його, застерігаючи саме про це, і слід обмежити.

Червень 1922 р.

Посилки

- ¹. У 1-ім виданні с. 101 зам. “наших языков” більш визначене: “Арийских”.
- ². Н. Paul. Prinzipien der Sprachgeschichte 4 Aufl. 109 §85.
- ³. W. Wundt Völkerpsychologic. Die Sprache B. II. Dritte Aufl. 1912. s. 248.

- ⁴ Бенедетто Кроче. Эстетика как наука о выражении и как общая лингвистика. I. Перев. с 4-го итал. изд. 1920, с.164.
- ⁵ Не навожу оригінального означення Ван-Гинекена (*Prinzipes de Linguistique Psechologique*. 1907. §735), бо воно вимагає докладних попередніх роз'яснень.
- ⁶ В. Delbrück. *Vergleichende Syntax I*, 75 (*Grundriss d. vergleich. Gramm. d. indogerm. Sprach. III*).
- ⁷ L. Lütterlin. *Die Deutsche Sprache der Gegenwart*. 1900, s. 306.
- ⁸ W. Meyer-Lübke. *Grammatik der romanischen sprachen III*. s. 307.
- ⁹ Зюттерлін (Ioco cit.), як і де-хто ще ладний розуміння речення застосувати й до слів-вигуків, зводячи таким чином на нівець навіть обмеження фонетичним розчлененням.
- ¹⁰ Пор. “*Поздняя осень*. Грачи улетели”, “*Глухая степь*. Дорога далека”. *Луг. Ріка. Зелена віка. Ритми соняшника*”.
- ¹¹ Що-до цього я й тепер тепер сумніваюся. Пор. також І. Зубати (*Rocznik glawistyczny I*. 1909, с.12), Я. Лось (*Skladnia zdania*. Encyklopedya Polska. Tom III. st. 193) та ин.
- ¹² В істотньому таке саме розуміння й у Я. Розвадовського (Op. cit. 70), що говорить про “*relativ einglidrige Affektsätze*”.
- ¹³ Б. Дельбрюк у “*Grundfragen der Sprachfoeschung*” 1901, 145 радить для ширшого поняття взяти терміну “*вираз*” (*Aeuszerung*), закріпивши за “*реченням*” (*Satz*) значіння виразу, принаймні, двочленного.
- ¹⁴ *Dr. Jan v. Rozwadowski*. *Wortbildung und Wortbeudentung* 1904, s. 81.
- ¹⁵ Д. Н. Овсяннико-Куликовський. Синтаксис русского языка. Изд. 2-е. 1912 р. 51 с. — Предикацію приймаю в характеристиці О-К. (26—30), але в даному контексті без обмеження її специфічними рисами дієслова.
- ¹⁶ До неї в істотньому стосується і питайна форма.
- ¹⁷ Своєрідні контанмінації обидвох типів становлять фрази такі: “*Пушкин, это — возрождение, русской музы воплощение*”. (*Полонский*) та под., билінні “*Илья Муромец, сын Иванович, он сиднем сидел тридцать три года*” та под., або в російському з походження, певніше, що галліцизми: “*И помчались паладины, крест на раменах*” (*Жуковский*), “*Тоска в душе и скорбь на лице, вошел правитель Иоан*” (*О. Толстой*) (пор. француз. “...elle restait assise, la pense'e vide, sans force”, “*Louisa, le frint appuie sur son epole, s' abandonna a' une crise de larmes* (*Romain Rolland*) та ин.
- ¹⁸ А. Мейе. Введение в сравнительную грамматику индо-европейских языков. Пер. Д. М. Кудрявского 1914, с. 319.
- ¹⁹ У французькому перекладі “*Kurz vergl. Gramm. d. Indogerm. Spr. Бругманна* (с. 660) “*Comme un font cohe'rent et de'fini.*”
- ²⁰ Для того, що звичайно розуміється під “*складним реченням*”, мені, разом із іншими, здається кращим казати про “*сполучення речень*” з тими чи іншими прикметами зв'язків ні в якому разі не виключно у формі сполучників та відносних займенників, а й інтонацій, надто у випадках як от “*Ему оставалось только уйти: все было сделано без него*” та под. пор. О. Пешковський (*Русский синтаксис в научном освещении*. 1914, 386–387 та 391): “*Сложное предложение есть сочетание предложений, соединенных союзами, союзными словами или союзными синтаксическими паузами и не раз'единенных разделительными синтаксическими паузами*”.
- ²¹ *Philosophische Studien*. Bd. 19, s. 93 ff. *Grundzüge der Sprachpsychologie I*. s. 87 ff.
- ²² Пор. і *W. Wundt*. Op. cit. s. 234–235.
- ²³ Це б то, інакше кажучи, зміст поняття, що править за нераматичний предикат, виходить по-за рамці, дані у формально виявленому дієслові. Через це, гадаю, що, як не щось інше, так поняття складного присудку унеобхіднює до *generis proximi* речення завести предикацію позаграматичну.
- ²⁴ Законности “*дорозумлювань*” взагалі в граматичці, у згоді з Г. Паулем (Op. cit. §90), я не заперечую (пор. також Потебня Op. cit. с. 80, 2 ст. низу). Положення В. Вудтове, що “*означає (речення) можливо лише на підставі того, що дійсно говорить, а не на підставі того, що при цьому, може, думається*”..., зі спочуттям прийняте Д. М. Кудрявським (“*Псих. и языкознание*” 63–64) та Е. Будде (“*Учение Вундта и Пауля*”).

о предложении, как основа учения о синтаксисе” Изв. отд. русск. яз. и сл. И. Ак. Н. 1910 XV, кн. 3, с. 137), (інкаше Г. Паулем §90) має в собі серйозну небезпеку занадто вузького розуміння того, “що що дане в мові, в його звукових символах” (небезпеку аж наче не для самих-но згаданих поважних учених; пор. учення Вундтове про impersonalia 226 ff. та imperativa 276—277). Асоціативний момент є та необхідна реальність людської мови, що по-за її зважуванням ми ризикуємо лишитися не при живих формах, а при їх “препаратах”. Разом з Потебнею (с. 93) слід сказати, “общее языкознание важно и объективно только как результат сравнения не отдельных значений, а рядов значений, при чем этим общим бывают не сами значения, а их отношения”. (пор. у нього ж таки Op. cit. 34–35).

^{25.} Виходячи з зазначеного я не можу не вітати означення речення *В. Вондрака* (Verglechede slawische Grammatik II 1908, 260–261) у тій його частині, де йдеться про “дорозумлювання”: до Дельбрюкового означення він додає “вираз..., який містить в собі verbum finitum, або припускає легку можливість недвозначно його заступати”.

^{26.} Характерно, що саме цей тип, де питання про апсоціативний присудок повертає з найбільшою визначністю, не знайшов собі місця в класифікації у готового підходити до речення чисто по зовнішньому Зубатого: “Я сподіваюся ще дожити до часів, коли языкознание поділятиме речення за формальними прикметами на 1) окличникові, 2) іменні та 3) дієслівні.” Roczn. Slaw. II, 1909, с. 12.

^{27.} Про останню інакше Потебня. Op. cit. 84. Цього питання тут не розглядаю.

^{28.} До питання про значимість особи пор. також J. Rozwadowski. Op. cit. 79.

^{29.} “Відчуття”, що по-за попередніми умовами схиляються до вживання терміну “речення”, характерно виявлено в словах *Я. Лося*: “Звичайно речення зємо мововий вираз, в якому є підмет і присудок... Разом з тим, однак, ми визнаємо безособові речення, а іноді вживаємо й вирази позбавлені так підмету як і присудку та що, мимо цього, мають ніби значіння речень (posiadajęcych wartose nibe zdania), напр. “Горе переможеним!” “Шана генієві!” Іноді навіть окличник відзначається такою силою щось з’ясовувати, що може заступати нам ціле речення. Enoykl. Polska III, 189. *Курсив мій*.

^{30.} “...Чацкого, мне друга, Андрея Ильича покойного сынок (“Горе от ума”) — зв’язок, не властивий російському мові.

^{31.} Традиційно за речення вважається імперативи, поодинокі або в сполучі зі зв’язаними з ними відносинами упідлеглювання, прилягання або інфінітивної залежності словами. Само собою розуміється, що за своєю психологічною природою вони відмінні від речень з дієсловами інших способів і повинні становити особливу групу; але, оскільки вони взагалі засвоїли, хоч поглядно й пізно одну з характерних ознак присудковості — прикмета особи в них є ще в більшій мірі, як у присудках типів-розповідів вольовий момент, як одна з рис предикації (пор. Овсянико-Куликовський. Op. cit. 28–29), ми можемо й для них задержати термін “речення”.

(Публікацію за рукописом *Л. Булаховського* підготував *Микола Зубков*)

Prof. Leonid Bulakhovsky. On the concept of sentences

(foreword and preparation of the text for printing – *Mykola Zubkov*)

The surname of Leonid Bulakhovsky is known not only in linguistics, but also for the general public who are not indifferent to our language. A respected teacher-innovator, and first of all, a talented Slavic scholar left behind a significant legacy of his works, which are the guidelines in the immense universe of our language. There are about 400 fundamental works in almost all spheres of linguistics. In particular, "On the concept of sentences" has miraculously survived and now returns to the word-lovers of Ukraine. The attentive reader will notice

interesting and half-forgotten phrases, which were later distorted or even reprinted and prohibited. Also surprising is the refined and unusual style of the scholar's written controversy with colleagues, as well as the considerable volume of links in German, English, French, Polish and Russian. Despite being somewhat different from the current one, the spelling of the manuscript of that time will not interfere with cognitive and enjoyable reading.

Відомості про автора

Зубков Микола Григорович, доцент, м.н.с. Технічного комітету стандартизації науково-технічної термінології, Національний університет «Львівська політехніка», відповідальний секретар редколегії Вісника НУ «Львівська політехніка» «Проблеми української термінології», e-mail: zubkov139@ukr.net

Zubkov Mykola, assistant professor, Technical Committee for Standardization of Scientific and Technical Terminology, National University "Lviv Polytechnic", executive secretary of the editorial board of the Bulletin of NU "Lviv Polytechnic" "Problems of Ukrainian Terminology», e-mail: zubkov139@ukr.net

ET CETERA (есеї, роздуми, враження)

Mariia Shchedrina

EDUCATION IN SINGAPORE

In this paper, I would like to give an overview of the educational system in Singapore and distinguish its main features that have led it to excellence and world's fame.

In 2015, the OECD¹ rated Singapore's educational system the best in the world. According to the latest PISA²-rating published in 2018, Singaporean students scored higher in scholastic performance in reading, science, and mathematics than 15-year-old students from nearly 80 countries worldwide, and ranked second only to China (Beijing, Shanghai, Jiangsu, Zhejiang). In 2020, the PISA reported that Singaporeans made up half of the best scorers in the IB examinations around the globe.

Singapore's educational system is controlled by the Ministry of Education (MOE) that establishes, directs, and checks the implementation of the educational policies of the country. The system comprises 4 levels of education: preschool, primary school, secondary school, and post-secondary education. Preschool education in Singapore consists of playgroups and kindergartens enrolling children aged three to six. Primary education normally starts when children are aged 7 and goes all the way until grade Primary 6 when children are 12 years old. Schoolchildren either finish secondary level when they are 17 years old or enroll at a post-secondary educational establishment like a polytechnic or a junior college aged beyond 16 or 17. After graduating from a polytechnic (where one can receive professional education to support the technological and economical needs of the country) or a junior college (which is a pre-university institution for students taking IB or GCE Advanced Level exams), students can continue their education at a university.

Primary education is compulsory in Singapore; it is a criminal offence for parents who neglect their children, not enroll them to school, and fail to check children's systematic school attendance. The MOE emphasizes the fundamental role parents play in their children's education as all children in the country are considered equally smart. There is therefore a tendency nowadays to praise children's efforts more than their inherited intelligence and it is only their families and children themselves who are held accountable for their own results and progress at school.

¹ The Organization for Economic Cooperation and Development

² The Program for International Student Assessment

© *Shchedrina M.*, 2021

According to Singapore's budget report issued in 2020, the government spent around 20% of its budget on education, financing state-run and government-assisted educational establishments³.

Education in Singapore is considered to be so efficient due to highly scripted curricula and assessment strategic plans, which are mainly focused on teaching students problem-solving skills and providing them with practical knowledge in specific subjects. Even so, the educational system is tailored primarily to teach students how to pass exams successfully and is often criticized for being too result-oriented, rigid, and specialized. In 2017, after students had reported high levels of stress provoked by academic rigor, the MOE launched 'Teach Less, Learn More' strategy, which is designed to transform the usual educational philosophy from being quantitative to qualitative.

It goes without saying that a professionally trained team of educators make the educational miracle in Singapore possible. The government is regularly investing in its teaching force, providing them with necessary trainings and, most importantly, offering them competitive salaries, which has significantly increased the prestige of the teaching profession and attracted the best graduates into the sphere of education. The Singapore National Institute of Education (NIE) is famous for its teacher education as well as educational research. The NIE trains future academic staff according to their innovative "Teacher Education Model for the 21st Century" program. This model is designed to prepare teachers for the challenges of the new digital era.

Due to its convenient strategic geopolitical location, Singapore attracts expatriates from all around the world. There are around 80 international schools for expat children which among others provide British, American, Indian, and IB curricula. According to Singapore law, local children are not allowed to go to international schools, though three international schools (International Anglo-Chinese School, Saint-Joseph's International School and Hwa Chong International School) were given a permission by MOE to enroll both international and local children. These schools must play the national anthem and take the pledge every morning as well as comply with the county's multilingualism policy like every other local school in Singapore.

Since Singapore is a multinational country, its mother tongue policy is a keystone of its education system. There are four official languages in the country: English, Chinese (Mandarin), Malay, and Tamil. The mother tongue policy was adopted in 1966. It was intended to make English a common mean of communication to facilitate Singapore's plan to enter the world economy.

Knowledge of the English language as a lingua franca is enforced through its use as the instruction language. In addition to English, children must take a 'mother tongue' subject: Standard Mandarin, Malay or Tamil. Non-Tamil South Asian students are offered classes in Hindi, Bengali, Gujarati, Punjabi or Urdu. It is different for Chinese: non-Mandarin speaking students of Cantonese background must learn standard Mandarin as Cantonese is not taught. In 1979, the country launched its "Speak Mandarin" campaign which was aimed at promoting standard Mandarin as a tool for smooth integration of local population into the Chinese community, in part through discouraging other Chinese dialects. Students of Malay or Indonesian background must learn Malay. Students of other races can choose

³ For reference, Ukraine spent only 4.8% of its budget on education in 2021.

among Tamil, Mandarin, and Malay. ‘Mother tongue’ classes not only teach students their native language but also give perspective on their culture and identity, preserving multiculturalism and ethnical diversity alongside with Asian values.

In 2021, Singapore topped Bloomberg Covid Resilience Ranking of world’s best place to be amid the Covid-19 pandemic. Though at the top of various rankings, Singapore still gets criticized for its tough education system. Not only is it too quantitative, but it also lacks emphasis on critical and creative thinking. Outside of education, creative professions receive little emphasis. In 2020, The Straits Times – the leading daily newspaper based in Singapore – listed artist as a number one non-essential job in Singapore.

In recent years, the government has altered its policy allowing schoolchildren more flexibility to cross over different specializations. Hopefully, it will foster a new generation of great thinkers, a generation Lee Kuan Yew would be proud of, a generation that will make this paradise-island even a much better place than today.

Information about the author

Mariia Shchedrina, lecturer at Nanyang Polytechnic, Singapore. She specializes in teaching German, Slavonic Studies (Russian and Ukrainian as foreign languages) as well as in Applied and Empirical Comparative Linguistics, e-mail: mariia_shchedrina@nyp.edu.sg

Наукове видання

LANGUAGE:
Codification • Competence • Communication
International Scientific Journal
1(4)/2021

MOBA:
Кодифікація • Компетенція • Комунікація
Міжнародний науковий журнал
1(4)/2021
(змішаними мовами)

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу
масової інформації КВ № 24121-13961Р від 14.08.2019

*За достовірність фактів, цитат, цифр відповідають автори матеріалів.
Редколегія не завжди поділяє теоретико-методологічні погляди авторів.*

Літературні редактори:
Мирослава Чепурна,
Віталіна Кухарева-Рожко,
Галина Дядюра

*Технічний редактор Катерина Давиденко
Дизайн обкладинки: Альона Гребенюк*

Видавець – Черкаський державний технологічний університет
бульвар Шевченка, 460, м. Черкаси, 18006.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції Серія ДК № 896 від 16.04.2002 р.
Виготівник – ФОП ГОРДІЄНКО Є.І.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції Серія ДК № 4518 від 04.04.2013 р.
Україна, 18000, м. Черкаси тел./факс: (0472) 56-56-12, (067) 444-28-94
e-mail: book.druk@gmail.com

Формат 70x108/16. Папір офс. Друк цифровий. Гарн. Times New Roman, Arial.
Умов. друк. арк. 8,9. Обл.-вид. арк. 9,2. Наклад 50 прим. Зам. № 21-184.